

Кафедра сучаснай беларускай мовы

С.М. Якуба

СУЧАСНАЯ БЕЛАРУСКАЯ МОВА

МАРФАЛОГІЯ

Вучэбна-метадычны комплекс

для студэнтаў 2 курса спецыяльнасці

D 210501 -- "Беларуская філалогія"

дзённай формы навучання

вучэбны семестр – IV

Мінск 2012

ЗМЕСТ

Тлумачальная запіска

Тэматыка лекцый

Тэматыка практычных заняткаў

Тэматыка КСРС

Прамежкавы залік

Калёквіум

Экзаменацыйныя пытанні

Спіс літаратуры

Змест практычных заняткаў

Матэрыялы да кантролю за самастойнай работай студэнтаў

КСРС №1

КСРС №2

КСРС №3

КСРС №4

КСРС №5

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Арыентацыя вышэйшай школы на гуманізацыю навучання мае на мэце ўсебаковае развіццё асобы. На гэтым шляху ў якасці прыярытэтных напрамкаў пры вывучэнні беларускай мовы вызначаюцца фарміраванне моўнай, маўленчай і лінгвакультуралагічнай кампетэнцый, прафесійных якасцей будучых філолагаў і педагогаў. Складнікамі пастаўленай мэты з’яўляецца рэалізацыя задач па развіцці інтэлекту, мыслення, памяці, агульнаадукацыйных уменняў, творчых здольнасцей студэнтаў.

У структуры зместу навучання беларуская мова мае асноўнае ядро – базавы кампанент, які з’яўляецца неабходным для кожнага студэнта. Увесь блок прадметаў на гэтым узроўні павінен забяспечыць той аб’ём лінгвістычных ведаў, моўных і маўленчых уменняў, які дасць поўнае ўяўленне пра сістэму мовы і некаторыя падсістэмы, пра функцыянаванне кожнага кампанента сістэмы мовы ў маўленні, пра агульныя заканамернасці камунікацыі. “Марфалогія” – адзін з узроўняў моўнай сістэмы, засваенне якога дазволіць студэнтам сістэматызаваць і паглыбіць свае веды пра асноўныя марфалагічныя паняцці, законы, што дзейнічаюць у марфалогіі, розныя падыходы да вытлумачэння той ці іншай моўнай з’явы, спрэчныя пытанні марфалогіі, новае ў вывучэнні марфалагічных адзінак. Разам з тым пры вывучэнні раздзела студэнтам прапануецца засваенне тых моўных фактаў і з’яў, якія ўсталяваліся ў лінгвістычнай навуцы, лічацца стрыжнёвымі для разумення іншых пытанняў і з’яўляюцца важнымі для пашырэння агульнага моўнага дыяпазону студэнтаў.

Навучанне марфалогіі (лекцыі, практычныя заняткі, прамежкавы залік, калёквіум, самастойная падрыхтоўка студэнтаў) ажыццяўляецца на аснове прынцыпаў навуковасці і даступнасці, пераемнасці і перспектывнасці, сістэмнасці і паслядоўнасці, сувязі тэорыі з практыкай, актыўнасці і самастойнасці і інш. Падчас засваення моўнага матэрыялу звяртаецца ўвага не толькі на ўнутрыўзроўневыя, міжузроўневыя, а і на міжпрадметныя сувязі. Так, пры вывучэнні марфалогіі ўдасканальваюцца веды па лексіцы, фанетыцы, словаўтварэнні, сінтаксісе і іншых раздзелах курса сучаснай беларускай мовы. Асаблівая ўвага пры засваенні марфалогіі звяртаецца на развіццё арфаграфічных і пунктуацыйных навыкаў студэнтаў. Фарміраванне ведаў, уменняў і навыкаў па марфалогіі адбываецца ў цеснай сувязі з такімі лінгвістычнымі дысцыплінамі, як гістарычная граматыка, дыялекталогія, гісторыя літаратурнай мовы, уводзінамі ў мовазнаўства, агульнае мовазнаўства. Такім чынам, вывучэнне раздзела “Марфалогія” скіроўвае на засваенне мовы як суладнай сістэмы ва ўсім аб’ёме яе ўласцівасцей і функцый, што садзейнічае матывацыі навучання, стымулюе пошукавую дзейнасць па выяўленні заканамернасцей мовы і яе камунікатыўнай накіраванасці. На аснове матывацыі фарміруецца, замацоўваецца і развіваецца цікавасць студэнтаў да прадмета вывучэння, да папаўнення ўласных ведаў і самаадукацыі, павышаецца творчы патэнцыял, развіваюцца індывідуальныя здольнасці.

Акрэсліваючы ў якасці прыярытэтных метадалагічных напрамкаў пры навучанні беларускай мове развіццё моўнай і маўленчай кампетэнцый, варта адзначыць неабходнасць фарміравання пры засваенні марфалогіі лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі. Навучанне мове пры лінгвакультуралагічным падыходзе мае на мэце не толькі трывалае засваенне лінгвістычнага матэрыялу і фарміраванне ўмення прымяняць яго на практыцы ў разнастайных маўленчых сітуацыях, але і ўсведамленне роднай мовы як нацыянальна-культурнага феномена, што перадае маральны і духоўны вопыт народа. Падчас вывучэння марфалогіі фарміраванне лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі ажыццяўляецца на матэрыяле тэкстаў ярка выражанага нацыянальна-культуралагічнага зместу, а таксама шляхам лінгвакультуралагічнай аспектызацыі вучэбнага матэрыялу.

На практычных занятках выкарыстоўваюцца разнастайныя метады і прыёмы навучання: індывідуальнае, фронтальнае або выбарачнае апытанне, праца з інфармацыйна-даведачнымі матэрыяламі, пісьмовыя работы, сярод якіх дыктант і кантрольныя работы, выкананне тэставых заданняў (у тым ліку камп'ютарных), разнастайныя віды навучальных творчых работ, вусны і пісьмовы марфалагічны разбор і інш., што стварае ўмовы для фарміравання лінгвістычнай і маўленчай кампетэнцый. Асабліва ўвага надаецца падрыхтоўцы вусных выказванняў, якая садзейнічае ўдасканаленню ўмення самастойна працаваць з філалагічнай літаратурай (слоўнікамі, граматыкамі, энцыклапедыямі, даведнікамі, навуковай і навукова-папулярнай літаратурай, артыкуламі ў лінгвістычных выданнях), падводзіць да самастойнага асэнсавання моўных з'яў. Пошукавыя сітуацыі, што ствараюцца на занятках, накіраваны на выяўленне супярэчнасцей і заканамернасцей у марфалагічных з'явах, развіццё навуковага маўлення і інтэлекту школьнікаў.

Важнае месца ў сістэме тэарэтычнай і практычнай падрыхтоўкі студэнтаў па раздзеле “Марфалогія” займае марфалагічны разбор. Арыентацыя на тэкстацэнтрычны падыход пры вывучэнні моўных адзінак і правядзенні лінгвістычнага разбору дазваляе студэнтам зразумець, як тая або іншая адзінка функцыюе ў тэксце, дапамае параўнаць моўныя з'явы з іншымі, ахарактарызаваць іх паводле асноўных прымет, правесці частковы ці поўны марфалагічны разбор, выкарыстаць ва ўласным маўленні.

Шматаспектная вусная або пісьмовая характарыстыка той або іншай моўнай з'явы садзейнічае усведамленню моўнай адзінкі ў сістэме іерархічных сувязей, паглыбленню ці падагульненню ведаў па вывучанай тэме, раздзеле; фарміраванню ўмення аналізаваць, сістэматызаваць, параўноўваць, дыферэнцаваць моўныя з'явы, класіфікаваць моўныя адзінкі на аснове выяўлення спецыфічных, прыватных і агульных прымет, рабіць абгрунтаваныя вывады; развівае навуковае вуснае і пісьмовае маўленне студэнтаў, інтэлектуальныя здольнасці, выпрацоўвае ўменне карыстацца лінгвістычнай тэрміналогіяй, а таксама з'яўляецца сродкам дыягностыкі, кантролю і самакантролю ведаў, уменняў і навыкаў.

Такім чынам, змест і задачы вучэбна-метадычнага комплексу па раздзеле “Марфалогія” скіраваны на тое, каб дапамагчы студэнтам асэнсаваць мову як суладную сістэму, у якой усе ўзроўні ўзаемазвязаны і ўзаемаабумоўлены,

садзейнічаць фарміраванню навыкаў самастойнага аналізу марфалагічных фактаў і з'яў, прафесійных моўных і маўленчых ўменняў і навыкаў, рэалізацыі індывідуальных траекторый станаўлення і развіцця асобы філолага і педагога.

ТЭМАТЫКА ЛЕКЦЫЙ

Лекцыя № 1. Марфалогія як частка граматыкі

План лекцыі:

1. Прадмет і задачы марфалогіі.
2. Сувязь марфалогіі з іншымі раздзеламі мовазнаўства.
3. Асноўныя граматычныя адзінкі: граматычнае значэнне, граматычны сродак, граматычная форма, граматычная катэгорыя.
4. Парадыгматычны і функцыянальны падыходы да вывучэння граматычных адзінак.

Тэрміналагічны мінімум

словаформа	(граматычная форма)	аналітычныя (складаныя) граматычныя формы
план зместу		граматычная катэгорыя
план выражэння		словазменная катэгорыя
граматычнае значэнне		класіфікуючая катэгорыя
граматычны сродак		парадыгма
сінтэтычная	(простая)	парадыгматыка
граматычная форма		функцыянальная граматыка

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 50-52
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 334
3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 106-107
4. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я.Лепешаў. – Гродна:ГрДУ, 2002. – С. 165-166
5. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 7-15
6. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 277-278
7. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 26-30

Лекцыя №2

Часціны мовы як лексіка-граматычныя класы слоў

План лекцыі:

1. Прынцыпы і крытэрыі аб'яднання слоў у часціны мовы.
2. Сістэма часцін мовы ў сучаснай беларускай мове. Спрэчныя пытанні класіфікацыі часцін мовы
3. Пераходныя з'явы ў сістэме часцін мовы.

Тэрміналагічны мінімум

граматычныя класы слоў	пераходнасць часцін мовы
знамянальныя часціны мовы	граматычная аманімія
няпоўназнамянальныя словы	субстантывацыя
незнамянальныя	ад'ектывацыя
(службовыя) часціны мовы	адвербіялізацыя
асноўныя часціны мовы	пранаміналізацыя
неасноўныя часціны мовы	кан'юкцыяналізацыя
лексіка-граматычныя	партыкуляцыя
разрады	інтэр'екцыяналізацыя

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 52-53
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 610
3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 107-109
4. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 41-47
5. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 279-283
6. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналягія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 30-36

Лекцыя №3

Назоўнік як часціна мовы

План лекцыі:

1. Назоўнік як часціна мовы: сэнсава-граматычная характарыстыка, адметнасць ужывання ў маўленні.

2. Лексіка-граматычныя разрады назоўнікаў. Назоўнікі ўласныя і агульныя. Назоўнікі канкрэтныя, абстрактныя, зборныя і рэчыўныя. Адушаўленыя і неадушаўленыя назоўнікі.

3. Граматычныя формы і значэнні назоўнікаў розных разрадаў.

Тэрміналагічны мінімум

назоўнік

прадметнасць

агульныя і ўласныя назоўнікі

канкрэтныя і абстрактныя назоўнікі

адушаўленыя і неадушаўленыя назоўнікі

асабовыя і неасабовыя назоўнікі

рэчыўныя назоўнікі

зборныя назоўнікі

матываваныя і нематываваныя словы

сінгулятывы

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 54-57

2. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мн.: Изд-во Юнипресс, 2005. – 592 с.

3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 371-373

4. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 109-112

5. Жыдовіч М.А. Назоўнік у беларускай мове. Ч.1. Адзіночны лік / М.А. Жыдовіч. – Мінск, 1969.

6. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 105 -- 111.

7. Наркевіч А.І. Назоўнік: Граматычныя катэгорыі і формы. -- Мінск, 1976.

8. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я.Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 165-166

9. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 48-55

10. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 286-291

11. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 36-43

Лекцыя №4

Граматычныя катэгорыі назоўніка

План лекцыі:

1. Катэгорыя роду назоўніка. Класіфікацыя назоўнікаў па родах. Выражэнне родавай прыналежнасці. Назоўнікі агульнага роду. Асаблівасці роду адушаўлёных і неадушаўлёных назоўнікаў. Род нескланяльных назоўнікаў і абрэвіатур. Варыянтныя родавыя формы.

2. Катэгорыя ліку назоўніка. Выражэнне і значэнне формаў ліку. Назоўнікі, якія ўжываюцца толькі ў адзіночным ліку. Множналікавыя назоўнікі.

3. Катэгорыя склону назоўніка. Агульная характарыстыка і значэнні скланавых формаў. Асноўныя тыпы скланення назоўніка.

Тэрміналагічны мінімум

несловазмяняльныя	і	множналікавыя назоўнікі (pluralia tantum)
словазмяняльныя катэгорыі		
марфалагічная катэгорыя		склон
роду		скланенне
мужчынскі род		субстантыўнае скланенне
жаночы род		першае скланенне
ніякі род		другое скланенне
агульны род		трэцяе скланенне
зменныя і нязменныя		рознаскланяльныя назоўнікі
абрэвіатуры		ад’ектыўнае скланенне
адзінкавасць і множнасць		змешанае скланенне
адзіночны і множны лік		нулявое скланенне
адзіночналікавыя назоўнікі (singularia tantum)		

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 57-65

2. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мн.: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 238 --253.

3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 455-456

4. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-заочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 113-115

5. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 112 -- 126.

6. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я.Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 165-166

7. Наркевіч А.І. Назоўнік. Граматычныя катэгорыі і формы. -- Мінск, 1976. – С. 49-82

8. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 55-67

9. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 296-309

10. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 43-64

Лекцыя №5

Скланенне назоўнікаў

План лекцыі:

1. Скланенне назоўнікаў першага субстантыўнага скланення. Асаблівасці канчаткаў адушаўлёных і неадушаўлёных назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне. Асаблівасці канчаткаў асабовых і неасабовых назоўнікаў мужчынскага роду у месным склоне.

2. Скланенне назоўнікаў другога субстантыўнага скланення. Асаблівасці змянення назоўнікаў мужчынскага і агульнага роду з націскнымі канчаткамі –а, -я.

3. Скланенне назоўнікаў трэцяга субстантыўнага скланення.

4. Асаблівасці змянення рознаскланяльных назоўнікаў.

5. Скланенне назоўнікаў у множным ліку. Канчаткі назоўнікаў роднага склону.

6. Праблема кадыфікацыі склонавых канчаткаў.

7. Назоўнікі ад’ектыўнага тыпу скланення.

8. Назоўнікі змешанага тыпу скланення.

9. Нулявое скланенне назоўнікаў.

10. Скланенне прозвішчаў у беларускай мове.

Тэрміналагічны мінімум

субстантыўнае скланенне

першае скланенне

другое скланенне

трэцяе скланенне

рознаскланяльныя назоўнікі

ад’ектыўнае скланенне

змешанае скланенне

нулявое скланенне

фанетыка-марфалагічныя прыметы

семантычныя прыметы

сістэма канчаткаў

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 66-103
2. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мінск: Изд-во Юнипресс, 2005. – с. 253-278
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 334
4. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 116-127
5. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 127 -- 168
6. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я.Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 165-166
7. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 67-84
8. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 309-318
9. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 65-79

Лекцыя №6

Прыметнік як часціна мовы

План лекцыі:

1. Сэнсава-граматычная характарыстыка прыметніка, адметнасць ужывання ў маўленні.
2. Ступені параўнання якасных прыметнікаў. Выражэнне ступеней параўнання прыметнікаў. Утварэнне простага і складанага формаў вышэйшай ступені параўнання. Пытанне пра найвышэйшую ступень параўнання ў лінгвістыцы. Утварэнне простага і складанага формаў найвышэйшай ступені параўнання. Якасныя прыметнікі, ад якіх не ўтвараюцца формы вышэйшай і найвышэйшай ступеней параўнання.
3. Ад’ектыўнае скланенне прыметнікаў. Асаблівасці канчаткаў якасных і адносных прыметнікаў.
4. Прыметнікі змешанага тыпу скланення. Скланенне прыналежных прыметнікаў. Формы прыналежных прыметнікаў пры адушаўлёных і неадушаўлёных назоўніках.
5. Прыметнікі нулявога тыпу скланення: марфалагічная характарыстыка, адметнасць ужывання ў маўленні.

Тэрміналагічны мінімум

прыметнік	вышэйшая	ступень	параўнання
непрацэсуальная прымета	(кампаратыў)		
словазменныя і несловазменныя	найвышэйшая	ступень	параўнання
катэгорыі прыметніка	(суперлятыў)		
катэгорыя роду	элятыў		
катэгорыя ліку	простыя	(сінтэтычныя)	формы
катэгорыя склону	ступеней	параўнання	
якасныя прыметнікі	складаныя	(аналітычныя)	формы
адносныя прыметнікі	ступеней	параўнання	
прыналежныя прыметнікі	ад'ектыўнае	скланенне	
ступені	змешанае	скланенне	
параўнання	нулявое	скланенне	
прыметнікаў			

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 104-110, 112-116
2. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мінск: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 278 -- 286
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 434-435
4. Булахаў М. Г. Прыметнік ў беларускай мове.-- Мінск, 1964.
5. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 127-135
6. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфанаалогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 239 -- 245.
7. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. –С.172-173
8. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 98-102, 106-108
9. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 327, 341-343, 345-346
10. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфанаалогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 96-97, 102-108

Лекцыя №7

Лічэбнік як часціна мовы. Скланенне лічэбнікаў

План лекцыі:

1. Лічэбнік як часціна мовы: семантыка-камунікатыўныя і граматычныя асаблівасці.
2. Разрады лічэбнікаў паводле значэння і структуры. Граматычныя і словаўтваральныя асаблівасці лексіка-граматычных разрадаў лічэбнікаў. Адметнасць спалучэння лічэбнікаў розных разрадаў з назоўнікамі і займеннікамі.
3. Няпэўнаколькасныя словы. Пытанне аб парадкавых лічэбніках.
4. Скланенне простых уласнаколькасных лічэбнікаў.
5. Скланенне складаных і састаўных уласнаколькасных лічэбнікаў.
6. Асаблівасці скланення дробавых лічэбнікаў.
7. Склонавыя канчаткі зборных лічэбнікаў
8. Скланенне парадкавых лічэбнікаў.

Тэрміналагічны мінімум

класіфікуючыя катэгорыі лічэбніка	лічэбнікі і лікавыя словы
некласіфікуючыя катэгорыі лічэбніка	дапасаванне
колькасныя лічэбнікі	кіраванне
парадкавыя лічэбнікі	колькасна-іменныя спалучэнні
пэўнаколькасныя лічэбнікі	лічэбнік
няпэўнаколькасныя лічэбнікі	скланенне лічэбнікаў
уласнаколькасныя лічэбнікі	склонавыя формы
дробавыя лічэбнікі	склонавыя канчаткі
зборныя лічэбнікі	нескланяльныя і скланяльныя
невыводныя і выводныя лічэбнікі	лічэбнікі
аднаслоўныя і неаднаслоўныя лічэбнікі	парадыгма
простыя, складаныя і састаўныя лічэбнікі	ад'ектыўнае скланенне
	субстантыўнае скланенне
	аманімічныя формы

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 117-127
2. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І. Бадзевіч і інш. – Мінск: Изд-во Юнипресс, 2005. – С.290-297.
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 316-317
4. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 135-139

5. Вярхоў П.В. Лічэбнік у беларускай мове [параўнальна з рускай і ўкраінскай мовамі]. -- Мінск, 1961.
6. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 252 -- 286.
7. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 173 -- 174
8. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 113-118
9. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 354-362
10. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 116-124

Лекцыя №8

Займеннік як часціна мовы

План лекцыі:

1. Знамянальныя і займеннікавыя словы. Адметнасць займенніка як часціны мовы, яго роля ў лагічнай і сінтаксічнай арганізацыі тэксту.
2. Прынцыпы класіфікацыі займеннікаў. Разрады займеннікаў, іх марфалагічная, сінтаксічная і словаўтваральная характарыстыка, функцыянаванне ў маўленні.
3. Скланенне займеннікаў розных разрадаў.

Тэрміналагічны мінімум

займеннік		
акт маўлення		зваротны займеннік
указальнасць		прыналежныя займеннікі
граматычныя і функцыянальна-семантычныя прыметы		указальныя займеннікі
знамянальныя	словы	азначальныя займеннікі
(неўказальныя)		пытальныя займеннікі
займеннікавыя	словы	адносныя займеннікі
(указальныя)		адмоўныя займеннікі
займеннікі-назоўнікі		няпэўныя (неазначальныя) займеннікі
займеннікі-прыметнікі		анафарычная функцыя
займеннікі-лічэбнікі		дзейныя функцыя
займеннікі-прыслоўі		сістэма скланення
асабовыя займеннікі		парадыгма

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 –

1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 133-146
2. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мінск: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 298--308
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 212
4. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 143-154
5. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 288 -- 303.
6. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. –С.175-177
7. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 126-141
8. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 367-377
9. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 131-147

Лекцыя № 9

Дзеяслоў як часціна мовы

План лекцыі:

1. Лексіка-семантычная і граматычная адметнасць дзеяслова як часціны мовы, роля ў маўленні.
 2. Граматычныя катэгорыі і граматычныя формы дзеяслова.
 3. Неазначальная форма дзеяслова (інфінітыў). 3 гісторыі ўтварэння інфінітыва. Тыпы сінтаксічнага ўжывання інфінітыва. Выражэнне катэгорыі асобы, часу і ладу пры ўжыванні дзеяслова.
 4. Асновы дзеяслова.
- Тэрміналагічны мінімум**
- дзеяслоў
працэсуальная прымета
аб’ект і суб’ект
класіфікуючыя і словазмяняльныя катэгорыі
агульныя і прыватныя катэгорыі
прэдыкатыўныя і непрэдыкатыўныя катэгорыі
спрагальныя і неспрагальныя формы
аб’ём дзеяслоўнай парадыгмы
атрыбутыўныя формы

асабовыя і неасабовыя формы
зменныя і нязменныя формы
зыходная форма дзеяслоўнай парадыгмы
інфінітыў (неазначальная форма дзеяслова)
аснова інфінітыва
аснова цяперашняга (будучага простага часу)
аснова прошлага часу

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 147-148
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 180-181, 235-236
3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 154-156
4. Мацкевіч, Ю.Ф. Марфалогія дзеяслова ў беларускай мове. / Ю.Ф.Мацкевіч. – Мінск, 1959.
5. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфанаалогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 199 -- 214.
6. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 143-147
7. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996. -- С. 383-385, 388-390
8. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфанаалогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 151-154

Лекцыя № 10

Лексіка-граматычныя разрады дзеяслова

План лекцыі:

1. Пераходныя і непераходныя дзеясловы. Прама-пераходныя і ўскосна-пераходныя дзеясловы.
2. Зваротныя і незваротныя дзеясловы. Утварэнне зваротных дзеясловаў. Групы зваротных дзеясловаў.
3. Асабовыя і безасабовыя дзеясловы.

Тэрміналагічны мінімум

лексіка-граматычны разрад
суб’ект і аб’ект дзеяння

пераходныя дзеясловы
непераходныя дзеясловы

прама-пераходныя дзеясловы
ускосна-пераходныя дзеясловы
зваротныя дзеясловы
незваротныя дзеясловы
уласна-зваротныя дзеясловы
узаемна-зваротныя дзеясловы
агульна-зваротныя дзеясловы

ускосна-зваротныя
актыўна-безаб'ектныя дзеясловы
пасіўна-якасныя дзеясловы
зваротна-пасіўныя дзеясловы
зваротна-безасабовыя дзеясловы
зваротна-залежныя дзеясловы

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 154-157
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 180-181
3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 156-157
4. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфанаалогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 197 -- 200
5. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 147-154
6. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 390-392
7. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфанаалогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 171-180

Лекцыя № 11

Непрэдыкацыйныя катэгорыі дзеяслова

План лекцыі:

1. Катэгорыя трывання. Трыванне і аспектуальнасць. Ужыванне трывальных форм. Утварэнне суадносных трывальных пар. Утварэнне дзеясловаў закончанага і незакончанага трыванняў. Суфіксальнае (імперфектывацыя) і прыставачнае (перфектывацыя) утварэнне. Ступеннае ўтварэнне дзеясловаў розных трыванняў. Утварэнне трывання ў дзеясловах руху і перамяшчэння. Аднатрывальныя і двухтрывальныя дзеясловы. Ужыванне трыванняў.
2. Катэгорыя стану. Розныя падыходы да кваліфікацыі станаў. Сувязь катэгорыі стану з пераходнасцю і непераходнасцю, зваротнасцю і

незваротнасцю дзеяслова. Дзеясловы залежнага і незалежнага стану. Фармальнае выражэнне залежнага стану. Функцыянальныя асаблівасці залежнага стану.

Тэрміналагічны мінімум

гранічныя і негранічныя дзеясловы	аднатрывальныя дзеясловы
трыванне і аспектуальнасць аб'ект і суб'ект дзеяння	двухтрывальныя дзеясловы незалежны і залежны стан
закончанае і незакончанае трыванне	пераходныя і непераходныя дзеясловы
прыставачныя і беспрыставачныя дзеясловы	зваротныя і незваротныя дзеясловы
перфектывацыя і імперфектывацыя	канструкцыі актыву і пасіву
тывальныя пары прыставачныя і беспрыставачныя дзеясловы	творны дзейнага прадмета (творны суб'екта)
	творны сродку дзеяння
	двухчленныя і трохчленныя канструкцыі

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 148-157
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 529-530, 563
3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 158-160
4. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфанаалогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 200 -- 206.
5. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 154-164
6. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 392-394, 395-396
7. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфанаалогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 154-180

Лекцыя № 12

Прэдыкатыўныя катэгорыі дзеяслова

План лекцыі:

3. Катэгорыя ладу. Абвесны, умоўны і загадны лады: значэнні і ўжыванне. Квазіімператыўны тып ўжывання загаднага ладу.

1. Катэгорыя часу: агульная характарыстыка, агульныя і прыватныя значэнні віда-часавых форм. Значэнне і ўжыванне формаў цяперашняга будучага і прошлага часоў незакончанага і закончанага трывання. Ужыванне аднаго часу ў значэнні іншага. Нейтралізацыя формаў часу па іх значэннях.

2. Катэгорыя асобы: агульная характарыстыка, агульныя і прыватныя значэнні формаў асобы. Нейтралізацыя значэнняў формаў асобы. Асаблівасці функцыянальнай сістэмы формаў асобы. Асабовыя і безасабовыя дзеясловы. Безасабова-зваротныя дзеясловы. Асаблівасці ўжывання асабовых дзеясловаў у значэнні безасабовых.

4. Катэгорыі роду і ліку дзеяслова.

Тэрміналагічны мінімум

час	лад
цяперашні час	рэальнае і ірэальнае дзеянне
цяперашні актуальны час	абвесны лад
цяперашні неактуальны час	умоўны лад
цяперашні гістарычны	загадны лад
цяперашні ўяўнага будучага	формы сумеснага дзеяння
прошлы час	сінтэтычныя формы
будучы час	суплетыўныя формы
асоба	імператыў
асабовыя дзеясловы	індыкатыў
безасабова-зваротныя	квазіімператыўны тып
дзеясловы	адзіночны і множны лік
безасабовыя дзеясловы	мужчынскі, жаночы і ніякі род

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 157-165

2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 609-611

3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 160-168

4. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфанаалогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 202 -- 214

5. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 164-181

6. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.— 394, 396-399

7. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 181-200

Лекцыя №13

Словазмяненне дзеяслова

План лекцыі:

1. Словазмяняльныя класы і групы дзеясловаў. Прадуктыўныя і непрадуктыўныя класы. Дзеясловы з індывідуальнымі асаблівасцямі формаўтварэння.
2. Спражэнне дзеясловаў ў абвесным ладзе.
3. Спражэнне дзеясловаў ва ўмоўным ладзе.
4. Спражэнне дзеясловаў у загадным ладзе.
5. Рознаспрагальныя дзеясловы.

Тэрміналагічны мінімум

асновы дзеяслова		пашыраная дзеяслоўная парадыгма
прадуктыўныя	і	комплексная дзеяслоўная парадыгма
непрадуктыўныя	класы	спрагальныя формы
дзеясловаў		неспрагальныя формы
мадэль формазмянення		формаўтваральныя асновы
звужаная	дзеяслоўная	спражэнне
парадыгма		першае і другое спражэнні
		рознаспрагальныя дзеясловы

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С.165-187
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 529
3. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мн.: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 308-339.
4. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М. Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 168-174
5. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 214 -- 228.

6. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 181-183

7. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 399-400, 405-406

8. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналягія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 201-212

Лекцыя № 14

Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе як атрыбутыўныя формы дзеяслова

План лекцыі:

1. Дзеепрыметнік як форма дзеяслова. Граматычныя катэгорыі дзеепрыметнікаў, сінтаксічная роля. Адметнасць утварэння і ўжывання дзеепрыметнікаў цяперашняга і прошлага часу. Функцыі часавых формаў дзеепрыметніка. Пытанне пра зваротныя дзеепрыметнікі. Ад’ектывацыя дзеепрыметнікаў.

2. Дзеепрыслоўе як форма дзеяслова. Граматычныя катэгорыі дзеепрыслоўяў, сінтаксічная роля ў сказе. Адметнасць утварэння і ўжывання дзеепрыслоўяў закончанага і незакончанага трывання. Пераход дзеепрыслоўяў у іншыя часціны мовы.

Тэрміналагічны мінімум

атрыбутыўная форма	дзеепрыметнікі цяперашняга часу
поўная і кароткая дзеяслоўныя	дзеепрыметнікі прошлага часу
формы	дзеепрыслоўі незакончанага трывання
дзеепрыметнік	дзеепрыслоўі закончанага трывання
дзеепрыслоўе	ад’ектывацыя дзеепрыметнікаў
дзеепрыметнікі незалежнага	формаўтваральны сродак
стану	незваротная і зваротная формы
дзеепрыметнікі залежнага стану	

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 187-193

2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 178-179

3. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мн.: Изд-во Юнипресс, 2005. – 342 -- 383 с.

4. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 174-178

5. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 229 -- 235.
6. Кечык, С.Я. Дзеепрыслоўе ў беларускай мове / С.Я.Кечык. – Мінск, -- 1985.— с.
7. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. –С.179-181
8. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 189-203
9. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 414-416, 419-420, 422-424, 426-427
10. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 212-223

Лекцыя № 15

Безасабова-прэдыкатыўныя словы. Мадальныя словы

План лекцыі:

1. Словы катэгорыі стану як знамянальная часціна мовы. Лексіка-граматычная характарыстыка безасабова-прэдыкатыўных слоў. Суадноснасць іх з рознымі часцінамі мовы. Формаўтварэнне і словаўтварэнне слоў катэгорыі стану.

2. Няпоўназнамянальныя часціны мовы ў сучаснай беларускай мове. Мадальныя словы як няпоўназнамянальная часціна мовы: статус, значэнне, граматычныя прыметы, асаблівасці ўтварэння. Разрады мадальных слоў паводле значэння, іх роля ў тэксе. Паходжанне мадальных слоў. Суадноснасць мадальных слоў з рознымі часцінамі мовы, адрозненне ад знамянальных і службовых часцін мовы.

Тэрміналагічны мінімум

словы катэгорыі стану

безасабова-прэдыкатыўныя словы

прэдыкатыўныя прыслоўі

прэдыкатывы

няпоўназнамянальныя часціны мовы

мадальнасць

мадальныя словы

пабочныя словы

вытворныя і невытворныя мадальныя словы

функцыянальныя амонімы

Літаратура

1. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мінск.: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 383-384

2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 326-327

3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 184-185, 198-200

4. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 313 -- 314.

5. Михневич, А.Е. Модальность высказывания / Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык для говорящих по-русски. – 3 изд. – Минск, 1990.

6. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 221-224

7. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 436-437, 442-444

8. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 269-276, 308-310

Лекцыя № 16

Прыназоўнік і злучнік як незнамянальныя часціны мовы

План лекцыі:

1. Прыназоўнік у сістэме службовых часцін мовы.
2. Разрады прыназоўнікаў паводле будовы, спосабу ўтварэння, функцыі ў маўленні.
3. Ужыванне прыназоўнікаў са склонамі.
1. Злучнік ў сістэме службовых часцін мовы.
2. Злучнікі паводле іх паходжання, саставу, спосабу ўжывання і функцыянальнага значэння.
3. Адрозненне злучнікаў ад злучальных слоў.
4. Пытанне пра звязкі ў сучаснай беларускай мове.

Тэрміналагічны мінімум

службовыя словы	злучнік
прыназоўнік	невыворныя і вытворныя злучнікі
невыворныя і вытворныя прыназоўнікі	простыя і састаўныя злучнікі
адназоўнікавыя прыназоўнікі	адзіночныя, паўторныя і парныя злучнікі
адпрыслоўныя прыназоўнікі	злучальныя і падпарадкавальныя злучнікі
адпрыметнікавыя прыназоўнікі	нерасчлянёныя і расчлянёныя злучнікі
аддзеяслоўныя прыназоўнікі	злучнікі
простыя і складаныя прыназоўнікі	злучнікі і злучальныя словы
састаўныя прыназоўнікі	
звязка	

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 198-202
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 222 – 223; 436-437, 526
3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 185-194
4. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 320 -- 339.

5. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 225-246, 262-268

6. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 447-458

7. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 279-297

Лекцыя № 17

Часціца. Выклічнік і гукапераймальныя словы.

План лекцыі:

1. Семантычныя і граматычныя адзнакі часціцы як незнамянальнай часціцы мовы.

2. Разрады часціц паводле функцыянальнага значэння і марфалагічнага складу. Роля ў тэксе.

4. Месца выклічнікаў у сістэме часцін мовы. Разрады выклічнікаў. Выклічнікі як база для ўтварэння слоў іншых часцін мовы.

5. Гукапераймальныя словы, іх функцыі ў сказе і тэксе. Словаўтваральныя функцыі гукаперайманняў.

Тэрміналагічны мінімум

службовыя словы

часціца

невыворныя і вытворныя

часціцы

сэнсавыя часціцы

указальныя часціцы

азначальна-ўдакладняльныя

часціцы

вылучальна-абмежавальныя

часціцы

мадальныя і мадальна-валявыя

часціцы

сцвярдзальныя і адмоўныя

часціцы

пытальныя часціцы

параўнальныя часціцы

узмяняльныя часціцы

эмацыянальна-экспрэсіўныя часціцы

сінтаксічныя (формаўтваральныя)

часціцы

звязкі

абстрактныя (незнамянальныя) звязкі

паўабстрактныя (незнамянальныя)

звязкі

знамянальныя звязкі

эмацыянальныя выклічнікі

волевыяўленчыя (імператыўныя)

выклічнікі

выклічнікі этыкету

невыворныя і вытворныя выклічнікі

гукапераймання (гукапераймальныя словы)

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 204-207

2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 167, 610-611
3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 196-198, 200-203
4. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 340 -- 346
5. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 247-261, 269-275
6. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 462-468, 473-475
7. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 299-308, 310-319

ТЭМАТЫКА ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

Практычныя заняткі № 1.

Марфалогія як частка граматыкі. Часціны мовы ў сучаснай беларускай мове. Пісьмовая работа №1

План практычных заняткаў

1. Прадмет і задачы марфалогіі.
2. Сувязь марфалогіі з іншымі раздзелаў мовазнаўства.
3. Асноўныя граматычныя адзінкі: граматычнае значэнне, граматычны сродак, граматычная форма, граматычная катэгорыя.
4. Парадыгматычны і функцыянальны падыходы да вывучэння граматычных адзінак. Прынцыпы і крытэрыі аб'яднання слоў у часціны мовы.
5. Сістэма часцін мовы ў сучаснай беларускай мове. Спрэчныя пытанні класіфікацыі часцін мовы.
6. Пераходныя з'явы ў сістэме часцін мовы.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 52-53
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 334, 610
3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 106-109
4. Зборнік тэкстаў для лінгвістычнага аналізу: для студэнтаў філал. фак. / аўт.-склад.: З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мн.: БДУ, 2005. – 259 с.
5. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 7 – 15, 41-47
6. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 277-283
7. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 26-36

Практычныя заняткі № 2.

Назоўнік як часціна мовы. Граматычныя катэгорыі назоўніка

План практычных заняткаў

1. Назоўнік як часціна мовы: сэнсава-граматычная характарыстыка, адметнасць ужывання ў маўленні.

2. Лексіка-граматычныя разрады назоўнікаў. Назоўнікі ўласныя і агульныя. Назоўнікі канкрэтныя, абстрактныя, зборныя і рэчывыныя. Адушаўленыя і неадушаўленыя назоўнікі. Граматычныя формы і значэнні назоўнікаў розных разрадаў.

1. Катэгорыя роду назоўніка. Класіфікацыя назоўнікаў па родах. Выражэнне родавай прыналежнасці. Назоўнікі агульнага роду. Асаблівасці роду адушаўленых і неадушаўленых назоўнікаў. Род нескланяльных назоўнікаў і абрэвіатур. Варыянтныя родавыя формы.

2. Катэгорыя ліку назоўніка. Выражэнне і значэнне формаў ліку. Назоўнікі, якія ўжываюцца толькі ў адзіночным ліку. Множналікавыя назоўнікі.

3. Катэгорыя склону назоўніка. Агульная характарыстыка і значэнні скланавых формаў. Асноўныя тыпы скланення назоўніка

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 54-65

2. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мн.: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 238 –253с.

3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 371-373, 455-456

4. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 109 -- 115

5. Жыдовіч М.А. Назоўнік у беларускай мове. Ч.1. Адзіночны лік / М.А. Жыдовіч. – Мінск, 1969.

6. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфанаалогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 105 -- 126.

7. Наркевіч А.І. Назоўнік: Граматычныя катэгорыі і формы. -- Мінск, 1976.

8. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я.Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 165-166

9. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агулн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 48-67

10. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 286-291

11. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 36-64

Практычныя заняткі № 3.
Скланенне назоўнікаў
План практычных заняткаў

1. Скланенне назоўнікаў першага субстантыўнага скланення. Асаблівасці канчаткаў адушаўлёных і неадушаўлёных назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне. Асаблівасці канчаткаў асабовых і неасабовых назоўнікаў мужчынскага роду у месным склоне.
2. Скланенне назоўнікаў другога субстантыўнага скланення. Асаблівасці змянення назоўнікаў мужчынскага і агульнага роду з націскнымі канчаткамі –а, –я.
3. Скланенне назоўнікаў трэцяга субстантыўнага скланення.
4. Асаблівасці змянення рознаскланяльных назоўнікаў.
5. Скланенне назоўнікаў у множным ліку. Канчаткі назоўнікаў роднага склону.
6. Праблема кадыфікацыі склонавых канчаткаў.
7. Назоўнікі ад’ектыўнага тыпу скланення.
8. Назоўнікі змешанага тыпу скланення.
9. Нулявое скланенне назоўнікаў.
10. Скланенне прозвішчаў у беларускай мове.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 66-103
2. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мінск: Изд-во Юнипресс, 2005. – с. 253-278
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 334
4. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 116-127
5. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфанаалогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 127 -- 168
6. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я.Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 165-166
7. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 67-84
8. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 309-318

9. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналягія. Марфалагія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 65-79

Практычныя заняткі № 4.
Прыметнік як часціна мовы
План практычных заняткаў

1. Сэнсава-граматычная характарыстыка прыметніка, адметнасць ужывання ў маўленні.

2. Ступені параўнання якасных прыметнікаў. Выражэнне ступеней параўнання прыметнікаў. Утварэнне простага і складанага формай вышэйшай ступені параўнання. Пытанне пра найвышэйшую ступень параўнання ў лінгвістыцы. Утварэнне простага і складанага формай найвышэйшай ступені параўнання. Якасныя прыметнікі, ад якіх не ўтвараюцца формы вышэйшай і найвышэйшай ступеней параўнання.

3. Ад’ектыўнае скланенне прыметнікаў. Асаблівасці канчаткаў якасных і адносных прыметнікаў.

4. Прыметнікі змешанага тыпу скланення. Скланенне прыналежных прыметнікаў. Формы прыналежных прыметнікаў пры адушаўлёных і неадушаўлёных назоўніках.

5. Прыметнікі нулявога тыпу скланення: марфалагічная характарыстыка, адметнасць ужывання ў маўленні.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалагія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 104-110, 112-116

2. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мінск: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 278 -- 286

3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 434-435

4. Булахаў М. Г. Прыметнік ў беларускай мове.-- Мінск, 1964.

5. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 127-135

6. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналягія. Марфалагія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 239 -- 245.

7. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. –С.172-173

8. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалагія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн.

рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 98-102, 106-108

9. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 327, 341-343, 345-346

10. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 96-97, 102-108

Практычныя заняткі № 5.

Лічэбнік і займеннік як іменныя часціны мовы

План практычных заняткаў

1. Лічэбнік як часціна мовы: семантыка-камунікатыўныя і граматычныя асаблівасці.

2. Разрады лічэбнікаў паводле значэння і структуры. Граматычныя і словаўтваральныя асаблівасці лексіка-граматычных разрадаў лічэбнікаў. Адметнасць спалучэння лічэбнікаў розных разрадаў з назоўнікамі і займеннікамі.

3. Няпэўнаколькасныя словы. Пытанне аб парадкавых лічэбніках.

4. Скланенне простых уласнаколькасных лічэбнікаў.

5. Скланенне складаных і састаўных уласнаколькасных лічэбнікаў.

6. Асаблівасці скланення дробавых і зборных лічэбнікаў.

7. Скланенне парадкавых лічэбнікаў.

8. Знамянальныя і займеннікавыя словы. Адметнасць займенніка як часціны мовы, яго роля ў лагічнай і сінтаксічнай арганізацыі тэксту.

9. Прынцыпы класіфікацыі займеннікаў. Разрады займеннікаў, іх марфалагічная, сінтаксічная і словаўтваральная характарыстыка, функцыянаванне ў маўленні.

10. Скланенне займеннікаў розных разрадаў.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 117-127, С. 133-146

2. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І. Бадзевіч і інш. – Мінск: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 290 -- 308

3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 212, С. 316-317

4. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 135-139, С. 143-154

5. Вярхоў П.В. Лічэбнік у беларускай мове [параўнальна з рускай і ўкраінскай мовамі]. -- Мінск, 1961.

6. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 252 – 286, С. 288 -- 303.

7. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 173 -- 177

8. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 113-118, С. 126-141

9. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 354-362, С. 367-377

10. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 116-124, С. 131-147

Практычныя заняткі № 6.

Дзеяслоў як часціна мовы. Лексіка-граматычныя разрады дзеяслова.

Непрэдыкатывныя катэгорыі дзеяслова.

План практычных заняткаў

1. Лексіка-семантычная і граматычная адметнасць дзеяслова як часціны мовы, роля ў маўленні.

2. Граматычныя катэгорыі і граматычныя формы дзеяслова.

3. Неазначальная форма дзеяслова (інфінітыў). 3 гісторыі ўтварэння інфінітыва. Тыпы сінтаксічнага ўжывання інфінітыва.

4. Асновы дзеяслова.

5. Пераходныя і непераходныя дзеясловы. Прама-пераходныя і ўскосна-пераходныя дзеясловы.

6. Зваротныя і незваротныя дзеясловы. Утварэнне зваротных дзеясловаў. Групы зваротных дзеясловаў.

7. Катэгорыя трывання. Утварэнне суадносных трывальных пар. Утварэнне дзеясловаў закончанага і незакончанага трыванняў. Суфіксальнае (імперфектывацыя) і прыставачнае (перфектывацыя) утварэнне. Ступеннае ўтварэнне дзеясловаў розных трыванняў. Утварэнне трывання ў дзеясловах руху і перамяшчэння. Аднатрывальныя і двухтрывальныя дзеясловы. Ужыванне трыванняў.

8. Катэгорыя стану. Розныя падыходы да кваліфікацыі станаў. Сувязь катэгорыі стану з пераходнасцю і непераходнасцю, зваротнасцю і незваротнасцю дзеяслова. Дзеясловы залежнага і незалежнага стану. Фармальнае выражэнне залежнага стану. Функцыянальныя асаблівасці залежнага стану.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 –

1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 147-148, С. 154-157

2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 180-181, 235-236, С. 529-530, 563

3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 154-160

4. Мацкевіч, Ю.Ф. Марфалогія дзеяслова ў беларускай мове. / Ю.Ф.Мацкевіч. – Мінск, 1959.

5. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 197 -- 214.

6. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 143-164

7. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996. -- С. 383-385, 388-396

8. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 151-154, С. 171-180

Практычныя заняткі № 7.

Прэдыкатыўныя катэгорыі дзеяслова. Спражэнне дзеяслова

План практычных заняткаў

1. Катэгорыя ладу. Абвесны, умоўны і загадны лады: значэнні і ўжыванне. Квазіімператыўны тып ўжывання загаднага ладу.

2. Катэгорыя часу: агульная характарыстыка, агульныя і прыватныя значэнні віда-часавых форм. Значэнне і ўжыванне формаў цяперашняга будучага і прошлага часоў незакончанага і закончанага трывання. Ужыванне аднаго часу ў значэнні іншага. Нейтралізацыя формаў часу па іх значэннях.

3. Катэгорыя асобы: агульная характарыстыка, агульныя і прыватныя значэнні формаў асобы. Нейтралізацыя значэнняў формаў асобы. Асаблівасці функцыянальнай сістэмы формаў асобы. Асабовыя і безасабовыя дзеясловы. Безасабова-зваротныя дзеясловы. Асаблівасці ўжывання асабовых дзеясловаў у значэнні безасабовых.

4. Катэгорыі роду і ліку дзеяслова.

5. Словазмняльныя класы і групы дзеясловаў. Прадуктыўныя і непрадуктыўныя класы.

6. Спражэнне дзеясловаў. Рознаспрагальныя дзеясловы.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 –

1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 157-187

2. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мн.: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 308-339.

3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 529, С. 609-611

4. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 160-174

5. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 202 -- 228.

6. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 164-183

7. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.— С. 394, 396-400, 405-406

8. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 181-201

Практычныя заняткі № 8.

Дыктант з граматычным заданнем

Практычныя заняткі № 9.

Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе як атрыбутыўныя формы дзеяслова

План практычных заняткаў

1. Дзеепрыметнік як форма дзеяслова. Граматычныя катэгорыі дзеепрыметнікаў, сінтаксічная роля. Адметнасць утварэння і ўжывання дзеепрыметнікаў цяперашняга і прошлага часу. Функцыі часавых формаў дзеепрыметніка. Пытанне пра зваротныя дзеепрыметнікі. Ад’ектывацыя дзеепрыметнікаў.

2. Дзеепрыслоўе як форма дзеяслова. Граматычныя катэгорыі дзеепрыслоўяў, сінтаксічная роля ў сказе. Адметнасць утварэння і ўжывання дзеепрыслоўяў закончанага і незакончанага трывання. Пераход дзеепрыслоўяў у іншыя часціны мовы.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 187-193

2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 178-179
3. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мн.: Изд-во Юнипресс, 2005. – 342 -- 383 с.
4. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 174-178
5. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 229 -- 235.
6. Кечык, С.Я. Дзеепрыслоўе ў беларускай мове / С.Я.Кечык. – Мінск, -- 1985.— с.
7. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. –С.179-181
8. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 189-203
9. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 414-416, 419-420, 422-424, 426-427
10. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 212-223

Практычныя заняткі № 10.

Безасабова-прэдыкатыўныя словы. Мадальныя словы

План практычных заняткаў

1. Словы катэгорыі стану як знамянальная часціна мовы. Лексіка-граматычная характарыстыка безасабова-прэдыкатыўных слоў. Суадноснасць іх з рознымі часцінамі мовы. Формаўтварэнне і словаўтварэнне слоў катэгорыі стану.
2. Няпоўзнамянальныя часціны мовы ў сучаснай беларускай мове. Мадальныя словы як няпоўзнамянальная часціна мовы: статус, значэнне, граматычныя прыметы, асаблівасці ўтварэння. Разрады мадальных слоў паводле значэння, іх роля ў тэксе. Паходжанне мадальных слоў. Суадноснасць мадальных слоў з рознымі часцінамі мовы, адрозненне ад знамянальных і службовых часцін мовы.

Літаратура

1. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мінск.: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 383-384
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 326-327

3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 184-185, 198-200
4. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 313 -- 314.
5. Михневич, А.Е. Модальность высказывания / Кривицкий А.А., Михневич А.Е., Подлужный А.И. Белорусский язык для говорящих по-русски. – 3 изд. –Минск, 1990.
6. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 221-224
7. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 436-437, 442-444
8. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 269-276, 308-310

Практычныя заняткі № 11.

Службовыя часціны мовы. Выклічнік і гукапераймальныя словы.

План практычных заняткаў

1. Прыназоўнік у сістэме службовых часцін мовы. Разрады прыназоўнікаў паводле будовы, спосабу ўтварэння, функцыі ў маўленні. Ужыванне прыназоўнікаў са склонамі.
2. Злучнік ў сістэме службовых часцін мовы. Злучнікі паводле іх паходжання, саставу, спосабу ўжывання і функцыянальнага значэння. Адрозненне злучнікаў ад злучальных слоў.
3. Пытанне пра звязкі ў сучаснай беларускай мове.
4. Семантычныя і граматычныя адзнакі часціцы як незнамянальнай часціны мовы. Разрады часціц паводле функцыянальнага значэння і марфалагічнага складу. Роля ў тэксце.
5. Месца выклічнікаў у сістэме часцін мовы. Разрады выклічнікаў. Выклічнікі як база для ўтварэння слоў іншых часцін мовы.
6. Гукапераймальныя словы, іх функцыі ў сказе і тэксце. Словаўтваральныя функцыі гукаперайманняў.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 198-202, С. 204-207
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 167, С. 222 – 223; С. 436-437, С. 526, С. 610-611

3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 185-194, С. 196-198, 200-203

4. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 320 -- 346.

5. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 225-275

6. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 447-458, С. 462-468, 473-475

7. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 279-297, С. 299-308, 310-319

Практычныя заняткі № 12.
Дыктант з граматычным заданнем

ТЭМАТЫКА
КАНТРАЛЮЕМАЙ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ СТУДЭНТАЎ

КСРС-1

СКЛАНЕННЕ НАЗОЎНІКАЎ

Пытанні:

1. Скланенне назоўнікаў першага субстантыўнага скланення. Асаблівасці канчаткаў адушаўлёных і неадушаўлёных назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне. Асаблівасці канчаткаў асабовых і неасабовых назоўнікаў мужчынскага роду у месным склоне.
2. Скланенне назоўнікаў другога субстантыўнага скланення. Асаблівасці змянення назоўнікаў мужчынскага і агульнага роду з націскнымі канчаткамі –а, –я.
3. Скланенне назоўнікаў трэцяга субстантыўнага скланення.
4. Асаблівасці змянення рознаскланяльных назоўнікаў.
5. Скланенне назоўнікаў у множным ліку. Канчаткі назоўнікаў роднага склону.
6. Праблема кадыфікацыі склонавых канчаткаў.
7. Назоўнікі ад’ектыўнага тыпу скланення.
8. Назоўнікі змешанага тыпу скланення.
9. Нулявое скланенне назоўнікаў.
10. Скланенне прозвішчаў у беларускай мове.

Літаратура:

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 66-103
2. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мн.: Изд-во Юнипресс, 2005. – с.253-278
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 334
4. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 116-127
5. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я.Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 165-166
6. Наркевіч А.І. Назоўнік. Граматычныя катэгорыі і формы. -- Мінск, 1976.
7. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 67-84

8. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 309-318

9. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 65-79

КСРС-2

Лексіка-граматычныя разрады прыметнікаў: якасныя, адносныя, прыналежныя. Поўныя і кароткія формы якасных прыметнікаў, адметнасць ужывання.

Пытанні:

1. Семантычныя, словаўтваральныя і граматычныя адзнакі якасных, адносных і прыналежных прыметнікаў.
2. Колькасны склад, шырыня і прадуктыўнасць ужывання прыметнікаў розных граматычных разрадаў.
3. Прычыны пераходу адносных прыметнікаў у якасныя і наадварот.
4. Адметнасць ужывання прыналежных прыметнікаў у беларускай мове ў параўнанні з рускай.
5. Прадуктыўнасць іменных канструкцый з прыметнікамі і родным прысубстантыўным у беларускай і рускай мовах.
6. Ужыванне якасных, адносных і прыналежных прыметнікаў у розных функцыянальных стылях.
7. Поўныя і кароткія формы якасных прыметнікаў, іх ужыванне ў беларускай мове. Сцягнутыя формы прыметнікаў.
8. Семантычныя, марфалагічныя і сінтаксічныя адрозненні поўнай, кароткай і сцягнутаай форм.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 104-110, 112-116
2. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мінск: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 278 -- 286
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 434-435
4. Булахаў М. Г. Прыметнік ў беларускай мове.-- Мінск, 1964.
5. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 127-135
6. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 239 -- 245.

7. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С.172-173
8. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 98-102, 106-108
9. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 327, 341-343, 345-346
10. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналягія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 96-97, 102-108

КСРС-3 **Скланенне лічэбнікаў**

Пытанні:

1. Скланяльныя і нескланяльныя лічэбнікі. Скланенне ўласнаколькасных лічэбнікаў
2. Тыпалогія скланення простых уласнаколькасных лічэбнікаў.
3. Асаблівасці скланення складаных і састаўных уласнаколькасных лічэбнікаў.
4. Склонавыя формы зборных лічэбнікаў
5. Скланенне дробавых лічэбнікаў, іх склонавыя канчаткі.
6. Скланенне парадкавых лічэбнікаў, аб’ём парадыгмы.

Літаратура:

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я.Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 117-127
2. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І. Бадзевіч і інш. – Мінск: Изд-во Юнипресс, 2005. – С.290-297.
3. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 316-317
4. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986. – С. 135-139
5. Вярхоў П.В. Лічэбнік у беларускай мове [параўнальна з рускай і ўкраінскай мовамі]. -- Мінск, 1961.
6. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналягія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 252 -- 286.
7. Лепешаў І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я. Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С. 173 -- 174

8. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 113-118

9. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.—С. 354-362

10. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналягія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 116-124

КСРС-4

Прыслоўе як часціна мовы. Прыслоўе і безасабова-прэдыкатыўныя словы

Пытанні:

1. Прыслоўе як паўназначная часціна мовы: асаблівасці лексічнага, граматычнага значэнняў і сінтаксічнай функцыі.
2. Разрады прыслоўяў паводле значэння. Роля ў маўленні.
3. Ступені параўнання якасных прыслоўяў.
4. Прыслоўі са значэннем ацэнкі і меры якасці.
5. Спосабы ўтварэння прыслоўяў.
6. Словы катэгорыі стану як знамянальная часціна мовы, іх адрозненне ад прыслоўяў.

Літаратура

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 194 -- 196

1. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мінск.: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 383 -- 385

2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 437 -- 439

3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: практычныя заняткі / Л.І. Бурак, В.П. Красней, У.М.Лазоўскі. – Мінск: Універсітэцкае, 1989. – С. 168 -- 172

4. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналягія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – С. 306 -- 314.

6. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. – С. 204-224

7. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996. -- С. 428 -- 442

8. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналягія. Марфалагія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987. – С. 243 -- 276

КСРС-5

Кантрольны выніковы тэст па раздзеле “Марфалагія”

ПРАМЕЖКАВЫ ЗАЛІК

Тэма: *Іменныя часціны мовы*

Пытанні

1. Назоўнік як часціна мовы: сэнсава-граматычная характарыстыка, адметнасць ужывання ў маўленні.
2. Лексіка-граматычныя разрады назоўнікаў. Асаблівасці значэння і граматычных характарыстык.
3. Катэгорыя адушаўлёнасці – неадушаўлёнасці назоўніка.
4. Катэгорыя роду назоўніка. Назоўнікі агульнага роду. Род нескланяльных назоўнікаў і абрэвіатур.
5. Катэгорыя ліку назоўніка. Адзіночналікавыя і множналікавыя назоўнікі. Несупадзенне ў граматычным ліку некаторых назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.
6. Катэгорыя склону назоўніка ў сучаснай беларускай мове. Пытанне аб значэннях склонавых формаў у лінгвістычнай літаратуры. Роля прыназоўнікаў у выражэнні склонавых значэнняў.
7. Скланенне назоўнікаў. Асноўныя тыпы скланення ў сучаснай беларускай мове.
8. Назоўнікі першага скланення. Асаблівасці склонавых канчаткаў.
9. Назоўнікі другога скланення. Асаблівасці склонавых канчаткаў.
10. Назоўнікі трэцяга скланення. Асаблівасці склонавых канчаткаў.
11. Рознаскланяльныя назоўнікі. Нескланяльныя назоўнікі.
12. Назоўнікі ад'ектыўнага тыпу скланення. Назоўнікі змешанага тыпу скланення.
13. Скланення назоўнікаў множнага ліку. Праблемы кадыфікацыі склонавых канчаткаў назоўнікаў у беларускай мове.
14. Прыметнік як часціна мовы: сэнсава-граматычная характарыстыка, адметнасць ужывання ў маўленні.
15. Лексіка-граматычныя разрады прыметнікаў (якасныя, адносныя і прыналежныя), іх значэнне і граматычныя формы.
16. Поўныя і кароткія формы якасных прыметнікаў, адметнасць ужывання. Сцягнутыя формы прыметнікаў.
17. Ступені параўнання якасных прыметнікаў, іх значэнне і ўтварэнне.
18. Прыметнікі са значэннем ацэнкі і меры якасці.
19. Скланенне якасных, адносных і прыналежных прыметнікаў.
20. Лічэбнік як часціна мовы. Семантыка-камунікатыўныя і граматычныя асаблівасці.
21. Разрады лічэбнікаў паводле значэння. Няпэўна-колькасныя словы.
22. Асаблівасці спалучальнасці і сінтаксічнай сувязі лічэбнікаў розных разрадаў з назоўнікамі.
23. Разрады лічэбнікаў паводле структуры.
24. Скланенне колькасных лічэбнікаў. Асаблівасці скланення складаных і састаўных колькасных лічэбнікаў.
25. Пытанне аб парадкавых лічэбніках. Іх утварэнне і скланенне.
26. Адметнасць займенніка як часціны мовы, яго роля ў лагічнай і сінтаксічнай арганізацыі тэксту. Суадноснасць займеннікаў з іншымі часцінамі мовы.
27. Разрады займеннікаў паводле значэння.

Асноўная літаратура:

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985.
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994.
3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986.
4. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007.
5. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.
6. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987.

Дадатковая літаратура:

7. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мн.: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 238 -- 396
8. Бурак, Л.І., Красней, В.П., Лазоўскі, У.М. Сучасная беларуская мова. Практычныя заняткі: дапаможнік / Л.І.Бурак, В.П. Красней, У.М. Лазоўскі. – Мінск: “Універсітэцкае”, 1989.
9. Булахаў, М. Г. Прыметнік ў беларускай мове /М.Г. Булахаў. — Мінск: Навука і тэхніка, 1964.
10. Вярхоў, П.В. Лічэбнік у беларускай мове [параўнальна з рускай і ўкраінскай мовамі] / П.В. Вярхоў. -- Мінск, 1961.
11. Граматыка беларускай мовы. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. -- Мінск: 1962, 1966. -- Ч.1: Марфалогія. -- Мінск, 1962.
12. Дабрыян, М.В., Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р. Сучасная беларуская мова. Лабараторныя работы / М.В. Дабрыян, Л.І. Сямешка, І. Р. Шкраба. Мінск: Вышэйшая школа, 1987.
13. Зборнік тэкстаў для лінгвістычнага аналізу: для студэнтаў філал. фак. / аўт.-склад.: З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск:БДУ, 2005.
14. Лепешаў, І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я.Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С.
15. Наркевіч А.І. Назоўнік: Граматычныя катэгорыі і формы /А.І. Наркевіч. -- Мінск, 1976.
16. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997.

17. Сцяцко, П.У. Мовазнаўчы досвед: выбраныя творы: у 2-х ч. / П.У. Сцяцко. Гродна, 2005.

КАЛЁКВІУМ

Дзеяслоў і яго формы

Пытанні:

1. Лексіка-семантычныя і граматычныя асаблівасці дзеяслова як часціны мовы.
2. Граматычныя катэгорыі і граматычныя формы дзеяслова (Аб'ём дзеяслоўнай парадыгмы).
3. Неазначальная форма дзеяслова (інфінітыў), яе лексічнае значэнне, граматычныя асаблівасці і сінтаксічная функцыя.
4. Асновы дзеяслова. Прадуктыўныя і непрадуктыўныя класы дзеяслова.
5. Пераходныя і непераходныя дзеясловы, іх граматычныя значэнні.
6. Зваротныя дзеясловы, іх утварэнне і граматычныя значэнні.
7. Катэгорыя стану дзеяслова.
8. Катэгорыя трывання дзеясловаў. Асаблівасці лексічнага і граматычнага значэння. Сувязь з іншымі граматычнымі катэгорыямі дзеяслова. Спосабы дзеяслоўнага дзеяння. Утварэнне трывальных пар дзеясловаў.
9. Катэгорыя ладу дзеяслова. Абвесны лад дзеяслова, яго значэнне і граматычныя формы.
10. Загадны і ўмоўны лады дзеяслова. Утварэнне і асаблівасці ўжывання.
11. Катэгорыя часу дзеяслова. Сувязь катэгорыі часу з катэгорыяй трывання.
12. Сістэма часавых форм дзеяслова. Ужыванне аднаго часу ў значэнні іншага.
13. Катэгорыя роду і ліку дзеяслова. Спецыфіка іх выражэння.
14. Катэгорыя асобы дзеяслова. Граматычныя значэнні першай, другой і трэцяй асобы. Безасабовыя дзеясловы
15. Спражэнне дзеясловаў. Прадуктыўныя і непрадуктыўныя словазмяняльныя класы дзеясловаў.
16. Асабовыя канчаткі дзеясловаў першага і другога спражэнняў. Рознаспрагальныя дзеясловы.
17. Дзеепрыметнік як форма дзеяслова. Граматычныя катэгорыі дзеепрыметнікаў. Адметнасць утварэння і ўжывання дзеепрыметнікаў цяперашняга і прошлага часу.
18. Дзеепрыслоўе як форма дзеяслова. Граматычныя катэгорыі дзеепрыслоўяў. Адметнасць утварэння і ўжывання дзеепрыслоўяў у сучаснай беларускай мове.

Асноўная літаратура:

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985.
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994.
3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986.

4. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007.

5. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.

6. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987.

Дадатковая літаратура:

7. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мн.: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 238 -- 396

8. Бурак, Л.І., Красней, В.П., Лазоўскі, У.М. Сучасная беларуская мова. Практычныя заняткі: дапаможнік / Л.І.Бурак, В.П. Красней, У.М. Лазоўскі. – Мінск: Універсітэцкае, 1989.

10. Васілеўскі, М.С. Дзеслоўнае словаўтварэнне: адыменныя суфіксальныя лексемы / М.С. Васілеўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985.

12. Граматыка беларускай мовы. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. -- Мінск: 1962, 1966. -- Ч.1: Марфалогія. -- Мінск, 1962.

13. Дабрыян, М.В., Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р. Сучасная беларуская мова. Лабараторныя работы / М.В. Дабрыян, Л.І. Сямешка, І. Р. Шкраба. Мінск: Вышэйшая школа, 1987.

14. Зборнік тэкстаў для лінгвістычнага аналізу: для студэнтаў філал. фак. / аўт.-склад.: З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск:БДУ, 2005.

15. Кечык, С.Я. Дзеепрыслоўе ў беларускай мове / С.Я.Кечык. – Мінск, 1985.

17. Лепешаў, І.Я. Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я.Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002.

19. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997.

20. Сцяцко, П.У. Мовазнаўчы досвед: выбраныя творы: у 2-х ч. / П.У. Сцяцко. Гродна, 2005.

ЭКЗАМЕНАЦЫЙНЫЯ ПЫТАННІ

1. Марфалогія як частка граматыкі, яе прадмет і задачы. Сувязь марфалогіі з іншымі раздзеламі мовазнаўства.
2. Асноўныя граматычныя адзінкі: граматычная форма, граматычнае значэнне і граматычная катэгорыя. Пастаянныя і словазмняльныя граматычныя катэгорыі.
3. Прынцыпы класіфікацыі часцін мовы. Сістэма часцін мовы ў беларускай мове. Спрэчныя пытанні класіфікацыі.
4. Пераходныя з'явы ў сістэме часцін мовы
5. Назоўнік як часціна мовы: сэнсава-граматычная характарыстыка, адметнасць ужывання ў маўленні.
6. Лексіка-граматычныя разрады назоўнікаў. Асаблівасці значэння і граматычных характарыстык.
7. Катэгорыя адушаўлёнасці – неадушаўлёнасці назоўніка.
8. Катэгорыя роду назоўніка. Назоўнікі агульнага роду. Род нескланяльных назоўнікаў і абрэвіятур.
9. Катэгорыя ліку назоўніка. Адзіночлікавыя і множналікавыя назоўнікі. Несупадзенне ў граматычным ліку некаторых назоўнікаў у беларускай і рускай мовах.
10. Катэгорыя склону назоўніка ў сучаснай беларускай мове. Роля прыназоўнікаў у выражэнні склонавых значэнняў.
11. Скланенне назоўнікаў. Асноўныя тыпы скланення назоўнікаў у сучаснай беларускай мове.
12. Назоўнікі першага субстантыўнага скланення. Асаблівасці склонавых канчаткаў.
13. Назоўнікі другога субстантыўнага скланення. Асаблівасці склонавых канчаткаў.
14. Назоўнікі трэцяга субстантыўнага скланення. Асаблівасці склонавых канчаткаў.
15. Рознаскланяльныя назоўнікі. Нескланяльныя назоўнікі.
16. Назоўнікі ад'ектыўнага тыпу скланення. Назоўнікі змешанага тыпу скланення.
17. Скланенне назоўнікаў множнага ліку. Праблемы кадыфікацыі склонавых канчаткаў назоўнікаў у беларускай мове.
18. Прыметнік як часціна мовы: сэнсава-граматычная характарыстыка, адметнасць ужывання ў маўленні.
19. Лексіка-граматычныя разрады прыметнікаў (якасныя, адносныя і прыналежныя), іх значэнне і граматычныя формы.
20. Поўныя і кароткія формы якасных прыметнікаў, адметнасць ужывання. Сцягнутыя формы прыметнікаў.
21. Ступені параўнання якасных прыметнікаў, іх значэнне і ўтварэнне.
22. Прыметнікі са значэннем ацэнкі і меры якасці
23. Тыпы скланення прыметнікаў. Скланенне якасных і адносных прыметнікаў. Асаблівасці змянення прыналежных прыметнікаў.
24. Лічэбнік як часціна мовы. Семантыка-камунікатыўныя і граматычныя асаблівасці.
25. Разрады лічэбнікаў паводле значэння. Нягэўна-колькасныя словы.

26. Асаблівасці спалучальнасці і сінтаксічнай сувязі лічэбнікаў розных разрадаў з назоўнікамі.
27. Разрады лічэбнікаў паводле структуры.
28. Скланенне ўласнаколькасных лічэбнікаў. Асаблівасці скланення складаных і састаўных уласнаколькасных лічэбнікаў.
29. Скланенне дробавых і зборных лічэбнікаў
30. Пытанне аб парадкавых лічэбніках. Іх утварэнне і скланенне.
31. Адметнасць займенніка як часціны мовы, яго роля ў лагічнай і сінтаксічнай арганізацыі тэксту. Суадноснасць займеннікаў з іншымі часцінамі мовы.
32. Разрады займеннікаў паводле значэння.
33. Скланенне займеннікаў розных разрадаў.
34. Лексіка-семантычныя і граматычныя асаблівасці дзеяслова як часціны мовы.
35. Граматычныя катэгорыі і граматычныя формы дзеяслова (Аб'ём дзеяслоўнай парадыгмы).
36. Неазначальная форма дзеяслова (інфінітыў), яе лексічнае значэнне, граматычныя асаблівасці і сінтаксічная функцыя.
37. Асновы дзеяслова. Прадуктыўныя і непрадуктыўныя класы дзеяслова.
38. Пераходныя і непераходныя дзеясловы, іх граматычныя значэнні. Два падыходы да разумення пераходнасці – непераходнасці дзеяслова.
39. Зваротныя дзеясловы, іх утварэнне і граматычныя значэнні.
40. Катэгорыя трывання дзеясловаў. Асаблівасці лексічнага і граматычнага значэння. Паняцце пра суадносную трывальную пару. Утварэнне дзеясловаў закончанага і незакончанага трывання. Ступеннае ўтварэнне трыванняў.
41. Аднатрывальныя і двухтрывальныя дзеясловы. Асаблівасці ўтварэння трывання ў дзеясловах руху і перамяшчэння.
42. Катэгорыя стану дзеяслова як непрэдыкатывная катэгорыя. Два падыходы да класіфікацыі станаў.
43. Катэгорыя ладу дзеяслова. Абвесны лад дзеяслова, яго значэнне і граматычныя формы.
44. Загадны і ўмоўны лады дзеяслова. Утварэнне і асаблівасці ўжывання.
45. Абвесны лад дзеяслова. Катэгорыя часу дзеяслова. Сувязь катэгорыі часу з катэгорыяй трывання.
46. Сістэма часавых форм дзеяслова. Ужыванне аднаго часу ў значэнні іншага.
47. Катэгорыя роду і ліку дзеяслова. Спецыфіка іх выражэння.
48. Катэгорыя асобы дзеяслова. Граматычныя значэнні першай, другой і трэцяй асобы. Безасабовыя дзеясловы.
49. Спражэнне дзеясловаў. Прадуктыўныя і непрадуктыўныя словазмяняльныя класы дзеясловаў.
50. Асабовыя канчаткі дзеясловаў першага і другога спражэнняў. Рознаспрагальныя дзеясловы.
51. Дзеепрыметнік як форма дзеяслова. Граматычныя катэгорыі дзеепрыметнікаў. Адметнасць утварэння і ўжывання дзеепрыметнікаў цяперашняга і прошлага часу.

52. Дзеепрыслоўе як форма дзеяслова. Граматычныя катэгорыі дзеепрыслоўяў. Адметнасць утварэння і ўжывання дзеепрыслоўяў у сучаснай беларускай мове.

53. Прыслоўе як часціна мовы. Сэнсава-граматычная характарыстыка, адметнасць ужывання ў маўленні.

54. Разрады прыслоўяў паводле значэння.

55. Ступені параўнання якасных прыслоўяў і іх утварэнне. Прыслоўі са значэннем ацэнкі і меры якасці.

56. Спосабы ўтварэння прыслоўяў у сучаснай беларускай мове

57. Безасабова-прэдыкатыўныя словы (словы катэгорыі стану). Лексіка-граматычная характарыстыка безасабова-прэдыкатыўных слоў, суадноснасць іх з рознымі часцінамі мовы.

58. Мадальныя словы ў сучаснай беларускай мове. Суадноснасць мадальных слоў з рознымі часцінамі мовы. Разрады мадальных слоў паводле значэння.

59. Прыназоўнік як часціна мовы. Разрады прыназоўнікаў паводле будовы, спосабу ўтварэння, функцыі ў маўленні.

60. Утварэнне прыназоўнікаў. Асаблівасці значэння прыназоўнікаў.

61. Злучнік як часціна мовы. Разрады злучнікаў паводле паходжання, саставу, спосабу ўжывання і функцыянальнага значэння.

62. Часціца. Семантычныя і граматычныя адзнакі часціц. Разрады часціц паводле іх функцыянальнага значэння і складу. Роля часціц у тэксе.

63. Выклічнік, яго месца ў сістэме часцін мовы. Разрады выклічнікаў паводле паходжання і значэння.

64. Гукапераймальныя словы, іх функцыі ў сказе і тэксце. Адрозненне гукапераймальных слоў ад выклічнікаў.

Парадак марфалагічнага разбору часцін мовы

Нацыянальнае — *гэта* тое пачуццё, адчуванне канкрэтнай радзімы, якое даецца чалавеку *разам з адведзеным* яму жыццём. *Нацыянальны* характар, нацыянальны погляд на рэчы, адчуванне свайго слова перадаюцца быццам бы па спадчыне. *Ну, і, вядома* ж, абавязковы тут фактар — родная мова, нездарма ў беларусаў яна завецца матчынай, *бо* маці спявае на гэтай мове першую калыханку, вучыць дзіця *першым* словам, вучыць яго спазнаваць свет, абжывацца ў свеце, *прывучаючы* свет да сябе і сябе да свету. Мову *нездарма* называюць душой народа, нацыі. Птушка па голасе, народ па мове *вызначаецца*, адрозніваецца.

Трэба памятаць, што за любой *нацыяй* стаіць гісторыя, *якая* ахоўвае, беражэ яе ад забыцця і безгалосся. (Паводле Рыгора Барадуліна)

Парадак марфалагічнага разбору назоўніка

1. Слова ў тэксце.
2. Часціна мовы.
3. Пачатковая форма.

4. Лексіка-семантычная група (назва канкрэтнага прадмета, асобы, жывёлы, з'явы прыроды, абстрактна-разумовага паняцця, рэчыва, стану, апрадмечанага дзеяння, апрадмечанай якасці і інш.)

5. Лексіка-граматычны разрад (уласны ці агульны, канкрэтны (у тым ліку адзінкавы) ці абстрактны, зборны, рэчыўны; адушаўлены ці неадушаўлены, асабовы ці неасабовы).

6. Марфалагічны прыметы: *пастаянныя, несловазменныя (кваліфікуючыя, сталыя, нязменныя):* род, скланенне (I, II, III субстантыўнае, рознаскланяальны, ад'ектыўнае, змешанае, нулявое); *словазменныя:* лік, склон.

7. Сінтаксічная роля ў сказе.

Нацыяй – назоўнік, пачатковая форма *нацыя* – назва гістарычна ўстойлівай супольнасці людзей, канкрэтны, неадушаўлены, неасабовы; жаночага роду, II субстантыўнага скланення; адзіночнага ліку, творнага склону, у сказе выконвае сінтаксічную функцыю ўскоснага дапаўнення (*стаіць (за чым?) за нацыяй*).

Парадак марфалагічнага разбору прыметніка

1. Слова ў тэксце.
2. Часціна мовы. Катэгарыяльнае і канкрэтнае значэнне прыметніка.
3. Пачатковая форма прыметніка (*Н.скл, адз. л, м.р.*)
4. Лексіка-граматычны разрад прыметніка: *якасны, адносны, прыналежны.*
5. Тып скланення прыметніка (ад'ектыўнае, змешанае, нулявое).
5. Форма прыметніка (*поўная, кароткая, усечаная*).
6. Ступень параўнання прыметніка (калі ёсць): *простая ці складаная формы вышэйшай ці найвышэйшай ступені параўнання.*
7. Форма ацэнкі і меры якасці прыметніка (калі ёсць).
8. Марфалагічны прыметы: *род, лік, склон.*
9. Сінтаксічная сувязь з іншымі словамі ў сказе.
10. Сінтаксічная роля ў сказе.

Нацыянальны (характар) – прыметнік, абазначае непрацэсуальную прымету прадмета, прымету прадмета паводле адносін; пачатковая форма -- *нацыянальны*, адносны, скланяецца паводле ад'ектыўнага тыпу скланення, ужыты ў поўнай форме; не мае ступеней параўнання, не мае формаў ацэнкі і меры якасці, у сказе ўжыты ў м.р, адз. ліку, назоўным склоне; дапасуецца да назоўніка *характар* у родзе, ліку і склоне; у сказе выконвае функцыю дапасаванага азначэння.

Парадак марфалагічнага разбору лічэбніка

1. Слова ў тэксце
2. Часціна мовы, катэгарыяльнае значэнне лічэбніка.
3. Пачатковая форма лічэбніка – *Н.скл., м.р. (калі змяняецца па родах), адз.л. (калі змяняецца па ліках).*

4. Лексіка-граматычны разрад і падразрад лічэбніка (*колькасны: пэўнаколькасны (уласнаколькасны, зборны, дробавы), няпэўнаколькасны; парадкавы*)

5. Разрад паводле структуры (*просты, складаны, састаўны*).

6. Разрад паводле паходжання і ўтварэння: *вытворны ці невытворны*.

7. Марфалагічныя прыметы:

-- для *колькасных* – *склон, род (калі ёсць), лік (калі ёсць)*.

-- для *парадкавых* – *род, лік, склон; назоўнік, да якога лічэбнік дапасуецца*

8. Сінтаксічная сувязь лічэбніка з назоўнікам.

9. Сінтаксічная роля ў сказе.

Першым (словам) – лічэбнік, абазначае парадак пры лічэнні, пачатковая форма першы; парадкавы; просты, невытворны; у сказе ўжыты ў форме множнага ліку, давальнага склону; дапасуецца да назоўніка словам у ліку і склоне, у сказе выконвае функцыю дапасаванага азначэння.

Парадак марфалагічнага разбору займенніка

1. Слова ў тэксце.

2. Часціна мовы, катэгарыяльнае значэнне займенніка.

3. Пачатковая форма -- *назоўны склон мужчынскага роду (калі змяняецца па родах), адзіночнага ліку (калі змяняецца па ліках)*.

4. Разрад займенніка паводле суадносін з іншымі часцінамі мовы:

-- *займеннік-назоўнік (абагульнена-прадметны),*

-- *займеннік-прыметнік (абагульнена-якасны),*

-- *займеннік-лічэбнік (абагульнена-колькасны),*

5. Лексіка-граматычны разрад: *асабовы (уласна-асабовы ці ўказальна-асабовы), зваротны, прыналежны, указальны, азначальны, пытальны, адносны, адмоўны, няпэўны (неазначальны)*.

6. Марфалагічныя прыметы: *род (калі ёсць), лік (калі ёсць, склон*.

7. Сінтаксічная сувязь займенніка з назоўнікам (*калі займеннік-прыметнік ці займеннік-лічэбнік*).

8. Сінтаксічная роля ў сказе.

Якая – займеннік, указвае на прадмет, пачатковая форма – *які*, займеннік-прыметнік (абагульнена-якасны), жаночы род, адзіночны лік, назоўны склон, дапасуецца да назоўніка гісторыя ў родзе і ліку; у сказе з'яўляецца дзейнікам.

Парадак марфалагічнага разбору дзеяслова

1. Слова ў тэксце.

2. Часціна мовы; катэгарыяльнае значэнне.

2. Пачатковая форма (інфінітыў).

3. Асновы дзеяслова: *цяперашняга (або будучага простага) часу, інфінітыва, прошлага часу (калі асновы інфінітыва і прошлага часу не супадаюць)*.

4. Лексіка-граматычныя разрады дзеяслова:

- зваротны ці незваротны;
- пераходны ці непераходны;
- асабовы ці безасабовы;

5. Пастаянныя марфалагічныя прыметы

- закончанага ці незакончанага трывання,
- залежнага ці незалежнага стану,

5. Тып спражэння дзеяслова (I, II).

6. Непастаянныя марфалагічныя прыметы:

- а) лад, б) час (калі ёсць), г) асоба (калі ёсць), д) род (калі ёсць).

6. Сінтаксічная роля ў сказе.

Вызначаецца – дзеяслоў, працэсуальнасць, пачатковая форма *вызначацца*, аснова цяперашняга часу *вызначаі-...-цца*, аснова інфінітыва *вызнача-...-ца*, зваротны, непераходны, асабовы, незакончанага трывання, I спражэння, у форме абвеснага ладу, цяперашняга часу, адзіночнага ліку, 3 асобы, у сказе выконвае сінтаксічную ролю выказніка.

Парадак марфалагічнага разбору дзеепрыметніка

1. Слова ў тэксце.
2. Часціна мовы (*атрыбутыўная форма дзеяслова -- дзеепрыметнік*), катэгарыяльнае значэнне.
3. Пачатковая форма (*Н.скл., адз.л., м.р.*)
4. Форма дзеепрыметніка поўная ці кароткая (*калі дзеепрыметнік залежнага стану*).
5. Пастаянныя марфалагічныя прыметы:
стан, трыванне, час;
6. Непастаянныя марфалагічныя прыметы:
род (у адзіночным ліку), лік, склон (для поўных дзеепрыметнікаў).
7. Дзеяслоў, ад якога ўтвораны дзеепрыметнік; аснова дзеяслова, ад якой утвораны дзеепрыметнік (*аснова інфінітыва ці цяперашняга часу*); формаўтваральны суфікс.
8. Сінтаксічная сувязь з іншымі словамі ў сказе.
9. Сінтаксічная роля ў сказе.

Адведзеным (*жыццём*) – атрыбутыўная форма дзеяслова -- дзеепрыметнік, абазначае працэсуальную прымету прадмета, пачатковая форма – *адведзены*, ужыты ў поўнай форме, залежнага стану, закончанага трывання, прошлага часу, ніякага роду, адзіночнага ліку, творнага склону; утвораны ад асновы інфінітыва *адвес- (ці)* пры дапамозе формаўтваральнага суфікса –*ен-*; дапасуецца да назойніка *жыццё* ў родзе, ліку і склоне; у сказе выконвае сінтаксічную ролю дапасаванага азначэння.

Парадак марфалагічнага разбору дзеепрыслоўя

1. Слова ў тэксце
2. Часціна мовы (*нязменная атрыбутыўная форма дзеяслова -- дзеепрыслоўе*), катэгарыяльнае значэнне.

3. Пастаянныя марфалагічныя прыметы:
 - закончанае / незакончанае трыванне;
 - зваротнае / незваротнае;
 - пераходнае / непераходнае.
4. Дзеяслоў, ад якога ўтворана дзеепрыслоўе; аснова дзеяслова, ад якой утворана дзеерыслоўе (аснова інфінітыва ці цяперашняга часу); формаўтваральны суфікс.
5. Спосаб сінтаксічнай сувязі з іншымі словамі ў сказе.
6. Сінтаксічная роля ў сказе.

Прывучаючы – нязменная атрыбутыўная форма дзеяслова – дзеепрыслоўе, абазначае дадатковае ў адносінах да дзеяслова выказніка дзеянне, незакончанага трывання, незваротнае, пераходнае, утварылася ад асновы цяперашняга часу *прывучай-* пры дапамозе формаўтваральнага суфікса *-ючы*, прымыкае да дзеяслова, у сказе ўваходзіць у склад акалічнасці спосабу дзеяння, выражаную дзеепрыслоўным зваротам.

Парадак марфалагічнага разбору прыслоўя

1. Слова ў тэксце.
2. Часціна мовы, катэгарыяльнае значэнне.
3. Пачатковая форма прыслоўя (калі ёсць ступені параўнання).
4. Разрад і падразрад прыслоўя паводле значэння: *азначальнае (якаснае, колькаснае), акалічнаснае (месца, часу, прычыны, мэты) ці якасна-акалічнаснае (спосабу дзеяння, параўнання, сукупнасці ці сумеснасці).*
5. Разрад паводле паходжання *невыворнае ці выворнае.*
6. Спосаб утварэння.
7. Ступень параўнання (калі ёсць): *простая або складаная формы вышэйшай ці найвышэйшай ступені параўнання).*
6. Форма ацэнкі і меры якасці (калі ёсць).
7. Сінтаксічная роля ў сказе.

Нездарма – нездарма, прыслоўе, абазначае непрацэсуальную прымету дзеяння, акалічнаснае, прыслоўе мэты; выворнае, ад прыслоўя дарма пры дапамозе прыстаўкі; ступені параўнання не мае, формы ацэнкі і меры якасці няма, у сказе з’яўляецца акалічнасцю спосабу дзеяння.

Парадак марфалагічнага разбору безасабова-прэдыкатыўных слоў

1. Слова ў тэксце.
2. Часціна мовы, катэгарыяльнае значэнне.
3. Разрад па значэнні (*абазначае душэўны або фізічны стан чалавека, сацыяльны стан асяроддзя, стан прыроды, меру чаго-небудзь і інш.*)
4. Пачатковая форма (калі ёсць ступень параўнання).
5. Разрад паводле паходжання (суадноснасць безасабова-прэдыкатыўных слоў з іншымі часцінамі мовы): *невыворнае – уласна безасабова-*

прэдыкатыўнае або вытворнае – суадноснае з назоўнікам, прыметнікам, дзеясловам, прыслоўем.

6. Форма ступені параўнання (калі ёсць): *простая або складаная форма вышэйшай ці найвышэйша ступені параўнання.*

7. Форма ацэнкі і меры якасці (калі ёсць).

8. Сінтаксічная роля ў сказе.

Трэба (памятаць) – безасабова-прэдыкатыўнае слова, абазначае мадальную ацэнку ў адносінах да неабходнасці выканання дзеяння, невытворнае, уласна безасабова-прэдыкатыўнае, не мае формаў ступені параўнання і формаў ацэнкі і меры якасці, у сказе разам з інфінітывам *памятаць* з’яўляецца выказнікам.

Парадак марфалагічнага разбору мадальных слоў

1. Слова ў тэксце.

2. Часціна мовы, катэгарыяльнае значэнне.

3. Разрад паводле значэння: *выражае ступень упэўненасці ці няўпэўненасці моўцы ў рэальнасці таго, пра што гаворыцца ў выказванні.*

4. Разрад паводле паходжання (*невытворнае ці вытворнае*) і суадноснасці мадальных слоў са знамянальнымі часцінамі мовы (*назоўнікамі, прыметнікамі, прыслоўямі, дзеясловамі, безасабова-прэдыкатыўнымі словамі і інш.*)

5. Функцыя ў сказе.

Вядома (ж) – мадальнае слова, выражае суб’ектыўныя адносіны моўцы да выказвання, выражае ўпэўненасць, вытворнае, суадносіцца з прыметнікам *вядомы*; разам з часціцай *ж* у сказе выконвае функцыю пабочнага слова, не ўваходзіць у структуру сказа, не з’яўляецца членам сказа.

Парадак марфалагічнага разбору прыназоўніка

1. Слова ў тэксце і ў словазлучэнні.

2. Часціна мовы, катэгарыяльнае значэнне.

3. Разрад прыназоўніка паводле паходжання і структуры: *невытворны ці вытворны; просты, складаны, састаўны.*

5. Ужыванне са склонам назоўніка (займенніка) у сказе.

6. Функцыя прыназоўніка ў сказе: *выражэнне адносінаў разам з назоўнікам (займеннікам): аб’ектныя, прасторавыя, часавыя, атрыбутыўныя, дыстрыбутыўныя, прыналежнасці, генетычныя, кампаратыўныя, прычынныя, мэтавыя, спосабу дзеяння, сумеснасці і інш.*

Разам з (даецца разам з *жыццём*) – прыназоўнік, выражае адносіны паміж дзеяннем і прадметам, служыць для сувязі слоў у словазлучэнні; вытворны (паходзіць з прыслоўя разам; пры ўтварэнні далучаецца просты прыназоўнік *з*), састаўны, ужыты з творным склонам назоўніка *жыццё*, разам з назоўнікам *жыццём* выражае адносіны сумеснасці.

Парадак марфалагічнага разбору злучніка

1. Слова ў тэксце.
2. Часціна мовы, катэгарыяльнае значэнне.
3. Разрад паводле сінтаксічнай функцыі: *злучальны ці падпарадкавальны*.
4. Падразрад злучніка паводле значэння: *(спалучальны, супастаўляльны, пералічальна-размеркавальны і інш.)*
4. Разрад паводле паходжання і структуры (суадносін з іншымі часцінамі мовы): *невыворны ці вытворны, просты ці састаўны*.
5. Разрад паводле спосабу ўжывання: *адзіночны, паўторны ці парны*.
6. Функцыя ў сказе (звязвае: *члены сказа, часткі складаназлучанага ці складаназалежнага сказа*).

Бо – злучнік, выражэнне сінтаксічных адносін, сродак сувязі частак у складаназалежным сказе; падпарадкавальны, прычынны, невыворны, просты, адзіночны, служыць для сувязі даданай часткі са значэннем прычыны з галоўнай у складаназалежным сказе.

Парадак марфалагічнага разбору часціцы

1. Слова ў тэксце.
2. Часціна мовы, катэгарыяльнае значэнне.
3. Разрад часціцы паводле значэння:
 - а) сэнсавая (*указальная, азначальна-удакладняльная, выдзяляльна-абмежавальная*),
 - б) мадальная (*сцвярдальная, адмоўная, пытальная, параўнальная, пабуджальная (мадальна-валявая)*),
 - в) эмацыянальна-экспрэсіўная (*клічная, узмацняльная*);
 - г) формаўтваральная.
4. Разрад паводле паходжання (суадносін з іншымі часцінамі мовы) і структуры: *невыворная ці вытворная, простая ці састаўная*.
5. Роля часціцы ў сказе (*надае слову, словазлучэнню ці сказу сэнсавае, мадальнае ці экспрэсіўнае адценне ці служыць для ўтварэння форм слова*).

Гэта – часціца, надае дадатковыя сэнсавыя і эмацыянальныя адценні сказам ці асобным яго членам або служыць для ўтварэння формаў слоў, сэнсавая, указальная, вытворная, утворана ад займенніка *гэта*, простая, служыць сродкам выражэння сэнсавага значэння.

Парадак марфалагічнага разбору выклічніка

1. Слова ў тэксце.
2. Часціна мовы, катэгарыяльнае значэнне.
3. Разрад паводле значэння: *эмацыянальны, волевыяўленчы, моўнага этыкету*;

4. Разрад паводле паходжання (суадносін з іншымі часцінамі мовы) і структуры: *невытворны ці вытворны, просты ці састаўны*.

5. Функцыя ў сказе.

Ну – выклічнік, выражае эмоцыі і волевыяўленні чалавека, не называючы іх, волевыяўленчы, невытворны, удзельнічае ў стварэнні эмацыянальнай семантыкі сказа.

Парадак марфалагічнага разбору гукаперайманняў

1. Слова ў тэксце.
2. Часціна мовы, катэгарыяльнае значэнне.
3. Разрад паводле значэння (крык звяроў і птушак, гукі і шумы прыроды, гукі, што ўзнікаюць у выніку нейкіх дзеянняў).
4. Гукапераймання паводле структуры (адзіночныя ці паўтаральныя).
5. Функцыя гукаперайманняў у тэксце.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

Асноўная літаратура:

1. Беларуская граматыка. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа; [Рэд. М.В.Бірыла, П.П.Шуба]. -- Мінск: Навука і тэхніка, 1985 – 1986. -- Ч.1: Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск. – 1985. – С. 50 -- 210
2. Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994.
3. Бурак, Л.І. Сучасная беларуская літаратурная мова: вучэбны дапаможнік для студэнтаў-завочнікаў ВНУ БССР / Л.І.Бурак; пад рэд. Л.М.Шакуна. – 2-е выд. дапрац. -- Мінск, Вышэйшая школа, 1986.
4. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларус. навука, 2007. – 351 с.
5. Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р., Бадзевіч, З.І. Курс беларускай мовы: падручнік / Л.І.Сямешка, І.Р.Шкраба, З.І.Бадзевіч. – Мінск: Універсітэцкае, 1996.
6. Шуба, П.П. Сучасная беларуская мова: Марфаналогія. Марфалогія: вучэбны дапаможнік для філал. фак. ун-таў / П.П.Шуба. – Мінск: выд-ва “Універсітэцкае”, 1987.

Дадатковая літаратура:

7. Беларуская мова: хрэстаматыя: вучэбны дапаможнік / аўт.-склад. З.І.Бадзевіч і інш. – Мн.: Изд-во Юнипресс, 2005. – С. 238 -- 396
8. Бурак, Л.І., Красней, В.П., Лазоўскі, У.М. Сучасная беларуская мова. Практычныя заняткі: дапаможнік / Л.І.Бурак, В.П. Красней, У.М. Лазоўскі. – Мінск: “Універсітэцкае”, 1989. – С. 103 -- 183
9. Булахаў, М. Г. Прыметнік ў беларускай мове /М.Г. Булахаў. — Мінск: Навука і тэхніка, 1964. – 200 с.

10. *Васілеўскі, М.С.* Дзеслоўнае словаўтварэнне: адыменныя суфіксальныя лексемы / М.С. Васілеўскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1985. – 248 с.
11. *Вярхоў, П.В.* Лічэбнік у беларускай мове [параўнальна з рускай і ўкраінскай мовамі] / П.В. Вярхоў. -- Мінск, 1961.
12. Граматыка беларускай мовы. У 2-х ч. / Ан БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. -- Мінск: 1962, 1966. -- Ч.1: Марфалогія. -- Мінск, 1962. – 540 с.
13. *Дабрыян, М.В., Сямешка, Л.І., Шкраба, І.Р.* Сучасная беларуская мова. Лабараторныя работы / М.В. Дабрыян, Л.І. Сямешка, І. Р. Шкраба. Мінск: Вышэйшая школа, 1987. --
14. Зборнік тэкстаў для лінгвістычнага аналізу: для студэнтаў філал. фак. / аўт.-склад.: З.І. Бадзевіч [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2005. – 259 с.
15. *Кечык, С.Я.* Дзеепрыслоўе ў беларускай мове / С.Я.Кечык. – Мінск, 1985.
16. *Киселёв, И.А.* Частицы в современных восточнославянских языках. / И.А Киселёв - Мінск, 1976. – 176 с.
17. *Лепешаў, І.Я.* Сучасная беларуская літаратурная мова: спрэчныя пытанні: дапаможнік / І.Я.Лепешаў. – Гродна: ГрДУ, 2002. – С.
18. *Наркевіч А.І.* Назоўнік: Граматычныя катэгорыі і формы /А.І. Наркевіч. -- Мінск, 1976. –275 с.
19. Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія: вучэбны дапаможнік / Н.В.Гаўрош, М.Ц. Кавалёва, Н.М. Нямковіч [і інш.]; пад агульн. рэд. праф. М.С.Яўневіча. – Мінск: Выд Ул.М. Скакун, 1997. –
20. *Сцяцко, П.У.* Мовазнаўчы досвед: выбраныя творы: у 2-х ч. / П.У. Сцяцко. Гродна, 2005. – 240 с.
21. *Шуба П.П.* Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў / П.П. Шуба. – Мінск: Народная асвета, 1993. – 165 с.

ЗМЕСТ ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

Практычныя заняткі №1

Марфалогія як частка граматыкі. Часціны мовы ў сучаснай беларускай мове. Пісьмовая работа №1

Пытанні для абмеркавання:

1. Дакажыце, што тэрмін «граматыка» мае некалькі значэнняў.
2. Зрабіўшы экскурс у гісторыю пытання, пацвердзіце думку І.Я. Лепешава, што «...паняцце граматыкі то было занадта шырокае, то звужалася, то зноў пашыраецца».
3. Ахарактарызуйце прадмет і задачы вывучэння граматыкі на сучасным этапе.
4. З якіх раздзелаў складаецца граматыка? Якая частка граматыкі, паводле азначэння В.У.Вінаградава, з'яўляецца «граматычным вучэннем пра слова» і што з'яўляецца аб'ектам яе непасрэднага вывучэння? Акрэсліце асноўныя задачы марфалогіі.
5. Дакажыце, што марфалогія цесна звязана з такімі раздзелаў мовазнаўства, як фанетыка, лексікалогія, словаўтварэнне, сінтаксіс. Адказ праілюструйце прыкладамі.
6. Дайце азначэнне асноўным паняццям, якімі карыстаецца марфалогія пры аналізе граматычнага ладу мовы (граматычнае значэнне, граматычная форма, граматычная катэгорыя).
7. Пакажыце адрозненне граматычнай семантыкі ад лексічнай. Праілюструйце прыкладамі тэзіс «Суадноснасць лексічнага і граматычнага значэнняў у розных часцін мовы неаднолькавая».
8. У якіх граматычных сродках знаходзіць сваё матэрыяльнае выражэнне граматычнае значэнне?
9. Ці можна гаварыць пра парадыгму словазмянення для нязменных слоў? Што вы ведаеце пра пачатковую (зыходную) форму слова?
10. Пакажыце сувязь паняцця «граматычная катэгорыя» з паняццямі «граматычнае значэнне» і «граматычная форма». Назавіце асноўныя крытэрыі класіфікацыі граматычных катэгорый і іх тыпы (агульныя і прыватныя, дзеяслоўныя і іменныя, несловазмяняльныя (класіфікуючыя), словазмяняльныя (некласіфікуючыя) і змешаныя граматычныя катэгорыі).
11. Назавіце асноўныя крытэрыі і прынцыпы аб'яднання слоў у лексіка-граматычныя класы.
12. Раскажыце пра спрэчныя пытанні класіфікацыі часцін мовы і сістэму часцін мовы ў сучаснай беларускай мове.
13. Чым адрозніваюцца паўназначныя і непаўназначныя часціны мовы?
14. Якімі прыметамі характарызуюцца службовыя часціны мовы? Чаму выклічнікі і гукаперайманні не ўключаюць у групу службовых слоў?
15. Назавіце прычыны змянення аб'ёму той ці іншай часціны мовы. Раскажыце пра пераходныя з'явы ў сістэме часцін мовы і граматычную аманімію.

Заданні

1. На прыкладзе падкрэсленых слоў пакажыце, чым адрозніваецца граматычнае значэнне ад граматычнай формы.

1. Лес шумеў і будзе шумець (Я. Брыль). 2. Калі памрэ ляснічы, калі памрэ каваль, калі памрэ рыбак – памрэ паэт (А.Сыс). 3. А месяц – чырвоны, чырвоны. Вяснову ноч крыжавіць (З.Бядуля). 4. І валуны пускаюць карані, каб зжыцца з недасягам даляголым. Клянецца небам дол, а неба – долам, анёлы прысягаюць чысціні (Р.Барадулін).

2. Вызначце, у якіх выпадках пачатковая форма пададзена правільна. Да памылковых варыянтаў падбярыце правільныя.

Суседзямі – сусед, выгаварыўся – выгаварыць, скошанай – скошаны, скірдуючы – скірдаваць, карункаў – карунак, самых вясёлых – вясёлы, дзесятага – дзесяты, абдымуся – абдымацца, пёрамі – пёры, драбнаватага – дробны, змолатую – змолатая, нізенькімі – нізенькі, гадзіннікаў – гадзіннік, высачэзнага – высокі, намалявана – намаляваны, якой – які, разумнейшай – разумнейшы, чыёйсьці – чыйсьці

3. Ахарактарызуйце граматычныя значэнні выдзеленых словаформ: часцінамоўнае значэнне, несловазмяняльнае значэнне, словазмяняльнае значэнне, несловазмяняльнае і словазмяняльнае значэнне.

Ад радасці, што неба сінява

адкрылася празрыста і высока

І што на ўгрэве зубіцца трава, --

падзелішся, хоць і *не лішні*, сокам (Ю.Свірка)

(ад) радасці

Значэнні: а) жаночага роду, б) прадметнасці, в) адзіночнага ліку;

адкрылася

Значэнні: а) працэсуальнай прыметы; б) незалежнага стану, в) закончанага трывання, г) абвеснага ладу, д) прошлага часу, е) трэцяй асобы, ж) жаночага роду, з) адзіночнага ліку;

(не) лішні

Значэнні: а) мужчынскага роду, б) адзіночнага ліку, в) непрацэсуальнай прыметы, г) назойнага склону.

4. Прачытайце тэкст. Вызначце яго асноўную думку. Назавіце спосабы і сродкі выражэння граматычных значэнняў роду, ліку, склону ў выдзеленых словах.

Цікавыя людзі мы — беларусы!

Трэба прызнацца, што якое бы ліха навокал нас і з намі не рабілася, якіх бы мы **не перажывалі** нягод і крыўд — мы гэтага як бы не бачым, а калі і бачым, то ліха церпім і чакаем, што вось нехта прыйдзе і гэтае наша ліха пабярэ з сабою.

І праўда, вечна хто-небудзь і як-небудзь, а прыходзіў і намі **апекаваўся**, хоць нашага ліха і не забіраў.

Самы найлепшы прыцель, самы найлепшы збаўца наш ад нашага ліхалецця — гэта мы самі. І калі не хочам загінуць, калі не хочам быць вечнымі рабамі, — павінны пакінуць мы блугую прывычку думаць, што нехта прыйдзе і выратуе нас з нашай **бяды**.... Гэта ж не можа быць, каб нехта быў **лепшым** прыхільнікам да нас, як мы самі да сябе... (Янка Купала)

5. Прачытайце тэкст. Прасачыце, як змяняліся назвы часцін мовы на працягу дваццатага стагоддзя. На прыкладзе сучасных лінгвістычных тэрмінаў пакажыце, як у самой назве часціны мовы раскрываецца сутнасць паняцця.

У першым выданні “Беларускай граматыкі для школ” (1918) Б.Тарашкевіч, напрыклад, выкарыстоўвае наступныя тэрміны для абазначэння часцін мовы: *імя, прымета, чысло, займя, дзеяслоў, прыслоўе, прыйма, злуч, кліч*. Як відаць, толькі два з гэтых тэрмінаў (*дзеяслоў, прыслоўе*) захаваліся нязменна да нашага часу. У 5-ым выданні гэтай граматыкі тэрмін *імя* быў заменены на *прадметнік* (відавочна, калька з польскай *rzeczownik*), *прымета* — на *прыметнік* (магчыма, па аналогіі з польск. *przymiotnik*, укр. *прикметник*), *чысло* — на *лічэбнік*, *займя* — на *займеннік*, *злуч* — на *злучнік*, *кліч* — на *клічнік*, уведзены рускі тэрмін *прадлог* для абазначэння *прыназоўніка*. Пазней тэрмін *прадметнік* быў заменены на *назоўнік* (ад слова *назова*, якое шырока бытвала ў розных тэрміналогіях 20-х гадоў), *прадлог* у сувязі з гэтым быў заменены на *прыназоўнік*, *клічнік* — на *выклічнік* (каб пазбегнуць аманіміі форм: *клічнік* — знак прыпынку, *клічнік* — назва часціны мовы), былі ўведзены тэрміны для абазначэння аддзеяслоўных форм — *дзеепрыметнік, дзеепрыслоўе* (калькі з украінскіх адпаведнікаў) і запазычана рускае слова *часціцы*. (Лексікалогія сучаснай беларускай мовы)

6. Згрупуйце словы па часцінах мовы

I. Толькі ў імя светлага абавязку перад роднай зямлёй тысячу год жыве ў летапісах, песнях і паданнях памяць людская, каб пры выпадку папярэдзіць разумных і неразумных, добрых і злых: асцярожна, тут наша з вамі Гісторыя (А.Петрашкевіч).

II. За першай — самай дарагой для памяці —

Ужо вальней ліліся песні Маці.

І пра вянкi, што віць Купалінцы,

І пра мядуначку на сенажаці,

І пра руплівых жнеек, што нажаліся

І прамаўляюць: “Ой, дабранац, поле!”

І пра замужніцу, што горка жаліцца

На мужыка — разбоя ды прапоя.

(Н.Гілевіч)

7. Вызначце, якой часцінай мовы з’яўляюцца выдзеленыя словы.

1. Душа мая за мачтамі ляціць, як ветразь уздымаецца ўяўленне. Мне *лёгка*! Я крычу ад захаплення (А.Міцкевіч). 2. *Толькі* магільны пах з-пад алтара вяртаў да балючай праўды, што на зямлі ўсё *смяротнае*: людзі, іх ідэі,

іх жаданае **заўтра**, якое праз хвіліну становіцца сумным і смешным **учора** (У. Арлоў). 3. Спявайце, помнячы нязменна: **пакуль** паэты будуць печь – не быць Радзіме безыменнай, зямлі бацькоў – не анямець (Н. Гілевіч). 4. Ён адказаў ім: “Вам дадзена ведаць тайны Каралеўства Богага, **другім** жа яны праз прыпавесці...” (Р. Барадулін) 5. **Шмат** шчасліўцаў за ёй палявала па няходжаных сцежках ласёў, **нават** верш быў, дзе Янка Купала кляў падманную кветку лясоў (А. Куляшоў). 6. **Увечары** кароль і пісьменнік сядзелі адзін **насупраць** аднаго за вытанчана сервіраваным сталом (У. Арлоў). 7. Каля сцежкі чмель азваўся сіпла, **ледзь** сябе ад кветкі адарваў. Конікаў **навокал як** насыпана, аж звініць-варушыцца трава (Г. Бураўкін)

8. Запоўніце табліцу “Кваліфікацыя часцін мовы” паводле прапанаванага ўзору.

Крытэрыі ч. мовы	Семантыч	Словаўтв.	Марфалагічныя		Сінтаксічныя	
			катэгорыяльн.	парадыгмат.	сінтагмат.	функцыян.
Назоўнік	Прадметнасць	+	самаст. кат. роду, ліку, склону	а) скланенне б) сістэма флексій	спалуч. з залежным прыметнікам, займен. і інш.	дзеяснік, выказнік
Прыметнік	Прымету прадмета	+	залежныя катэгор. роду, ліку, склону	а) скланенне б) сістэма флексій	дапасаванне	азначэнне частка выказніка
Лічэбнік						
Займеннік						
Дзеяслоў						
Прыслоўе						
Словы катэгорыі стану						
Злучнік						
Прыназоўнік						

Часціца						
Мадаляныя словы						
Выклічнік						
Гукаперай малыя словы						

Практычныя заняткі № 2.

Назоўнік як часціна мовы. Граматычныя катэгорыі назоўніка

Пытанні для абмеркавання

1. Як выражаецца катэгорыяльнае значэнне прадметнасці і для якіх лексіка-семантычных груп назоўнікаў яно характэрна?

2. Дайце граматычную характарыстыку назоўніку як часціне мовы. Пакажыце, як суадносяцца лексічнае і граматычнае значэнні назоўніка. На аснове якіх прымет словы адносяць да лексіка-граматычнага класа назоўнікаў?

3. Якія прыметы пакладзены ў аснову вылучэння лексіка-граматычных разрадаў назоўніка? Якія супрацьпастаўленні існуюць у лексіка-граматычных разрадах назоўніка?

3. Пры якіх умовах адбываецца пераход уласных назоўнікаў у агульныя і агульных ва ўласныя?

4. Якімі лексічнымі, граматычнымі і словаўтваральнымі асаблівасцямі вызначаюцца канкрэтныя, абстрактныя, зборныя і рэчыўныя назоўнікі?

5. Чым адрозніваецца паняцце канкрэтнасці / абстрактнасці ў лексіцы і марфалогіі? Якія крытэрыі ляжаць у аснове размежавання канкрэтных і абстрактных назоўнікаў? Прывядзіце прыклады пераходу канкрэтных назоўнікаў у абстрактныя і абстрактных у канкрэтныя.

6. Ці маюць абстрактныя, зборныя і рэчыўныя назоўнікі суадносныя формы ліку?

7. Што вы ведаеце пра асабовыя і неасабовыя назоўнікі?

8. На падставе якіх прымет вызначаецца супрацьпастаўленне: адушаўленыя – неадушаўленыя назоўнікі? Як адрозніваюцца паняцці “адушаўлёнасць – неадушаўлёнасць” у граматыцы і “жывое -- нежывое” ў біялогіі? Як выражаецца адушаўлёнасць / неадушаўлёнасць назоўнікаў?

9. Ці згодны вы з меркаваннем: “У граматыцы да адушаўлёных належаць назоўнікі – назвы жывых прадметаў, якія могуць самастойна рухацца”? Абгрунтуйце свой адказ.

8. Назавіце спосабы выражэння граматычнай катэгорыі роду назоўніка. Пакажыце залежнасць роду назоўніка ад полу асобы. У якіх назоўнікаў вызначыць род немагчыма? Ці змяняюцца па родах назоўнікі Кавалеўскі – Кавалеўская, Пятроўскі – Пятроўская і падобныя?

9. У чым адметнасць вызначэння роду адушаўлёных і неадушаўлёных асабовых і неасабовых нескланяльных назоўнікаў і абрэвіятур?

10. Пакажыце на прыкладах функцыянальна-семантычную асаблівасць назоўнікаў агульнага роду. Ці правамоцна сцвярджаць, што назоўнікі тыпу *забіяка* Вера, *чысцёха* Ганна адносяцца да жаночага роду?

11. Прывядзіце прыклады разыходжання роду назоўнікаў у рускай і беларускай мовах і растлумачце, з чым гэта звязана.

12. Што вы ведаеце пра значэнні, спосабы і сродкі выражэння катэгорыі ліку? Прывядзіце прыклады лексічнага, марфалагічнага і сінтаксічнага спосабу выражэння ліку назоўніка.

13. Выкарыстоўваючы тэзіс “Апазіцыя формаў ліку вызначае сістэмны характар дадзенай катэгорыі”, пабудуйце выказванне пра катэгорыю ліку.

14. На падставе якіх прымет выдзяляюцца адзіночналікавыя і множналікавыя назоўнікі? Ахарактарызуйце семантычныя групы адзіночналікавых і множналікавых назоўнікаў.

15. Праілюструйце прыкладамі адрозненні ва ўтварэнні формаў ліку назоўніка ў беларускай і рускай мовах.

16. Дайце характарыстыку катэгорыі склону назоўніка як словазмяняльнай катэгорыі.

17. Якія значэнні характэрны для назоўнага і ўскосных склонаў?

18. Якія існуюць сродкі для выражэння склонавых значэнняў назоўнікаў?

Заданні

1. Пакажыце на некалькіх прыкладах з тэксту адметныя семантычныя, марфалагічныя, сінтаксічныя і словаўтваральныя рысы назоўніка.

Санскрыт **бярэ** пачатак у індыйскай старажытнасці. Гэта мова магутнай філасофскай і рэлігійнай літаратуры. На ёй запісаны Веды — найстаражытнейшыя літаратурныя помнікі, якія адлюстроўваюць рэлігійныя ўяўленні і міфалогію старажытнаіндыйскага грамадства.

Слова *веды* ў беларускай мове азначае вынік пазнання чалавекам прадметаў і з’яў рэчаіснасці, законаў прыроды і існавання грамадства. Як бачым, значэнне слова *веды* на санскрыце і на беларускай мове цалкам супадаюць. І гэтае супадзенне зусім не выпадковае. Нашы продкі мелі стасункі са старажытнаю індыйскаю культураю, як і іншыя славянскія плямёны. Магчыма, санскрыт і ўзнік як мова, якая задавальняла духоўныя патрэбы шматлікіх плямёнаў. (З. Дудзюк)

2. Выпішыце асобна назоўнікі, якія абазначаюць асоб і іншых жывых істот, прадметы рэчаіснасці, прыродныя з'явы, апрадмечаныя якасці, апрадмечаныя дзеянні, абстрактныя паняцці.

Дасягнуўшы паўналецця, юнакі-крывічане здавалі своеасаблівыя іспыты на мужчынскую сталасць. Ім трэба было пераплысці хуткую ды глыбокую раку, зрабіць доўгі пешы пераход праз пушчу, упалываць тура, мядзведзя або зубра, распаліць у залеву вогнішча, а яшчэ — абавязкова расказаць супляменнікам пра сваіх продкаў да пятага калена. Хто не ведаў іх — не меў права звацца **мужчынам**. Такому чалавеку не давяралі, яго маглі наогул асудзіць на выгнанне, бо лічылася, што бяспмятны лёгка зробіцца здраднікам.

Ці **шмат** хто з нас, сённяшніх палачан, нашчадкаў крывічоў, распавядзе пра свой род няхай не да пятага, а хоць бы да трэцяга пакалення?

Дык, можа, паспрабуем адрадыць гэты звычай у нашых сем'ях?

Кім былі вашы дзяды, прадзеда? Якая памяць засталася ад іх?

Беражыце старыя дакументы. Занатуйце ацалелыя **імяны**, даты, усе звесткі пра свой род. Некалі гэтыя запісы будуць з гонарам працягваць вашы дзеці і ўнукі.

Сёння радавод **шмат** у каго можа атрымацца вельмі кароткім, але — паверце -- усё адно адбудзецца **дзіва**: дзяды пачнуць дапамагаць вам. (Уладзімір Арлоў)

3. Прачытайце тэкст. Падбярыце да яго загаловак. Выпішыце канкрэтныя і абстрактныя назоўнікі. Растлумачце, што яны абазначаюць.

Дзве старонкі, дваццаць ці дзвесце... А можа, тысячы тысяч?..

Усё адно, нават іх будзе мала, каб годна ўславіць цябе, родная беларуская мова...

Мова першай матчынай калыханкі і апошняга "бывай", мова старадаўніх архіваў і новых школ на Палессі, мова пажаўцелых статутаў і мова кахання... Мова, якая можа ўсё; можа сказаць словы незвычайнай пяшчоты і можа ўдарыць так, што не ўстанеш. Гнуткі, спявучы, адвечна новы інструмент, без якога нельга ўявіць сабе сваё жыццё, як без хлеба, без якога радасць не ў радасць, каханне не ў каханне, бяседа не ў бяседу, сяброўства не ў сяброўства, нянавісць не ў нянавісць.

Няма цябе — і вось няма суцязэння ў горы. Няма цябе — і вось няма язык, і нельга сказаць слоў радасці. А калі ўбіць сабе ў галаву цалкам дурную думку, што ў нейкім далёкім будучым цябе не будзе, то... нашто нам тады такая будучыня? (У. Караткевіч)

4. Вызначце, якія словы не могуць выступаць як агульныя і ўласныя назоўнікі.

Гарнітур, мецэнат, наган, Марыёт, Пруст, панама, Ампер, Кюры, бастон, маўзер, шылда, Фермі, макінтош, кулон, браўнінг, каўнер, Фарынгейт, максім, дызель, Гаус, галіфэ, Джоўль

5. Вызначце, уласнымі ці агульнымі назоўнікамі з'яўляюцца падкрэсленыя словы. Абгрунтуйце сваю думку.

1. Верыш ты розным нарбутовічам ды мартыневічам (Чарнышэвіч). 2. Усе знаходзяцца на аднолькавай адлегласці ад Бога, але на рознай да Бога (А.Разанаў). 3. А іх любілі, шанавалі, і Коўш люляў іх на цвіку (Ю.Голуб). 4. Мы тройчы дзеці ў вечным крузе: мы – дзеці роднае сям’і, і дзеці Маці-Беларусі, і – дзеці Матухны –Зямлі (Н.Гілевіч). 5. Мной неспазнаная яшчэ, паўз надпісы “Лянок” і “Мода”, да плошчы Коласа цячэ евангельская прахалода (Л. Дранько-Майсюк). 6. Каб зразумець Белавежскую пушчу, трэба стаць яе часткай, яе працягам (Я. Рагін). 7. Але мы не ведаем соцень тых Пушкіных і Талстых, якія былі ў гушчах працоўных (Кандрат Крапіва). 8. У прадмовах да сваіх “Сялянскіх песняў з-пад Нёмана і Дзвіны” называў наш народ крывічамі ... Ян Чачот (У. Арлоў). 10. Дзіця нараджаецца, і Сварог запальвае зорку; чалавек памірае, і бог Зніч яго зорку гасіць (А.Петрашкевіч). 11. ...асцярожна, тут наша з вамі Гісторыя (А. Петрашкевіч). 12. Забурліла сіне мора ад віхроў, выйшлі Волгі, Дняпры выйшлі з берагоў (Янка Купала). 13. – Ну, Сымон, да першых зорак можа ў Ліпы сціганём? (Якуб Колас) 14. Да Лёсу на адказнае спатканне пайшлі Здароўе, Шчасце і Каханне (В.Лукша). 15. ...ды знойдуцца заўсёды івановы, што памахаць яму гатовы (Кандрат Крапіва). 16. А мы былі гасцямі Саюза пісьменнікаў і мелі шырачэзны прастор для знаёмства з калегамі (І. Шамякін). 17. Былі і свае Чацкія, Арбеніны (Ракітны). 18. І ўжо нікога больш не праклінаючы, не пазаздросціць зорнаму каўшу (Л.Дранько-Майсюк). 19. Широка вядомыя літаграфіі М.Басалыгі “Бітва з татарамі”, “Мірскі замак”, “Рагнеда”... (А.Шычко) 20. Той знойдзе ўсё, з кім Дабрачыннасць дружыць, да славы даплыве ён – гэта добра знаю... (А. Міцкевіч). 21. Шуміла быў добры і вясёлы дзядзька з Белага Каменя... (А. Пісьмянкоў). 22. Сэрцы братнім народам і праўду сваю раздалі – Клімукі, Кавалёнкi, Караткевічы, Мележы, Пысіны (П.Панчанка). 25. На сваіх старэнькіх “Жыгулях” скалясіў яе (Беларусь) удоўж і ўпоперак (А. Пісьмянкоў). 1

НАЗОЎНІКІ КАНКРЭТНЫЯ, АБСТРАКТНЫЯ, ЗБОРНЫЯ І РЭЧЫЎНЫЯ.

6. Вызначце, канкрэтнымі ці зборнымі назоўнікамі з’яўляюцца выдзеленыя словы.

Сабралася *бедната*, раскінуўся *агурэчнік*, удзячныя *дзеці*, прыгожыя *пёры*, рэдкае *павуцінне*, схапіцца за *саломіну*, асінавае *лісце*, разлапістыя *галіны*, зляцелася *машкара*, казачны *птах*, вялікая *грамада*, нахіленае *голле*, разгулялася *дзетвара*, спелыя *маліны*, суседава *радня*, зламаная *рабрына*, сабралі *каменне*, маладое *птаства*, чарэмхавы *зараснік*, пажоўклы *сунічнік*, зацвілі *агуркі*, сучаснае *грамадства*, гусінае *пер’е*, быць *чалавекам*, гісторыя *чалавецтва*

7. Вызначце лексіка-граматычны разрад агульных назоўнікаў.

Бяроза, кустоўе, маркота, ночвы, высеўкі, хваля, бутан, студэнцтва, пер’е, малацьба, станцыя, ртуць, радня, бегатня, бруссе, блакіт, уран, помста, арэлі, садавіна, парацэтамол, каханне, сяржант, гуслі, паркаль

8. Прачытайце выказванне Ніла Гілевіча. Паразважайце на тэму, акрэсленую пісьменнікам. Да якога лексіка-граматычнага разраду адносяцца выдзеленыя назоўнікі. Абгрунтуйце сваю думку.

Народ – не зборышча, не гурт... Калі ён сам сябе ўсвядоміў, сваю гісторыю, свой лёс, свет правы ва ўласным доме, -- тады народ, тады – ён ёсць.

9. Вызначце, да якога лексіка-граматычнага разраду (канкрэтны, абстрактны, зборны, рэчыўны) адносяцца выдзеленыя назоўнікі. Запішыце словы а значэннем меры, вагі, аб'ёму, кыя могуць спалучацца з рэчыўнымі назоўнікамі.

1. Клапотна шчэбеты нясуцца і моўкнуць позна вечарамі (Якуб Колас). 2. Бяспынна, глуха, процьма часу глытае хараство і моц (У. Жылка). 3. ...Упершыню дамешаны да ментолага дыму тонкі водар дарагой парфумы, як прысутнасць у паветры чагосьці істотнейшага за самыя вытанчаныя духі (У. Арлоў). 4. А кучаравыя снапчкі, над ім злучыўшы каласочкі, стаяць спакойна і маўкліва (Якуб Колас). 5. Чуваць, калі матыль сцяблінкі траў калыша, як слізкі вуж паўзе і крыецца ў змрок (А. Міцкевіч). 6. Бо калі на гэты камень упадзець праменне сонца, ўраз ён блісне дзіўна (М. Багдановіч). 7. Калі душа маўчыць, не гаварыце лепш (М. Стральцоў). 8. А ў хаце, без цукерак і сыропу, пакутуюць самотна хлапчкі... (А. Хадановіч) 9. Стала дзіўна, што годы так шпарка прашумелі, бы ўвосень лісты, жоўтым лісцем алеямі парку і ляглі, як смуга, на кусты (У. Жылка). 10. О, соладка ля ног тваіх, у плашч чароўнасці адзеты, схіляюцца красою кветы (У. Жылка). 11. Шчаслівы... хвілю толькі ўцешыўся ў той хвалі, перш чым самотна ў забыцці пяску загіну (А. Міцкевіч). 12. У цішы так хораша і ясна. Не шкада, што кружыцца дачасна зелянцовы лісцік нада мной (Я. Янішчыц). 13. Ідуць спакойна халады, на плечы ўскінуўшы завеі (Р. Барадулін). 14. Дай, божа, добрую прыгоду, каб больш налета было мёду... (Якуб Колас). 15. Агонь ціха поўз па сухіх верасах, змейкамі віўся па імшарынах, па бруснічніку... (М. Лынькоў). 16. Марна свой лоб успамінамі моршчым. Позна сябе ад жыцця баронім (Р. Барадулін). 17. Я – хай каменьчык той нікчэмны, што не клалі ні з жамчугам, ані з каралам для ўспаміну (А. Міцкевіч). 18. Круціццяся, колы, сціраючы гуму (Л. Дранько-Майсюк). 19. Кроны дрэў лістотай шапацелі, месяц пахіліў задумны твар (Л. Геніюш). 20. ...Быццам стаю на парозе непрадказальнай падзеі. Дзён залатое палоззе час на мінулае дзеліць (І. Багдановіч). 21. Як завіруха белая, як белая сцяна, нявеста пасівелая прымоўкла ля акна (Я. Янішчыц). 22. Я схілю галаву на калені твае і, не піўшы віна, захмялею (М. Башлакоў). 23. Груша падобная да высознай елкі – зграбная, святочная з вострым голлем (Л. Дранько-Майсюк). 24. І ўшчэнт разаб'ецца мармур, і ўсцяж утаймуецца мора... (І. Багдановіч) 25. У глыбінях чалавечай існасці слоў няма (А. Разанаў).

9. Выпішыце рэчыўныя назоўнікі і размяркуйце іх па групах.

Ртуць, воск, бруссе, бук, карэнне, сала, воўна, бруснічнік, мёд, перац, мука, зелле, бульба, смала, шкло, толь, бяроза, уран, лісце, чай, авёс, цэмент, бутан, паркаль, рэвіт, карбанад, студзень (страва), арпетол, шоўк, палын, ажынік.

10. Запоўніце табліцу прапанаванымі назоўнікамі

Уласныя	Агульныя		Рэчыўныя	Зборныя
	Канкрэтныя	Абстрактныя		
	я	ыя		

Сож, чысціня, цукар, алешнік, радасць, аксаміт, гарошына, моладзь, прыгажосць, праспект, бег, Кузьма, лісце, саломіна, студэнцтва, гай, кава, Сатурн, хварасціна, лістота, пясок, абыхавасць, Венера, абеліск, прызнанне, чараціна, Мясра, марганец, вадарод, падбел, чалавецтва, нафта, хлам, чарот, дрожджы.

АДУШАЎЛЁНЫЯ І НЕАДУШАЎЛЁНЫЯ НАЗОЎНІКІ

11. Размяжуйце адушаўлёныя і неадушаўлёныя назоўнікі. Назавіце асабовыя назоўнікі. З двума адушаўлёнымі назоўнікамі складзіце сказы.

Вадзянік, ліпа, валет, дэпо, кенгуру, вяз, лялька, туз, будаўнік, бераст, мурашнік, сабака, дзіця, алібі, народ, тапелец, прафесар, вавёрачка (цацка), гай, князь, карп (страва), валошка, студэнт, мурашнік, акадэмік, бераст

12. Размяркуйце назоўнікі па групам: адушаўлёныя (асабовыя і неасабовыя) і неадушаўлёныя.

Ліс, мовазнаўца, мадмуазель, ручай, аташэ, гадзюка, Ханой, кавалер, мядзведка, калібры, сенажаць, Алесь, мікада, какаду, масляк, сват, нашчадак, дынга, рунь, матылёк, ранцё, поні, Мадагаскар, падчарка, гваздзік

13. Вызначце, да якога разраду адносяцца назоўнікі: адушаўлёныя, неадушаўлёныя, з няўстойлівымі прыметамі адушаўлёнасці / неадушаўлёнасці.

Лясун, чарвяк, ферзь, нябожчык, шчупак (страва), чарот, мікроб, парастак, вядзьмак, маладзік, гіль, марыянетка, глог, труп, кароль (шахматная фігура), вірус, ліса (цацка), бактэрыя, берэт, інфузорыя, сцізорык, лічынка, дуброва, гном, кукалка

ГРАМАТЫЧНЫЯ КАТЭГОРЫІ НАЗОЎНІКА

Катэгорыя роду

14. Вызначце, якім спосабам (лексічна, марфалагічна, сінтаксічна ці адным з членаў састаўнога наймення) выражаецца значэнне “жаночасці”.

Курыца, Валянціна, самка вожыка, бабуля, практыкантка-арнітолаг, кенгуру задрамала, лісіца, карова, жанчына-ўрач, місіс, ласіха, мадонна,

ваўчыца, індычка, кабета, рабыня, дама, самка крумкача, піяністка, Сцепаніда, прыйшла біёлаг, дзяўчына

15. Размяркуйце назоўнікі па групам у залежнасці ад родавай прыналежнасці.

Мужчынскі	Жаночы	Ніякі	Не адносяцца ні да якога роду
1	2	3	4

Цюль, вермішэль, Егіпет, флеш, вогнішча, нявестка, валяр'ян, радно, гусяціна, грошы, кастрыца, донкіхот, пажарышча, драпіраванне, камода, таталітарызм, хвасцішча, асвета, прэм'ер, даспехі, макарона, Акіянія, цялушка, каласішча, какава

16. Вызначце, да якога роду адносяцца выдзеленыя назоўнікі.

Быць сведкам, музы'ка з Мядзеля, міліцыянер Петрусёва, права на адукацыю, з выхвалякам суседам, збірацца на жніво, убрацца ў шэрань, накіп на чайніку, вакса для абутку, ротны запявала, акуліст Кавалёва, шынель афіцэра, у любой справе дока, качур без сяброўкі, новая лістаноша, скласці рыззё, Уганда ўжо недалёка, прафесар Іванова, пакласці ў кішэнь, мастак-самавучка, наступіла раўнадзенства, крыльца матылька, рысь – драпежны звер, таленавіты ляўша, насып пры дарозе

17. Вызначце, які род маюць выдзеленыя назоўнікі. З трыма словазлучэннямі пабудуйце сказы.

Рунь у расе, раскласці вогнішча, задуменны *Слава*, возера *Свір*, *трэль* салаўя, *тэрапеўт* Антонава, *герань* на акне, падкаваць *каняку*, паездка ў *Уругвай*, *іржышча* насупраць дома, *землямер* Сяргеева, *шыр* неба, *хадайніцтва* інстытута, *дызайнер* Васільева, *боль* у спіне, *сірата* Алеся, *квецень* садоў, *дзяўчо* з белымі валасамі, глядзець *вадэвіль*, *непаседа* Аленка, *тунель* уздоўж дарогі, *даследчык* Цімафеева, *пераніс* насельніцтва, *хляпчаныя* ў шырокім паліто, *забіяка* певень

18. Падбярэце прыметнікі да прапанаваных назоўнікаў.

Гідальга, какаду, папуры, бурыме, Батумі, мецца, жалюзі, Жуліа, грызлі, Осла, куцюр'е, Сочы, індыга, По (пісьменнік), інжэню, ватэрпола, фламінга, суахілі, івасі, крупье, бістро, Перу, Чад (возера), жако, вета, бенгалі, эфендзі, рэзюме, тарнада, клішэ, калібры, Кіліманджара, манпансье, Элен, кюрэ, кайнэ, янкі, камюніке, пані, Мэры, леча, марабу, Чыкага, ларгета, Чыкага, табу, беры-беры, капрычыя, экую, фрау, Антарыа (правінцыя), Каларада (рака)

19. Запішыце прыметнікі і дзеясловы ў неабходнай форме.

1. Шумн.. мнагалюдн.. Осла. На галоўн.. авеню -- утульн.. кафэ "Ружов.. фламінга". Гучыць прыемн.. сапрапа.

За столікам каля сцяны, дзе вісіць прыгож.. бра, сядзяць юн.. лэдзі і калмат.. хіпі. На лэдзі свабодн.. норкав.. манто, на хіпі -- выцвілыя джынсы, святэр і бруднават.. кашнэ. Абедзве жуюць бутэрброды з апетытн.. салямі і

салат са свеж.. кальрабі. Перад лэдзі стаіць моцн.. чорн.. кава, абрыкосав.. суфле і свеж.. безэ, перад хіпі -- не менш моцн.. віскі.

2. Было ціха. Спа.. магутн.. арангутанг, драма.. гарыла, храпе.. шымпанзэ. Толькі шустр.. макака ніяк не хаце.. супакоіцца. Задуменн.. гну жава.. сена. Другая антылопа ляжа.. у глыбіні вальера. Гіганцк.. боа спа.., утульна скруціўшыся ў клубок. З сумкі шэр.. кенгуру выглядвала дзіцянё. Амерыканск.. лама моўчкі глядзе.. навокал. Зграбн.. газель пашчыва.. траўку (Паводле В. Служэўскай).

20. Вызначце род абрэвіятур.

РАУС, БТ, аргадзел, РТС, спецвопратка, камбат, ЦУМ, ЦЭЦ, БДУ, ЭВМ, біяфак, СНТ, АТС, аргработа, прафорг, ЖЭК, БелЭН, ЖЭУ, ТСБМ, ЕС, ВКЛ, НАН, спецкурс, камроты, БелАМ, ЦСУ, медсястра, ЭліМБел, ГУУС, нарсуд, НЗ, БАМ, ГЭС, камандарм, БРС, БелТА, БНТУ, ДАІ, Белтрансгаз, ТБМ, СП, дот, БРСМ, КНР, ВМФ, Мінэканомікі, Белофістэхніка, МАЗ, ФІФА, Цэнтрвыбарком

21. Дапішыце канчаткі прыметнікаў і вызначце род назоўнікаў.

Каштоўн... жэньшэнь, нов... выкладчык Ганчарова, сонечн... Батумі, вечн... зубрыла Вераніка, раённ... леспрамгас, англійск... Глазга, стопрацэнтн... алібі, незнаём... урду, прав... педаль, дзіўн... хвалько Піліп, тытунёв... пыл, горк... алоэ, прыгож...бра, японск... мікада, дзік... дынга, , іспанск... ранцэ, рэвалюцыйн... Чылі, глыбок... Антарыю, аўстралійск... кенгуру, хутк... Місуры, шумн... Мантэвідэа, італьянск... маэстра, кітайск... кулі, таленавіт... піяніст Філіпава, развіт... КНДР, цацачн... поні, алімпійск... Нагана, тлуст... макрэль, гультаяват... беларучка Адась, завадск... АТК, балюч... мазоль, малад... іхтыёлаг Вераб'ёва

Катэгорыя ліку

22. Вызначце, якія назоўнікі ўжываюцца ў адзіночным і множным ліку, толькі ў адзіночным ліку, толькі ў множным ліку.

Дзёгаць, вілы (прылада працы), спрыт, грудзі, Дзяды (святая), правады, біткі, крылы, дзверы, дзяды, рыззё, крупы, вілы (загарадныя дамы), яснасць, блізняты, мятліца, яравізацыя, провады, газа, агентура, вараннё, Бялевічы (вёска), Еўропа, проса, думка

23. Знайдзіце ў сказах множналікавыя назоўнікі. Растлумачыць, да якой семантычнай групы адносіцца кожны з іх.

1. Жыццё не бесклапотнае, не лёгкае, ды не пайду хавацца ў цень, хаця і знаю я: і тых, хто лётае, грымоты б'юць і ў ясны дзень (М.Маляўка). 2. ... Усходкі казытаў абцас Баторыя (Д.Бічэль-Загнетава). 3. Няўжо вы не цяміце, людзі, бы маманты, бы туры, у несусветнай аблудзе свае ўхваліўшы хаўтуры (А.Лойка). 4. Шукаць мем свае сугуччы у прыцемках нас саміх, каб потым не стала балюча за марна страчаны міг (А.Хадановіч). 5. Пацалункі вуснам тайны сэнс нашых жыццяў адчыняюць урачыста (І.Багдановіч). 6. Вось Смалявічы прагрукаталі, а Калодзішчы ўжо на чарзе (У.Дубоўка). 7. Гэтак заупарціўся мой конь, на дыбкі становіцца – вось скіне. Лейцы апалілі – боль-далонь, страх, аж гоніць мурашоў па спіне (Н. Маеўская).

24. Вызначце, у якіх радах пададзены назоўнікі, якія маюць суадносныя формы ліку; назоўнікі, якія не маюць суадносных формаў ліку і назоўнікі, якія могуць мець суадносныя формы ліку, але пры гэтым часткова змяняецца лексічнае значэнне слова?

1. народ, вечар, мовавед	12. баралгін, звяр'ё, піке
2. прафесура, малако, сена	13. дарога, экіпаж, магутнасць
3. пясок, магчымасць, глыбіня	14. чытанне, цэмент, хвораст
4. машкара, нафта, барацьба	15. цукар, спірт, квас
5. калектыў, полк, пясчынка	16. рамонак, жыццё, завіруха
6. шоўк, снег, смала	17. жыта, клей, магутнасць
7. хлеб, вада, віно	18. галчаныя, лужычанін, паяц
8. дзіця, самшыт, душа	19. смех, бегатня, упэўненасць
9. радасць, холад, шум	20. гай, мікроб, натоўп
10. мэбля, калоссе, мука	21. слава, сыр, масла
11. атрад, паліглот, гарошына	22. гідроліз, дэсерт, кустоўе
	23. гантэль, еўня, жазло

25. Вызначце асаблівасці ўжывання форм ліку ў наступных кантэкстах: абстрактнае паняцце канкрэтызуецца; назоўнік набывае абагульняльны характар ці ацэначнае значэнне; назоўнік абазначае вялікую колькасць рэчыва.

1. Мая Беларусь у рамонку і верасе (П.Панчанка). 3. Клапотна шчэбеты нясуцца і моўкнуць позна вечарамі (Якуб Колас). 6. Усе мы не можам выбраць вольнай хвіліны, каб наведаць свае мясціны – Глыбачкі, Жывалкі, Замошшы (Р.Б.). 7. Покуль топчаш гультая ў блішчастым боце, гаспадыня не твая, не твая, і годзе (Д.Бічэль-Загнетава). 8. Зіма пайшла, свае забраўшы страхі ў ледзяную скрыню за плячыма (І. Багдановіч). 9. Белай сцяной трыснягі, чэзне шлях між прысад, -- калі не ў радасць снягі, караю снегапад (А.Лойка). 10. Мужнасць не згарэла ў Хатынях. Слава на Курганы ўзышла (Ю. Свірка). 11. Ідуць спакойна халады, на плечы ўскінуўшы завеі (Р. Барадулін). 12. Людковікі -- не ўказ мне, ні кардынал Рышылье, -- той песні спявае прыўкрасна, хто іх, нібы слёзы, лье (А. Лойка). 13. Вежу мінае ваяк, толькі свабоды падданы: зможаны будзе прусак, будзе і швед зваяваны (І. Багдановіч). 14. І, хто ведае, чаму, адкуль?... І хто ж прагне таго, хоча?.. На Пушкінаў скрозь хапала куль, нож на сябе Купалы точаць (А. Лойка). 15. Дарэмна зыкі ловіць вуха: вакол балюча і маркотна і лес застыў, глядзіць гаротна... (Якуб Колас) 16. Паміж пяскоў Егіпецкай зямлі... (М. Багдановіч) 17. ...уваходзіць містэрыяй – тысячмі Эсміральд, -- уласным вачам не веру я, батлейка тут ці асфальт (А.Лойка). 18. Там, дзе гулі пшаніцы і жыты, стаяць снапы, як рыжыя браты (П. Панчанка). 19. Пражыў на свеце многа: без нечага сто год, за век пабачыў гора, нямала вынес слот (У. Жылка). 20. ...Выходзіць,

што еўрапейскае мастацтва абуваецца ў мужыцкі лапаць (З.Бядуля). 21. Навокал рэчкі спакой ляны. На даляглядзе цвітуць ляны (Д. Бічэль-Загнетава). 22. Над намі глыбіні, пад намі глыбіні, і мы – як часцінка зямлі без зямлі (Ю. Свірка). 23. Ён хоча жыць... Прэч, цені мроку! Там сэрцу цяжка, цёмна воку (Якуб Колас). 24. Перажыць патрапім мы й пяць бедаў з гакам (Н. Арсеннева). 25. Ах, Венера – царыца блакітаў світальнага ранку...(А. Лойка)

26. Перакладзіце на беларускую мову.

Наручные часы, сделать запись, спелая малина, педагогический вуз, шрам над бровью, едкая гарь, студенческое общежитие, маленький кутёнок, перемёрзшая клюква, белая гвоздика, мёртвая зыбь, перепись населения, стадо овец, выгодная продажа, сухая мозоль, компот из голубики, пачка соли, цветки валерьяны, воспоминание о лете, узорчатые кружева, гонт высшего сорта, дрожь пробежала, неполная опись, наше потомство, желанное обручение, невысокая жимолость, масло из конопли, старый комод, колючая ежевика, много фальши, ярко-бардовый пион, речной ил, золотая бахрома.

Катэгорыя склону

23. Вызначце значэнне склонаў: суб'ектнае, аб'ектнае, азначальнае, акалічнаснае, колькаснае.

Рэцэнзаваў курсавыя *работ*, вянок *валошак*, спяваць *альтам*, рэферат *студэнта*, жыць у *інтэрнаце*, артыкул мне падабаецца, каштаваць *два мільёны*, павеяла *свежасцю*, класці з *вечара*, чалавек справы, прыход *урача*, вярнуцца *пад Новы год*, думка *таварыша*, хвалявацца *за бацьку*, адпачываць *на моры*, збірацца ў *паход*, уборка ў *раджаю*, людзям хочацца *шчасця*, ісці *выганам*, пазычыць *грошай*, падрыхтоўка *да спецсемінара*, помнік *Багдановічу*, важыць *пяць тон*, ваза з *незабудкамі*, спісаны *сынам* (сшытак), сабрацца *а пятай гадзіне*, жыць у *радасці*, падрапанае *катом* (крэсла), напоўніцца *водарам*

24. Вызначце, якім членам сказа з'яўляюцца падкрэсленыя назоўнікі.

1. Пачатак лістапада – дажджлівая і даволі сумная пара (В. Жушма). 2. Старая таполя з парэпанаю карою – няспынна цякуць па ёй ручаінкі часу (А. Разанаў). 3. Уся туга кахання па Адным, хто быў жыццё, крыніца, шлях, збавіцель (І. Багдановіч). 4. З гадамі трэба не толькі старэць. З гадамі трэба мудрэць (Г. Бураўкін). 6. Зірні мне ў вочы: не, у позірку маім і ценю ты не ўбачыш кепскага нічога... (А. Міцкевіч). 7. Хай слабакі аж падаюць ад стомы, на плечы ўзяўшы пыхі мех цяжкі (Р. Барадулін). 8. А ўсё ж вінаваты і я: суладдзе ў прыродзе парушана, паменшала птушак сям'я, і рыба бяздумна патручана (Ю. Свірка). 9. Мне лёгка! Я крычу ад захаплення (А. Міцкевіч). 10. Я хачу на часінку забыцца аб горы і гялдзец, як у ружовым захадзе мора сонца косы бярэцца тапіць (Н. Арсеннева). 11. Анёлам тлумна й пыльна на зямлі... (Р. Барадулін) 12. Гляджу ў заплаканыя вочы старых жабрачак – родных хат, дзе па-над стрэхаю рагоча, мяне спаткаўшы, вецер-хват (Міхась Чарот). 13. З Новым годам! Вось і годам болей. Год – зярнятка з гістарычнай пашы (І. Багдановіч). 14. Добра ў садзе хадзіць, сустракаючы сонечны ранак,

чулым сэрцам лавіць звонкі голас дзявочых вяснянак (П.Панчанка). 15. І нашы вочы добра помняць колер духмяных паплавоў (П.Панчанка). 16. Цішыня. Замёр маёвы шум, шум вясны і гаманлівых сёлаў... (М.Сурначоў). 17. Ён паслухаў – ціха ўсюды, нібы вымерла карчма (Якуб Колас). 18. Як завіруха белая, як белая сцяна, нявеста пасівелая прымоўкла ля акна (Я.Янішчыц). 19. Гусіныя крокі ў асеннім полі: заўтра зіма (А. Разанаў). 20. Абсыхаюць у садзе дарожкі, а маленькія яблынак рожкі, нібы рвуцца да сонца лучоў (Н. Арсеннева). 21. Ціха таньчым у краіне для дваіх, навакол ахова – бэзу вежы. (І. Багдановіч). 22. Ды йдзе жыццё. У яго свае законы. То сонейка абніме, то мароз (Я. Янішчыц). 23. Яе мак песціць, мак кахае, па ёй вясёлкі рассыпае (Якуб Колас). 24. Выпаў на досвітку снег: бязмоўна спявае наўколле (А. Разанаў). 25. Свет шчодры, свет мяне паўторыць... (У. Караткевіч).

25. Знайдзіце ў сказах Якуба Коласа клічную форму назоўнікаў. Раскажыце пра адметнасць яе выкарыстання.

1. Не будзе сэнсу з цябе, хлопча: У гразь жыццё цябе затопча. 2. Ой, саколю, непрывецен, ды вялік жаночы труд! 3. Браце! адна ёсць дарога табе: шлях той у працы і ў барацьбе. 4. Усе вы, панове, у глушы жывяце, а глушы баіцесь. 5. Хто з грашамі і мажа збоку, — той і едзе. Так вось і робіцца, суседзе. 6. Кінь ты жарты, чалавеча, бо тут жарты недарэчы. 7. Ну, што ж, Антось, здараў будзь, браце! Няхай дае бог лад у хаце... 8. Дружа! Кінь на неба вока -- колькі зорак, колькі зор! 9. — Здалёк мы, пане-гаспадару: чатыры мілі за Нясвіжам (Міхал лічыў Нясвіж Парыжам). 10. Дык вось як, саколю, бывала даўней, ці блага, ці добра — вам збоку відней.

Практычныя заняткі 3 СКЛАНЕННЕ НАЗОЎНІКАЎ

Пытанні для абмеркавання

1. Што мы разумеем пад скланеннем назоўнікаў? Што пакладзена ў аснову размеркавання назоўнікаў па тыпах скланення? Назавіце тыпы скланенняў назоўнікаў у беларускай мове?

2. Раскажыце пра скланенне назоўнікаў субстантыўнага тыпу. Ад чаго залежыць напісанне канчаткаў назоўнікаў першага скланення. Якія канчаткі могуць мець адушаўленыя і неадушаўленыя назоўнікі мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку? Ад чаго яны залежаць? Ці залежыць выбар канчатка ад мнагазначнасці слова? Як змяняюцца асабовыя і неасабовыя назоўнікі мужчынскага роду? Якія канчаткі яны маюць у месным склоне?

3. Якія назоўнікі адносяцца да другога субстантыўнага скланення і ў чым адметнасць іх змянення? Раскажыце пра варыянтныя формы назоўнікаў у творным склоне і адметнасць іх ўжывання ў маўленні. Як змяняюцца назоўнікі мужчынскага роду і назоўнікі агульнага роду, якія абазначаюць асоб мужчынскага полу, з націскам на канчатку?

4. Пры якіх умовах адбываецца падаўжэнне апошняга зычнага асновы ў творным склоне назоўнікаў трэцяга субстантыўнага скланення?

5. Якія канчаткі маюць назоўнікі ў родным склоне множнага ліку? Раскажыце пра варыянтныя формы.

6. Якія назоўнікі адносяцца да рознаскланяльных і чаму яны так называюцца? Раскажыце пра змянене назоўнікаў на –мя і назваў маладых істот. Як змяняюцца назоўнікі *грамадзянін, армянін, селянін, калена, чорт, сусед, вока, вуха, плячо, неба, маці* ў адзіночным і множным ліку? У чым адметнасць змянення назоўнікаў мужчынскага роду на –а (–я) і назоўнікаў агульнага роду, якія абазначаюць асоб мужчынскага полу, з націскам на аснове?

7. Раскажыце пра скланенне назоўнікаў ад’ектыўнага і змешанага тыпу скланення.

8. Як скланяюцца ў беларускай мове прозвішчы на –а, –я? Пацвердзіце сваю думку, праскланяўшы прозвішчы студэнтаў вашай групы. Якія прозвішчы ў беларускай мове не змяняюцца?

9. Якія назоўнікі адносяцца да нулявога тыпу скланення? Якімі групамі яны пададзены? Што вы ведаеце пра нулявую парадыгму?

10. Кадыфікацыя -- сістэма мер, законаў, звязаная звычайна з пераглядам і адменай існуючага закона. Раскажыце пра праблему кадыфікацыі склонавых канчаткаў назоўнікаў.

Заданні

1. Прачытайце тэкст. Вызначце, да якога скланення адносяцца выдзеленыя назоўнікі.

*Любоў да горада нагадвае **каханне** да жанчыны.*

Гэта вялікае *шчасце*, калі недзе ёсць *горад*, які чакае *цябе*, *каб* затуліць крылом *спакою* і зрабіць мацнейшым. *Горад*, чыё імя ты часта паўтараеш у думках, *як* імя блізкага чалавека, шукаючы і заўсёды знаходзячы нейкі патаемны сэнс з усё новымі і новымі адценнямі: чуеш у ім то ціхамірнае *цурчанне Палаты* з яе расчасанымі *плынню* зялёнымі «русалчынымі *косамі*», то ваяўнічы *поступ* *полацкіх палкоў*, *то вусцішны гуд* *полымя* над абложанымі ворагам *замкамі...* (Уладзімір Арлоў)

2. Размяркуйце назоўнікі па тыпах скланення.

Манрэаль, канцлер, ляўша (Вера), казуля, какава, бюлетэнь, бярэмя, цёзка (Мірон), кужаль, казляня, задзіра (Рыгор), шыр, куркума, верлібр, Еўропа, казляня, багаслоў, вогнішча, лебедзь, полымя, вольнасць, племя, кіцель, Сапега, друкарня, накіп, туляга (Генадзь), вартавы, дзядзька (Антось), ардынатарская, гусяціна, моль, брыво, гонта, плісэ, фальш, Быхаў (горад), грабоўе, Луі Арагон, Сцяпан Петрыкаў, жырандоля

3. Прачытайце. Назавіце назоўнікі 1 скланення. Запішыце гэтыя назоўнікі, паставіўшы іх ў форму роднага склону адзіночнага ліку. Раскажыце пра адметнасць скланення слоў *вока* і *неба*. Назавіце слова, ужытае ў памылковай марфалагічнай форме.

Жураўлі

Станьма. Цішыня. Як адпачын зямлі.

Ледзь чутны дзятла стук у цішыні далёкай...

Як толькі можа ўвысь заглянуць вока,

У вырай цягнуць у неба жураўлі...

Усё чуе тут асеннюю пару:

Бяроз наўскраіне задума расставання,
У някошанай траве вужакі шалястанне
І сумнае пад небам : кру-кру-кру.
Ляціце, родныя! І я б хацеў мець вашы крылі,
Аб чым у цяжкі час не раз душой згараў.
Мне і цяпер к палёту мары не астылі –
Я ж мушу тут адкрыць нязнаны рай!
І што б часы нам ні судзілі,
Я не пакіну родны край! (П. Пестрак)

4. Дапішыце канчаткі назоўнікаў

Крылы лебедз..., вучні з Віцебск..., без песімізм..., агні горад..., дайсці да парог..., дні каранцін..., нясвіжскага санаторы..., ад подых... навальніцы, няма парадк..., цёмнасктуры ад загар..., мінскага вакзал..., зубок часнак..., штодзённага ўлік..., случкага пояс..., кропля кле..., выпраўленага рукапіс..., раўнацэннага адказ..., ветранага дн..., высокага насып..., новага іянізатар..., не было догляд..., калючага ажынік..., ласкавага ветрык..., з кратэра вулкан..., скрынка для перанос... прадуктаў

5. Спішыце сказы, раскрываючы дужкі. Растлумачце правапіс канчаткаў назоўнікаў.

1. З дзяцінства ўразаўся ў памяць пах матчынага (**хлеб**) – сакавіты, духмяны, любы (Б.Сачанка). 2. Скарынкi дух з матчынай печы, дух (**солад**) з дна дзяжы трымцелі ў сэрцы хлапечым і сёння трымцяць у душы (А. Лойка). 3. Было штось журботнае і тужлівае ў гэтым заміранні (**касцёр**) (Якуб Колас). 4. Цэлая сімфонія гукаў, змекчаная далечынёю, бяжыць-плыве сюды з (**горад**) (Якуб Колас). 5. Людзі спалі; толькі паважна хадзілі вартавыя ды каля буданоў (**шпіталь**) мітусіліся салдаты (І. Шамякін). 6. Бэз каралеўскі, сармацкі, бухмата-праменны, бэз як прэлюдыя лета, фарцісіма (**травень**) (І. Багдановіч). 7. Яліна свеціцца ад (**свет**), як закаханая ўдава (Р. Барадулін). 8. Налюбаваўшыся баравікамі, Лабановіч, не спяшаючыся, прыступіў да (**збор**) (Якуб Колас). 9. Сонца, ахутанае шэраю смугою, нясмела і ленавата ўставала з-за (**лес**) (П.Броўка). 10. ...У дзюбе тыя сны – ці з гліны злеплены, ці з (**камень**) яны (Л. Дранько-Майсюк). 12. Кроў палілася ў мяне з (**нос**), але я, уцёршыся рукавом, пайшоў за ўсімі ў пакоі (К.Чорны). 13. На панурых фартых, узарваных пудамі (**тол**), вырас ядловец (Ю. Голуб).

6 а. Улічваючы значэнні назоўнікаў, пададзеныя ў “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” (2002), утварыце формы роднага склону адзіночнага ліку. Растлумачце правапіс канчаткаў.

I. *Дагавор* – 1. Вусная або пісьмовая дамоўленасць аб узаемных абавязацельствах. 2. Дагавор -- дакумент, у якім зафіксаваны ўмовы аб узаемных абавязацельствах.

II. *Гардэроб* – 1. Шафа для адзення. 2. Памяшканне ў грамадскіх будынках для захоўвання верхняга адзення наведвальнікаў. 3. Усё адзенне аднаго чалавека.

III. 1. *Курс* – напрамак якой-небудзь палітычнай, грамадскай дзейнасці.

2. *Курс* – асобная гадавая ступень адукацыі ў вучэйшай школе і спецыяльных навучальных установах, а таксама група навучэнцаў гэтай ступені.

IV. *Пейзаж* – 1. Агульны выгляд якой-небудзь мясцовасці, краявід. 2. Малюнак краявіду, а таксама апісанне прыроды ў мастацкім творы.

V. *Інструмент* – 1. Прылада для выканання якой-небудзь работы. 2. Сукупнасць такіх прылад. 3. Тое, што і музычны інструмент. 4. Сродак для дасягнення чаго-небудзь.

VI. 1. *Бялок* – складанае арганічнае рэчыва, найбольш важная састаўная частка жывёлных і раслінных арганізмаў.

2. *Бялок* -- непразрыстая белая абалонка вока.

Якія яшчэ значэнні слоў курс і бялок вам вядомы? Якія канчаткі будуць мець словы пры рэалізацыі гэтых значэнняў?

6. Дапішыце канчаткі назоўнікаў роднага склону адзіночнага ліку.

1. Як з аднаго, так і з другога парастк... з часам вырастуць волаты-дубы (І. Мележ). 2. Колькі прывідаў войнаў і мір... паўстае з рукапісных папер! (А. Хадановіч). 3. Пакуль дабег да пераезд..., ногі зрабіліся чырвоныя, як у бусла (Якуб Колас). 4. А калі згіне зграя варожых, пачысее ад здрады зямля, пацалунак мой сам пераможа пераможцу, майго карал...(І. Багдановіч). 5. Бачу я, з прыродай зліўшыся душой, як дрыжаць ад ветр... зоркі нада мной (М. Багдановіч). 6. Цэлая сімфонія гукаў, змекчаная далечынёю, бяжыць-плыве сюды з горад... (Якуб Колас). 7. Ціха таньчым у краіне для дваіх, навакол ахова – бэз... вежы (І. Багдановіч). 8. Не ведаючы тэорыі вольных вершаў, не чуючы нічога пра факт існавання авангардызм..., мама лісты мне пісала верлібрам (Р. Барадулін). 9. Кусты цяроўнік...ды некалькі дубкоў ўздываюць там і сям іссохшыя галіны... (М. Багдановіч). 10. І калі ты падзякаю, болей азарыла мне прорвы сусвет..., я сказаў: “Больш, напэўна, ніколі мы на свеце не ўбачымся гэтым” (У. Караткевіч).

7. Утварыце і запішыце словазлучэнні з назоўнікамі, што ў дужках. Растлумачце правапіс канчаткаў гэтых назоўнікаў.

Размаўляць пры (рэцэнзент), у раённым (універмаг), вучыцца ў (Санкт-Пецярбург), на правым (бядро), у вялікім (бярэмя), пры беларускім (чарадзей), на іржавым (плуг), пры карэнным (жыхар), у дзедавым (мех), убачыць на (пажарышча), на салодкім (крэндзель), у авальным (люстэрка), збіраць па (зярнятка), пры гандлёвым (абарачэнне), згарэць у (полымя), па нязграбным (дабраволец), на бацькавым (плячо), на старажытным (каўчэг), у смачным (сырадой), у дзікім (семя), размова па (селектар), сумаваць па (лета), у добрым (здароўе), на высахлым (рэчышча)

8. Запішыце словазлучэнні, паставіўшы назоўнікі ў форме меснага склону адзіночнага ліку.

Сквапная сарока, таленавіты Кандрат Крапіва, рыбіна луска, вясковая парадзіха, старшыня Бялевіч, сірата Алег, адна панчоха, цёзка Аляксандра, задзіра Тамаш, белая бесказырка, дзікая качка, задавака Кацярына, Фама няверуючы, драўляная падлога, чароўная жар-птушка, пустамеля аднакласнік, неадчэпны назола, разумная дачка, нямецкі лістаноша, прычэпа Валера, знаходлівы творца, новы суддзя, старшыня калгаса

9. Раскрыйце дужкі. Запішыце назоўнікі ў патрэбнай граматычнай форме.

Са (старшына) Бялевічам, сумаваць па (Валера), быць сапраўдным (ханжа), (сарвігалава) Паўліку, за (п'яніца) мужам, адрасаваць (Кузьма) Чорнаму, пазычыць (старшыня), падараваць (сірата) Алегу, на добрасумленным (суддзя), за (забіяка) футбалістам, услед за (Лука), славутаму (ваяка) Мішку, ганарыцца (дзядуля), падзякаваць (прамоўца), падараваць (Сеня), за таленавітым (ляўша), прыгавор (забойца) Камлюку, вымова (шантрапа) Антосю, перад нястрыманым (Ілья), суседскім (гуляка), пры дзядзьку (Даніла), іграць з (Саўка), за (тулягам) панічом, не даць (скупянда) Арцёму, пазнаёміцца з (Янка Купала)

10. Запішыце назоўнікі ў творным склоне адзіночнага ліку.

Карусель, рэчаіснасць, шампунь, прамысловасць, верф, суш, лань, шаль, беждараж, медзь, Об, Любоў, завадзь, покуць, сумесь, зыб, моц, флеш, палын, спіраль, рэч, безліч, далеч, борць, бандэроль

11. Раскрыйце дужкі. Запішыце назоўнікі ў форме творнага склону адзіночнага ліку.

За вялікай (аброць), пашпарт з (нацыянальнасць), захапляцца ("Слодыч"), з мясцовай (арцель), са сваёй (задуменнасць), перад (вось) Зямлі, з першай (завязь), накрыцца (шынель), знаходзіцца перад (гартань), за бяздоннай (глыб), сучаснай (мадэль), з сыноўняй (любоў), за (педаль) веласіпеда, спыніцца перад (насып), зачараваны (Нарач), падхоплены (плынь), перад паўнаводнай (Бесядзь), вярнуцца з (медаль), плыць (Прыпяць), апошняй (чвэрць), знясілены (роспач), за спаленай (Хатынь), заліты (кроў), за (трэль) салаўя

12. Раскрыйце дужкі, паставіўшы назоўнікі ў форму роднага склону множнага ліку. Якія назоўнікі могуць мець варыянтныя канчаткі.

Купіць (апельсін), з суседніх (княства), гарадскіх (клумба), з жабрацкіх (кайстра), прынесці пяць (кілаграм), не заўважыць (завязка), многа (недакладнасць), прагрэсіўных (рэформа), сарваць некалькі (памідор), каля (дзверцы) машыны, некалькі (аршын) шоўку, вызваліцца ад (ярмо), народных (песня), непрыступных (багна), з расколатых (крыга), рагу з (баклажан), каля казачных (лука), варэнне з (чарэшня), пяць пар (нажніцы), каля бабуліных (граблі), скочыць з (драбіны), нацыянальных (меншасць), выехаць з (Радашковічы), не пасушыць (вясло), без бяссонных (ноч)

13. Згрупуйце словы паводле наступных прымет: у родным склоне адзіночнага ліку назоўнік мае канчатак –аў (-яў), -оў (-ёў) – 1, нулявы канчатак – 2, канчатак –эй (-ей), -ай – 3.

Дзівосы, хваля, крупы, задворкі, гоні, мандарын, Бясхлебічы, зносіны, ступня, сені, грошы, тысяча, віно, нож, сяло, сесія, піка, поле, гавань, гранат, каліва, скронь, грам, джала, саха

14. Раскрыйце дужкі. Запішыце назоўнікі ў форме творнага склону множнага ліку

Ганарыцца (дзіця), вострымі (кап'ё), з добразычлівымі (свякроў), мінулымі (тыдзень), шчаслівымі (вока), над сямейнымі (рэліквія), дамовіцца з (суддзя), перад дзвюма (чвэрць), ладзіць з (людзі), за шырокімі (плячо),

падводнымі (глыб), некалькімі (пядзя), варанымі (конь), мазолістымі (далонь), за металічнымі (дзверы), перад невялікімі (прыстань), над распілаванымі (бервяно), дзесяццю марскімі (міля), над магутнымі (крыло), з бацькавымі (долата), пасівелымі (скроня), маладымі (курыца), быкаўскімі (прыпавесць), з гусінымі (пяро), хірургічнымі (шво)

15. Спішыце сказы. Назоўнікі, што ў дужках пастаўце ў форме множнага ліку. Адзначце варыянтныя формы.

1. Хаваецца між дамоў зіхатлівая поўня – цыганка (**неба**) (А. Разанаў). 2. І нашы вочы добра помняць колер духмяных (**поплаў**) (П.Панчанка). 3. Жартуе паэт і смяецца, але над (**людзі**) ён не кпіць (П.Панчанка). 4. А на яе тугіх (**грудзі**) ляжыць чырвоны, цёпленькі і неяк смешна смокча (М.Багдановіч). 5. (**Вочы**) ты глядзеў наперад, але душой заўжды назад (Л.Дранько-Майсюк). 6. Прымоўклі гулкія трамваі ў раннім золку (**туман**) (Н.Маеўская). 7. У нас за (**плечы**) хрышчоны народ вераломны нас не кусаў і не рваў, нібы пёс, за жывое (М.Гусоўскі). 8. Не, цудаў на свеце не бывае, ніхто з тых, аб кім думалася, не стукне ў акно і не прачыніць (**дзверы**) (М.Лынькоў). 9. Колькі прывідаў войнаў і міру паўстае з рукапісных (папера) (А.Хадановіч). 10. Быў я панам (**сотня**) сёлаў, меў я слуг адборных свету (А. Міцкевіч). 11. А снег не сышоў яшчэ, і ў (**калюжына**) раніцай лядок пад нагамі ламаўся... (В. Іпатава). 12. А зямля абмытая дыміцца, дыхаючы поўнымі (**грудзі**) (П.Панчанка).

16. Адрэдагуйце тэкст, напісаны вучнем пачатковых класаў.

Як мы з мамай хадзілі ў магазін

Мне падабаецца хадзіць па магазінах з мамай.

Спачатку мы зайшлі ў магазін, дзе прадавалася садавіна і гародніна. Купілі пяць кілаграм памідор, баклажан. Я папрасіў маму купіць яшчэ некалькі апельсін, банан і гранат, але яна сказала, што будзе цяжка несці, таму што мы павінны яшчэ набыць макаронаў, кансерв, крупаў, вафлей і цукру для варэння з яблык і ігруш, а таксама кампоту з вішань ці чарэшань.

У гаспадарчым магазіне мы набылі пяць лямпачак па 60 ватаў, чаранок для бабуліных грабель, шурупы для дзверцаў, двое нажніцаў. Матуля хацела яшчэ купіць дваццаць бігудзеў, але патрэбных не было.

Затое па дарозе дадому мы набылі вельмі прыгожых салдацікаў. Камандзіры ўсе з пагонамі, але без шабел і стрэльб, а ў салдат пагон няма. Але яны ўсе са стрэльбамі і шаблямі.

Я быў вельмі задаволены новымі пакупкамі. (Паводле В.Служэўскай)

17. Прачытайце тэкст. Запішыце рознаскланяльныя назоўнікі, якія называюць маладых істот у адпаведнасці з падкрэсленымі ў тэксце словамі.

Мабыць, ні ў аднаго народа няма столькі казак, прыказак, прымавак, песень, павер'яў, звязаных з жывёльным светам, як у беларусаў. Рэдкая казка абыходзілася без пеўніка, сіўкі-буркі, свінкі-залатой шарсцінкі, кароўкі, **зайчыка**-пабягайчыка, **лісіцы**-сястрыцы і, вядома ж, гаспадара лесу — **мядзведзя**.

Вельмі любілі сяляне свойскіх жывёл, лічылі іх амаль членамі сваёй сям'і. У народзе казалі: сам не еш, а скаціну накармі. Быў нават такі звычай — калі

сядзеш за стол, першы кавалак дай **сабаку**. Забіць птушку, раздушыць без патрэбы нават малую казюрку лічылася вялікім грэхам.

Многія народныя святы былі звязаныя з жывёламі. Вельмі ўрачыста адзначалася святое Юр'е, ці Юр'еў дзень. **Кароў, коз, авечак** і іншую жывёлу ў гэты дзень упрыгожвалі вянкамі, зелянінаю, і людзі ў святочных строях выводзілі іх за вароты і гналі на пашу.

Падчас Калядаў людзі самі апрааналіся звярамі і пад выглядам **казы, бусла, мядзведзя, быка, ваўка, лісіцы** хадзілі па двары, жадалі гаспадарам дабрабыту.

Шмат неабходнага атрымлівае ад жывёлы чалавек. Але часам забываецца, што ў яго руках жывая істота. Яна пакорна пераносіць прыгнёт, адчувае пакуты і разам з тым з удзячнасцю прымае дабро і адказвае на яго чалавеку прыхільнасцю і глыбокай адданасцю. Вольга Таланцава

Праскланяйце назоўнікі аленяня, кенгураня, сланяня

18. Складзіце словазлучэнні. Запішыце, ужываючы змешчаныя ў дужках назоўнікі ў адпаведным склоне. Пакажыце, дзе магчыма, варыянтныя формы.

Палёт (беркуцця), (заіка) Піліпам, вядомымі ў Беларусі (імя), пры таленавітым (прамоўца), памятаць пра родных (маці), расчараваць (хвалько) Андрэя, гарэць у (полымя), не заўважыць (зязюляня), (ваявода) Карчэўскаму, соннаму (кугуараня), цесля Мікіта, моцны ўдар па (цемя), каля здоровага (немаўля), пры (майстра) Страдывары, старжытным (племя), кітайскаму (рыкша), крыло (птушаня), (недавучка) Люба, з маленькім (дзіця), не пакарміць (зебраня), са зручнымі (стрэмя), каля нязграбнага (бусляня), (стыляга) Аркадзею, пайсці за (мядзведзяня), элітнымі (семя)

19. Пастаўце імёны і прозвішчы ў неабходную форму. Якіх беларускіх кампазітараў, мастакоў вы ведаеце. Складзіце з названымі вамі вядомымі імёнамі словазлучэнні і скажы.

I. Паэмы (Ніл Гілевіч), прафесіяналізм (Ігар Лучанок), малюнкi (Еўдакія Лось), вершы Яўгенія Янішчыц, апавяданні (Алена Васілевіч), фільмы (Мікалай Яроменка), казкі (Шарль Перо), музыка (Джўзэпэ Вердзі), артыстызм (Стэфанія Станюта), творы (Сымон Баранавых), музыка (Юрый Семяняка)

II. Сімфонія (Дзмітрый Шастаковіч), вынайдзены (Ігнат Дамейка), зацікавіцца працай (Гайдук Алесь), палотны (Язэп Драздовіч), сустрэцца з (Ганна Серада), суразмоўнічаць з (Казімір Камейша), сядзець за (Антось Дарога), выступаць перад (Здзіслаў Стома), падзякаваць (Вінцусь Дарога), размаўляць з (Алесь Калюга), віншаваць (Алена Шваба), песні (Эдуард Ханок), Віцебск (Марк Шагал), баллады (Генрых Гейнэ), карціны (Гаўрыла Вашчанка), санаты (Вольфганг Амадэй Моцарт), ролі (Марыя Захарэвіч), пагутарыць з (Вера Вярба), інтэрв'ю з (Зінаіда Бандарэнка), трактат (Рыгор Скаварада), карціны (Ван Гог), захапляцца голасам (Эдзіт Піяф), мадэлі (Клод Мантан), у апавяданнях (Антаніна Хатэнка)

20. Устаўце прапушчаныя літары:

Прэзентацыя была ў поўным разгары. З містэрам Стывен.. Крысцін.. была яго жонка. Яе пазнаёмілі з нашым банкірам Сцяпан.. Крысцін.., з гаспадаром

новага магазіна Антонам Квакін.. і яго жонкай Аленай Квакін..., а таксама з яго амерыканскім партнёрам Энтані Квакін.. і яго дачкой Элен Квакін... (Паводле В.Служэўскай)

21. Дапішыце канчаткі назоўнікаў

З мастаком Шышкін..., адпачываць пад горадам Петрыкаў..., п'есы, напісаныя Бетховен..., гутарыць з Рыгорам Барадулін..., тэмпературная шкала, прапанаваная Кельвін..., сустрэцца пад Лоев..., за старажытным Мсціслаў..., з рэжысёрам Турав..., А.Новікаў...-Прыбоем, прыпынак перад Магілёў..., пасёлак пад Турав..., створанае Канстанцінам Тарасав..., з майстрам Жодзін..., адпачываць пад Рагачов..., здымацца з Болдуін..., з пісьменнікам Іванам Чыгрынаў..., шахты пад Старобін..., напісанае Шамякін..., з Максімам Лужанін..., азёры пад Браслаў..., пад старажытным Дрыбін..., пазнаёміцца з Барадзін... Стасем, вёска пад Крычав..., захапляцца горадам Кракаў..., перад Анатолем Грачанікаў...

22. Прачытайце сказы, раскрываючы дужкі. Растлумачце напісанне канчаткаў прыметнікаў.

1. Мы сквапна цягнемся к старым паэтам, каб хоць душой у (прошлае) патануць (М. Багдановіч). 2. Баюся перапелу са старым, напісаным даўно і (перажытае) (М. Шабоўіч). 3. Бульбоўнік паляць. Быццам бы кадзілам махае восень над маім (былое) (В. Стрыжак). 4. Нарэшце прагучала каманда “Упе-е-ерад!” і для (раненыя) (І.Шамякін). 5. Я іду па дарозе да светлай сваёй светлаяні, адышоўшы даўно ад магчымых усіх (спадарожныя) (І. Багдановіч). 6. Усім (тутэйшы) прыяцель і брат, застацца зноў ня можаш у баку ты, асуджаны на вечныя пакуты, -- цягнуць літаратурны панарад (А. Хадановіч). 7. Сярод (цікаўныя) завішчала нейкая пані (У. Караткевіч). 8. Сказаць нялёгка мне, што шчасце – незваротна. Трывожыць і мяне (мінулае) лістота (М. Шабоўіч). 9. Я шукаю не леташні снег, але снег палымяны. Як (адчайныя) шукаюць, знаходзячы асцярожных (І. Багдановіч). 10. Яны зайшлі ў (камандзірская), і Лясніцкі спыніўся, здзіўлены і ўзрадаваны: на сталае стаяла новенькая бліскучая радыёстанцыя (І. Шамякін). 11. Усё жыццё складаецца то з мімалётных радасных сустрэч, то з нечаканых і цяжкіх растанняў з (блізкія) тваімі, з хлебам, з сонцам... (Максім Танк). 12. Няма і вас... Дзе вы? У (нязнанае). 13. Ці мы жывём, ці толькі страх лагодзім, свой страх, што (непазбежнае) слугуе (Р. Барадулін).

23. Прачытайце тэкст. Вызначце яго стыль і тып. Падбярэце да тэксту заглавак. Зрабіце марфалагічны разбор выдзеленых назоўнікаў.

Маці цёпла было і ў слаба напаленай хаце, бо не дровы ў печцы грэлі яе, а словы твае, увага твая. Пасля -ды позна! - будзеш сам сябе дакараць.

Перунамі жагнаныя абразы -Перастылі азёры прадонна. Выспу смутку майго Ледзяняць маразы: Маме ў зямлі сцюдзёна...

З першых свядомых хвілін жыцця маці самая прыгожая. Паспрабуйце малому сказаць што-небудзь благое на маму ягоную! Нездарма ёсць ушацкая прытча пра са-вянтка, што выпала з гнязда. Якіх толькі прыгожых птушак яму не паказвалі, а ён паўтараў толькі адно: «Мая мама прыгажэйшая!» І супакоіўся, калі ўрэшце прыяцеля самая прыгожая для яго птушка - сава.

У творчага чалавека бываюць крытычныя і вельмі цяжкія часы. Гэта калі

змрок у душы, цемра наўкола. Усё, што зрабіў і робіш, выглядае непатрэбным, дробязным.

Але і гэты перыяд не бясплодны, бо творчы працэс не спыняецца ніколі. Пад чорнымі хмарамі псіхалагічнага **надлому** творчая душа нараджае пранізліва-балючыя, глыбока-трагічныя, асабліва кранальныя творы. Можна нават паспрачацца, які стан душы з'яўляецца больш магутным штуршком і стымулам для нараджэння значных мастацкіх твораў. Думаю, што **кожны** пасвойму будзе мець рацыю, бо ў творчага чалавека пастаяннай душэўнай раўнавагі ніколі не будзе.

Як дзень мяняе ноч, так і ў творчай душы кароткае зацішша будучь мяняць буры эмоцый, а сонечнасць будучь закрываць хмары адчаю.

І яшчэ адна цікавая асаблівасць: у душу звычайнага чалавека зазірнуць немагчыма, яна, як кажуць, **поцемкі**. Душа ж творчага чалавека як на **далоні**, яна — у ягоных творах. (Сяргей Давідовіч)

Практычныя заняткі № 4.

Прыметнік як часціна мовы

Пытанні для абмеркавання:

1. Дайце характарыстыку прыметніку як часціне мовы паводле лексіка-семантычных, марфалагічных і сінтаксічных прымет. Раскажыце пра прыметнік у складзе словазлучэння, пра ролю прыметніка ў тэксце.

2. Што мы разумеем пад ступенямі параўнання прыметніка? Для якіх прыметнікаў характэрна гэта катэгорыя?

3. Якое значэнне мае вышэйшая ступень параўнання прыметніка (кампаратыў)?

4. Якая ступень параўнання прыметніка паказвае на гранічную ступень якасці (самую высокую ці самую нізкую) прадмета ў параўнанні з іншымі прадметамі?

5. Як утвараюцца простая (сінтэтычную) і складаная (аналітычная) формы вышэйшай і найвышэйшай ступеней параўнання прыметніка? Ці заўсёды суфіксы –эйш-, -ейш-, -ш- надаюць прыметніку значэнне вышэйшай ступені параўнання?

6. Раскажыце, што вы ведаеце пра ўжыванне формы элятыва ў рускай і беларускай мовах. Падмацуйце прыкладамі сцвярджэнне: “Ужыванне рускай формы элятыва замест беларускай формы найвышэйшай ступені параўнання лічыцца парушэннем літаратурнай нормы”. Абгрунтуйце сваю думку.

7. Ад якіх якасных прыметнікаў не ўтвараюцца простыя формы вышэйшай і найвышэйшай ступеней параўнання? З чым гэта звязана?

8. Як абмежаванні ва ўтварэнні ступеней параўнання звязаны з адметнасцю лексічнага значэння якасных прыметнікаў? Якія групы якасных прыметнікаў не могуць мець ступеней параўнання?

9. Якія тыпы скланення прыметнікаў адрозніваюць у беларускай мове? Прывядзіце прыклады. Якія фактары ўплываюць на асаблівасці канчаткаў прыметнікаў?

10. Чаму прыналежныя прыметнікі адносяцца да змешанага тыпу скланення? У чым асаблівасці іх скланення?

11. Ці залежыць скланенне прыметнікаў у множным ліку ад роду, тыпу асновы, націску?

12. Пры скланенні якасных і адносных прыметнікаў рознай родавай прыналежнасці у адзіночным і множным ліку назіраецца аманімія форм. У якіх склонах мы можам назіраць гэту з'яву? Адказ праілюструе прыкладамі.

13. Што вы ведаеце пра нязменныя прыметнікі ў беларускай мове.

14. Як утвараюцца прыметнікі са значэннем суб'ектыўнай ацэнкі? Як неабходна кваліфікаваць марфемы (словаўтваральныя ці формаўтваральныя), што служаць для ўтварэння такіх прыметнікаў?

Заданні:

1. Параўнайце азначэнне прыметніка:

1. **Прыметнік** – знамянальная часціна мовы, якая абазначае прымету прадмета і выражае гэтае значэнне ў формах роду, ліку і склону (Беларуская мова: Энцыклапедыя / Беларуская Энцыклапедыя; пад рэд. А.Я. Міхневіча / рэдкал.: Б.І.Сачанка (гал. рэд) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 1994. – С. 434).

2. **Прыметнік** – часціна мовы, якая абазначае непрацэсуальную прымету (якасць, уласцівасць) і выражае гэта значэнне ў словазменных катэгорыях роду, ліку і склону (Русская грамматика; под ред. Н.Ю. Шведовой и В.В. Лопатина. – М., 1990. – С. 214).

З якім пунктам погляду супадае ваша думка? Чым адрозніваецца “непрацэсуальная прымета” ад “працэсуальнай” паводле сэнсу, выражэння і функцыі? Ці можна сцвярджаць, што “прымета” прадмета тое самае, што і “ўласцівасць” прадмета?

2. Размяркуйце якасныя прыметнікі па групах: а) прыметнікі, якія абазначаюць якасць; б) прыметнікі, якія абазначаюць уласцівасць. Складзіце з імі словазлучэнні

Плаўкі, вадкі, глыбокі, яркі, чулы, невялікі, вяртлявы, гучны, бэзавы, хвалісты, рашучы, надзейны, добры, нясмелы, бялявы, трохвугольны, удумлівы, шчыры, цяжкі, працавіты, глухі, барвовы

3. Прачытайце тэкст. Вызначце ў ім ролю эпітэтаў, выражаных прыметнікамі. Звярніце ўвагу на аказіянальнае ўжыванне эпітэтаў. Якімі членамі сказа з'яўляюцца прыметнікі?

Восень з дажджлівай уміг залатою
Стала, і добрымі ўсе –
Над жаўталісцем і над слатою,
Сцежкамі ў пудкай расе,
Над тумановаю белатою,
Сонцам, што спіць на лясе,
Над перазяблаю Палатою
Вочы дзяўчына нясе.

Не ачарнілі іх коні Батыя –
У першароднай красе
Ранішне-сінія і маладыя

Вочы славянка нясе. (Р. Барадулін)

4. Прачытайце тэкст. Вызначце асноўную думку і тып маўлення. Як вы разумееце апошні сказ тэксту? Утварыце магчымыя формы ступеней параўнання якасных прыметнікаў.

Прыглядваюся тут да пасажыраў, -- які выразны фізічны тып у беларусаў. Тонкае аблічча, нябесныя вочы, павольныя рухі, нясмелы погляд, стрыманасць... Добры народ, а ў большасці – бяз мовы, бяз роднай мовы...” (Гаўрыла Гарэцкі).

5. Вызначце, ад якіх прыметнікаў можна ўтварыць усе формы ступеней параўнання, толькі складаныя формы ступеней параўнання, нельга ўтварыць ніякіх формаў. Назавіце сродкі, пры дапамозе якіх утвараюцца вышэйшая і найвышэйшая ступені параўнання

Задумлівы, блягі, русы, салодкі, марозны, замужняя, дажджлівы, буланы, гарбаты, смелы, вусаты, цёмны, яркі, чарнавокі, смуглявы, малады, бронзавы, вясёлы, горкі, сакавіты, прэсты, сінявокі, залацісты, густы, руды

6. Утварыце ўсе магчымыя формы вышэйшай і найвышэйшай ступеней параўнання прыметнікаў. Растлумачце, чаму некаторыя з якасных прыметнікаў утвараюць толькі складаную форму вышэйшай і найвышэйшай ступеней параўнання, а некаторыя зусім не ўтвараюць формаў ступеней параўнання.

Звонкі голас, чарнаскуры ад загару, ліпкія рукі, буры вугаль, чулы чалавек, светлы дзень, дажджлівы год, буйная рагатая жывёла, эластычны бінт, вішнёвая цынія, рэдкі лес, блізкая вёска, барадаты дзед, шпаркі воўк, лапавухі сабака, плаксівае дзіця, хваравіты хлопец, малады вучоны, васільковы шалік, лясістыя горы, голыя скалы, ціхая плынь, вараны’ конь, белыхвосты арлан.

7. У паэтычнай мове часта сустракаюцца формы ступеней параўнання прыметніка, утвораныя з адступленнем ад нормы. Выпраўце памылкі формаўтварэння.

1. Тут, дзе далонямі сцэплена глеба, дзе па-над дахамі вязы-званіцы, самае зорнае, мройнае неба, **самыя чыстыя** ў травах крыніцы (М. Мятліцкі). 2. Не будзь век кароткі-кароткі, **даўжэй** будзь і лет і зім... (А. Лойка). 3. Мінецца ўсё: пустая слава, мода, і застанецца толькі сэнс адзін тых слоў, каторым **саладзей ад мёду** банкетнага быў палявы палын (А. Куляшоў). 4. Зямля, ты стала для мяне **радней** і даражэй (П. Панчанка). 5. Я да цябе прапісаны, мой край, матулі **наймілейшымі** вачыма... (М. Шабоўіч). 6. І чым далей, тым **гусцей** здаваліся гэтыя развіслыя тоўстыя бярозы (Якуб Колас). 7. Нібыта бацька, гадаваў ты змену і за сабою **маладзейшых** вёў (Ю. Свірка). 8. Беларусь, славян бялявы край, край **бяскрыўдных самых** і рахманых... (В.

Зуёнак). 9. Зямля для ўсіх, хто там, для ўсіх, хто тут, -- адзіная сапраўднасць і бяспрэчнасць, і ёй адной – іх вечнасць і нявечнасць. Яна для ўсіх **вышэйшы** суд (А. Куляшоў). 10. Калі што і сказаць, -- дык толькі смела. І не чакаць **зручнейшае** пары (Ю. Свірка). 11. Будзь такой, як была калісьці, хоць вяртацца заўжды няпроста у краіну спазнаных ісцін, у краіну **найлепшых** тостаў (М. Шабовіч). 12. Вы не хварэйце толькі на зазнайства – **страшнейшую** хваробу ўсіх вякоў (Ю. Свірка). 13. Скажы, мой **найсвятлейшы** князь, калі пашле нам Бог спатканне? (І. Багдановіч). 14. І з маладым шаленствам, і з хлыннай лянотай, яно ёсць, узвышэнства, **высокай** самай нотай (А. Лойка).

8. Прачытайце. У якіх сказах дапушчаны граматычныя памылкі? Прывядзіце правільны варыянт утварэння ступеней параўнання.

1. Меў золата, срэбра Крэз, але, калі б ён убачыў хоць раз наш бурштынавы Лес **вышэй** ад варагавых мачтаў, -- пабляднела б срэбра яго... (А. Сыс). 2. **Самыя шчодрыя** дні навальнічныя, сіняе неба, паляны сунічныя... (Ю. Свірка). 3. Людское сэрца адчуваць, каб зрухі **самыя танчэйшыя** сваёй душой расшыфраваць (Ю. Свірка). 4. Рака наша слаўная, Нёман, **чысцейшая** чэрвеньскіх рос... (А. Астрэйка). 5. Нібыта з Вамі гляджу на абраз найсвяцейшы і пра Вас пішу **найсумнейшыя** вершы... (А. Лойка). 6. ...Ля Нёмана пясок – **мякчэйшая** пасцель (Ю. Свірка). 21. Камінная зала – **найлепшы** прытулак самоты (І. Багдановіч). 7. Чым **старэй** віно, тым мацней яно (А. Лойка). 8. Лажок скасіў сусед – штогод яго прасіла. І лусту ў абед **смачнейшую** насіла (Ю. Свірка). 9. Прадчувала цябе як адну з **найлепшых** загадак (І. Багдановіч). 10. І што ёсць на свеце **мілей** за цябе, пара маладога жыцця, калі душа яшчэ нявінная і чыстая, як ранішняя майская роска? 11. Не бядней мы за славуцьё еўропы, -- проста надта заклапочаны народ... Нам баляць усе патравы і патопы, і шкадуем мы сябе на ўсякі зброд (Е. Лось). 12. На пагорку, сцішаны, стаяў і вясну адхукваў у далонях – кветку-сон, **дзіўнейшую** з праяў, што з блакітным жаўранкам гамоніць (В. Зуёнак). 13. Праўда, прыкрытая дзяружкаю, *цікавей* за голую праўду (Якуб Колас).

9. Адрэдагуйце матэрыял, змешчаны ў раённых беларускіх газетах, у аспекце нарматыўнага формаўтварэння прыметнікаў.

1. *Маці. Мама. Мамачка. Гэтыя словы аднолькава прыгожа гучаць на ўсіх мовах свету. У іх закладзены **вышэйшы** духоўны змест* (“Навіны Палесся”. № 202 ад 29.12.06). 2. *Зарплата пчаляроў адна з **вышэйшых** на Столінічыне* (“Навіны Палесся”. № 132 ад 15.08.06). 3. *У ліку **самых** асноўных была тэма Дня інфармавання насельніцтва: “Нацыянальная сістэма адукацыі --**важнейшы** стратэгічны рэсурс дзяржавы”* (“Да новых перамог”. № 155 ад 20.09.05). 4. *Хахуля – адна з **самых** дзіўных і таямнічых істот на Зямлі, **старажытнейшы** прадстаўнік айчынай фаўны* (“Новае Палессе”. № 8 ад 18.01 2006г.). 5. *Якая розніца ў таварах з рынку і кааператыўнага магазіна? На рынку тавары **і мадней, і дзешавей*** (“Навіны Палесся”. № 132 ад 15.08.06). 6. *Масавая закупка ягад і гародніны дазваляе праводзіць іх рэалізацыю цераз фірменны гандлёва-закупачны магазін, **цэны ў якім не ніжэй**, чым на рынках горада* (“Да новых перамог”. № 120 ад

26.07.05). 7. *Стаіць задача развіваць інфраструктуру, каб узровень гандлёвага абслугоўвання, грамадскага харчавання, паслуг пошты быў не ніжэй сярэднеабласнога паказчыка* (“Навіны Палесся”. № 132 ад 15.08.06). 8. *Адно вядома ўсім, што якасць шыцця дзяржаўных фабрык намнога вышэй таго, што прапануецца на рынках прыватнікамі* (“Навіны Палесся”. № 152 ад 15.08.06).

10. Прачытайце сказы. Вызначце, ці надаюць суфіксы –ейш-, –эйш-, -ш- падкрэсленаму прыметніку значэнне вышэйшай ступені параўнання. Абгрунтуйце сваю думку.

1. А святло гарыць па-ранейшаму, і шырэй растання дарога. Можа, я знайшоў прыгажэйшую, можа, ты спаткала другога (М. Шабовіч). 2. Вуліца тут была сушэйшая і шырэйшая (А. Асіпенка). 3. Вечер уверсе быў, пэўна, мацнейшы, чым на зямлі (Я. Сіпакоў). 4. Ён пільна летапіс чацвёрты піша год і спісвае ўсё ад слова і да слова з даўнейшых граматак пра долю Магілёва (М. Багдановіч). 5. Я – іхні сын, ці, можа, брат малодшы, як да святла, цягнуўся я да іх (Ю. Свірка). 6. На свеце няма даражэйшых дарог, як гэта – дарога да роднага дома (С. Басуматрава). 7. А найлепшая тая дарога, што вядзе на бацькоўскі парог (А. Бялевіч). 8. Добра было слухаць Ігната Сцяпанавіча, сачыць за ходам яго думкі, якая часам рабіла такія петлі, што цяжка было ўлавіць яе далейшы працяг (А. Кудравец). 9. Таму і смутак нам патрэбен, каб радасць большаю была (Я. Сіпакоў). 10. І не знайсці мне лепшае малітвы, і даражэйшых слоў мне не знайсці... (М. Шабовіч). 11. Ды заглушалі боль яны зацяжкай, радзей – глытком не лепшага пітва (Ю. Свірка). 12. Ці бульбу з прысаку луплю, ці слухаю бусліны клёкат, чаму таго найбольш люблю, хто мне спраўляе большы клопат (Д. Бічэль-Загнетава). 13. Вясной наранку грэла сонца ярка, сустрэўся чараўнік тутэйшы Янка... (Д. Бічэль-Загнетава).

12. Перакладзіце сказы на беларускую мову. Запішыце. Параўнайце формы ступеней параўнання прыметнікаў у рускай і беларускай мовах.

Нет ничего более изобретательного, чем природа (Цицерон). Нет ничего красивее хорошо возделанного поля (Цицерон). Нет ничего легче, чем метким кратким словом разрушить угрюмое, даже враждебное настроение толпы (Цицерон). Счастливее всех тот, кто зависит только от себя (Цицерон). Тем кто умнее, тем он скромнее (Цицерон). Мудрость сильнее рока (Вергилий) Чужим милее наше, а чужое – нам (Публилий Сир). Притворный друг гораздо хуже злейшего врага (Публилий Сир). Много прощая, сильный становится ещё сильнее (Публилий Сир). Сильнее тот, кто первый (Гораций). (Энциклопедия афоризмов)

13. Прачытайце тэкст. Адкажыце на пытанне, якія канчаткі могуць мець прыналежныя прыметнікі ў вінавальным склоне? Ад чаго залежаць гэтыя канчаткі?

Памылкі пры скланенні прыналежных прыметнікаў сустракаюцца ў словаформах роднага і давальнага склонаў адзіночнага ліку мужчынскага і ніякага роду. Тут на месцы нармаванага поўнага (прыметнікавага) канчатка роднага склона –ага (-ога) (бацькав-ага, братав-ага, сестрын-ога дыплама) бачым памылковы кароткі (назоўнікавы) канчатак –а (да «дзедав-а, братав-а

лецішча») і на месцы нарматыўнага канчатка –аму (-ому) у словаформах давальнага склону (дзедаў-аму, сестрын-ому лецішчу) памылковы канчатак –у («дзедаў-у, сестрын-у лецішчу») (П.У.Сцяцко)

14. Вызначце, якая форма прыналежнага прыметніка з'яўляецца нарматыўнай: *не знайшоў дзедава ці дзедавага прыёмніка, убачыў суседава ці суседавага сына, дзякуючы праметэеву ці праметэевому агню, не заўважыў Нічыпарава ці Нічыпаравага агенчыка?* Абгрунтуйце сваю думку.

15. Дапішыце канчаткі прыметнікаў. З двума словазлучэннямі складзіце сказы.

Падзяляю Андрэев... радасць, горк... крыўду, буслав... крыла, сустрэў суседаў... сабаку, густа-бел... абрусам, не знайшоў дзедаў... капелюша, над блакітн... Італіяй, слухаў бардаў... песню, вакол Яськаў... хваста, па асенн...дажджах, чалавеч... спагаду, у чаромхав... паху, каля мяджведж... бярогу, па салаўін... канцэрце, на свеж... паветры, бачу бацькаў... брата, чытаў мамін... пісьмо, апошн... пасажыру, да сестрын... паліто, не стае братаў... пяшчоты, у еўрапейск... мастацтве, расказваў бабулін... казку, сустрэў братаў... дзіця, чароўн... зямлёю, вучу Антосев... сына

16. Раскрыйце дужкі. Запішыце прыметнікі ў патрэбнай граматычнай форме. Раскажыце пра варыянтныя канчаткі.

1. О, таямніца кніг, скажы, з якіх (*людскія*) глыбінь ты цуды здабывала? (А. Куляшоў). 2. Дзе Нёман прытуліўся да Гаўі, дзе драздамі перапоўнены гаі, навыперадкі з (*воблачкавы*) ценем, як ластаўка, маленства праляцела (Д. Бічэль-Загнетава). 3. Нідзе няма такіх бяроз, як на маёй Радзіме. Такіх (*русявы*) доўгіх кос, такіх азімін (Н. Загорская). 4. У кляновую замець, у сіні прастор зноў паклікала восень на (*матчын*) поле (С. Грахоўскі). 5. Уяві мяне ў казцы чароўнай (*Купалаў*) Бандароўнай (Д. Бічэль-Загнетава). 6. Сядзець ім мякка на траве. І бег дадому шпарка конь. Шукаў сыноч у рукаве тугую (*бацькаў*) далонь (Ю. Свірка). 7. Калі людзі пакрыўдзяць цябе, калі хочацца плакаць, маліцца, --- ты ідзі (*вузкі*) сцежкай у лес, там так лёгка на крыўду забыцца (Н. Арсеннева). 8. Тут месяц ні пры чым. Няхай плыве ягоны серп над палявой дарогаю – адзіны серп на (*сённяшні*) жніве (А. Куляшоў). 9. І куды б ні пайшоў – застаюся пад (*бусліны*) крылом Беларусі (С. Законнікаў). 10. Уплыў на развіццё (*Купалаў*) таленту зрабіла, побач з літаратурамі рускай і ўкраінскай, літаратура польская (Янка Брыль). 11. Хай п'е вадугу (*крынічны*) нябога! (А. Куляшоў). 12. Аддаўшы лета (*бабін*) жар кюветам, а нябёсам – павуціны, бярозы голыя чакаюць хмар, гатовыя зарыцца ў іх пярыны... (А. Куляшоў). 13. І дзе над даўным сумна у неба крыж ўстае, падгледзеў я задумнай, (*маркотны*) яе (У. Жылка). 15. Пульс у кроў мая (*спрадвечны*) крыніцай (У. Дубоўка). 17. Пэўна, горкі, пэўна, кепскі быў бы лёс мой, каб не вы... кветкі (*мамін*) нявесткі. Сімвал святасці жывы (Н. Гілевіч). 18. Наводля дзеўчына ў (*кужэльны*) шатах маю дарогу шчасцем вышыць выйшла (У. Дубоўка). 19. Твае вусны былі на ўсе раны (*гаючы*) лісцямі... (Максім Танк). 20. Па (*ціхі*) вулках, па трактах (*гулкі*) прайшлі маленства, юнацтва леты (А. Куляшоў). 21. Пацяплею ў праменнях зораў, пад (*нявучы*) сасной забарую (Д. Бічэль-Загнетава). 22. З дзяцінства ўрэзаўся ў памяць пах (*матчын*) хлеба –

сакавіты, духмяны, любы (Б. Сачанка). 23. І кожны радок быў да сэрца прытулены, што Біблію слова (*матулін*) берагу, каб не сурочылі (Р. Барадулін). 24. Ён вымярае час па іншай мерцы, не па (*начны*) гадзінніку свяціл... (А. Куляшоў). 25. А гэты луг расой (*світалыны*) здалёку будзе мне свяціць (Я. Янішчыц).

17. Вызначце часцінамоўную прыналежнасць выдзеленых слоў. З двума словазлучэннямі складзіце сказы.

Вучыць *эсперанта*, заказаць *мадэрн*, слухаць *рок*-музыку, алеі *экстра*, размаўляць на *хіндзі*, музыка ў стылі *дыска*, паліто *максі*, выступленне *рок*-групы, мода на *дыска*, працаваць на *цунамі*-станцыі, мова *банту*, захапляцца познім *барока*, шаль колеру *марэнга*, іграць *рок*, нумар *люкс*, масла *экстра*, шпалеры колеру *беж*, апрануцца ў *хакі*, заказаць сабе *люкс*, насіць *міні*, санаціна для скрыпкі *сола*, касцёл у стылі *ракако*, *комі* літаратура, складанае *сола*, *плісэ* выйшла з моды

18. Прачытайце. Вызначце, якімі часцінамі мовы і членамі сказа з'яўляюцца выдзеленыя словы?

1. Дзве дарожкі, дзве сцяжынкi, дзве сцяжынкi, як iстужкi, да **каханае** дзяўчынкi ўюцца дужкай (А.Мілюць). 2. Свет тваіх зачакаўся балядаў: не саромся, давай, **сінявокі** (А. Хадановіч). 3. Можа яна дойдзе, калі пачнуць кананізаваць не ў **святых**, а ў людзi (У. Караткевіч). 4. ...Тут куточак такi **мiлы**, так ён добра паслужыў (Якуб Колас). 5. Хто ў гэтым **вінаваты** – вядома добра і табе і мне (Н. Гілевіч). 6. Зноў **маладая** кроў узыгралася, бы мора (А.Мілюць). 7. Хто шнур зжуе няроўным плехам – Антось яго ўжо дойме смехам, задзене проста за **жывое**, хоць сэрца ў дзядзькi і не злое (Якуб Колас). 8. Чакаць, калі ты прыляціш, калі свае спаволіш крылы, каб пацалункам поўніць ціш, каб прашаптаць святое “**мiлы**”? (М. Шабоўіч). 10. І тады Хрыстос моцным ударам нагі скiнуў уніз адну фігурку **святога**, вялікі вулей з доўбленай ліпы (У. Караткевіч). 11. Простае нашых прадзедаў слова, хоць апаганена мудрым чужынцам, шлі, ідзём далей улева ці ўправа – **простым** гасцінцам (Янка Купала). 12. **Мудрэiшыя** кажуць: на выпрабаванні – не мы, а сусветы, замкнёныя ў нас (Т. Бондар). 13. Як **сляпыя** ўначы – хто куды два чужыя пайшлі чалавекi (М. Шабоўіч). 14. А вось маёй адсталасці прычына -- **прыёмны** мой пакой, мая дзяржава – кухня, дзе пры цяпельцы ў дзежцы цеста пухне (Д. Бічэль-Загнетава). 15. Нехта дужы, і **смелы**, і горды расчасаў па загонах чупрыны (А.Мілюць). 16. Хата жывая, пакуль **маладое** гадуецца ў ёй (Р. Барадулін). 17. Ён з'явіцца, **жаданы** хтосьці, як даўні і чаканы госць (І. Багдановіч). 18. Як аслупянелы, **стары** доўга стаяў на адным месцы, пакуль стаў заўважаць адзнакi таго, што жыццё бяжыць (Кузьма Чорны). 19. Ціха праходзіце вы, як **жывыя**, ззяючы мiлай красой (Якуб Колас). 20. Расклаўшы вогнішча хачу я начлег **мiнулы** ўспамінаць (Міхась Чарот). 21. Памылкi прывядуць цябе ў адчай – **чужога** выхаду не пазычай (Д. Бічэль-Загнетава). 22. **Трапезная** мечаносцаў размяшчалася якраз пад пакоем, у якім жыў grosмайстар (Л. Дайнека). 23. Незразумелы мне арганум узбагачаў мой **бедны** слых: “Як пакахаеш, то каханым ты станеш на адзін уздых” (Л. Дранько-Майсюк). 24. Кожны

чацвёрты быў мёртвы. Мір і спакой ім вечны! (А. Вярцінскі). 25. Незвычайнае ў яго мове адразу здзівіла мяне і зацікавіла (А. Гарун).

19. Запішыце пад дыктоўку

Палескі, данбаскі, каўказскі, грамадскі, студэнцкі, фашысцкі, кузнецкі, нясвіжскі, пухавіцкі, смалявіцкі, добрушскі, рыжскі, чыкагскі, брандэнбургскі, латарынгскі, мастацкі, рыбацкі, беластоцкі, н'ю-йоркскі, бангкокскі, чэшскі, казахскі, сцюдзёны, юны, драўляны, сярэбраны, палымяны, безымяны, студзеньскі, любанскі, Чэрвенскі (раён), кампостны, кантрастны, водаправодны, вечназялёны, высокакваліфікаваны, дзікарослы, шчыра сказанае (слова), навукова абгрунтаваны (план), беспрацэнтна-выйгрышная пазыка, давід-гарадоцкі, маскварэцкі, грамадска-палітычная дзейнасць, Паўночна-Ціхаакееанскае цячэнне, палітыка-масавы, паўночна-заходні.

20. Зрабіце марфалагічны разбор выдзеленых слоў.

Самыя раннія – веснія воды, **самыя познія** – цені змяркання, **самыя лёгкія** – шчасныя годы, **самыя цяжкія** – слёзы расстання, **самыя ціхія** – сцежкі дубровы, **самыя звонкія** – родныя гукі, **самыя чэрствыя** – крыўдныя словы, **самыя чулыя** – **матчыны** рукі, **найсаладзейшыя** – у лесе маліны, а **найгарчэйшыя** – дні на чужыне. (М.Т.)

Практычныя заняткі № 5.

ЛІЧЭБНІК І ЗАЙМЕННІК ЯК ІМЕННЫЯ ЧАСЦІНЫ МОВЫ

Пытанні для абмеркавання па лічэбніку:

1. Дайце азначэнне лічэбніку як часціне мовы. Якія ёсць падставы для вылучэння лічэбніка ў асобную часціну мовы? Чым лічэбнік адрозніваецца ад назоўніка і прыметніка паводле свайго катэгарыяльнага значэння?

2. Лічэбнік – нешматлікая часціна мовы. Разам з тым, як сцвярджае А.Я. Супрун, “на кожны асноўны лічэбнік прыпадае значная частата (да найбольш ужывальных адносяцца “адзін”, “два”, “пяць”, “дзесяць”)” (Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 583). Абгрунтуйце думку вучонага.

2. На якія разрады паводле значэння падзяляюцца лічэбнікі? Прывядзіце прыклады. Што вы ведаеце пра няпэўна-колькасныя словы? Чым яны адрозніваюцца ад іншых часцін мовы? На аснове якіх прымет адрозніваюцца лікавыя назоўнікі і лічэбнікі? Адказ праілюструйце прыкладамі.

3. Як падзяляюцца лічэбнікі паводле структуры? Што вы ведаеце пра вытворныя аднаслоўныя і неаднаслоўныя лічэбнікі?

4. Ці можна сцвярджаць, што катэгорыя склона рэалізуецца ў лічэбніках рэгулярна, а катэгорыя роду і ліку – нерэгулярна? Пацвердзіце сваю думку прыкладамі.

5. Дайце характарыстыку ўласнаколькасным лічэбнікам паводле значэння, граматычных прымет, словаўтваральных магчымасцей, адметнасці спалучэння з назоўнікамі.

6. Раскажыце пра лексічныя і граматычныя асаблівасці зборных лічэбнікаў, адметнасць словаўтварэння і магчымасць іх спалучэння з іншымі часцінамі мовы.

7. Ахарактарызуйце дробавыя лічэбнікі паводле семантыкі, структуры, марфалагічных прымет, сінтаксічнай сувязі паміж кампанентамі і адметнасці спалучэння з назоўнікамі. Ці характэрна для дробавых лічэбнікаў катэгорыя ліку? Якія прыметы ляжаць у аснове адрознення дробавых лічэбнікаў ад уласнаколькасных? Адказ праілюструйце прыкладамі.

8. На думку , “калі б кожная часціна мовы аб’ядноўвала словы з аднолькавымі граматычнымі значэннямі, то ніколі парадкавыя і колькасныя лічэбнікі не былі б разам”. Чаму ж колькасныя і парадкавыя лічэбнікі аб’яднаны ў адной часціне мовы? У чым асаблівасці значэння і змянення парадкавых лічэбнікаў?

9. Прывядзіце прыклады пераходу лічэбнікаў у іншыя часціны мовы. Пры якой умове адбываецца гэты пераход?

Заданні:

1. Прачытайце тэкст. Вызначце сэнсава-стылістычную ролю лічэбніка. Выпішыце лічэбнікі, размеркаваўшы іх па групам у залежнасці ад разраду паводле значэння. Для якіх выпісаных вамі лічэбнікаў катэгорыя роду з’яўляецца класіфікуючай?

Паміж Мінскам і Токія – болей як восем тысяч кіламетраў. Гэта адна з галоўных прычын, што мы так мала ведаем пра Японію. Другая прычына – шматвяковая закрытасць краіны і месцазнаходжанне яе на астравах. Іх некалькі тысяч, але толькі каля трохсот з іх маюць плошчу больш як адзін квадратны кіламетр. Вялікіх усяго чатыры – Хакайда, Хансю, Сікоку і Кюсю.

Агульная плошча астравоў – трыста семдзесят восем тысяч квадратных кіламетраў. Дзевяць дзясятых краіны займаюць горы, таму заселеная толькі адна дзясятая яе частка. На ёй жыве прыкладна сто дваццаць пяць мільёнаў чалавек. Насельніцтва нашай краіны размясцілася б у самым вялікім японскім горадзе – Токія. Японскі архіпелаг расцягнуўся на тры з паловаю тысячы кіламетраў з поўначы на поўдзень. Таму, напрыклад, сёння можна пакатацца на лыжах на Хакайда, а заўтра паляжаць на гарачым пяску вострава Акінава. (Паводле «Бярозкі»)

2. У айчынных і замежных навуковых працах уласнаколькасныя лічэбнікі неаднолькава характарызуюцца паводле саставу. Так, «Беларуская граматыка» кваліфікуе лічэбнікі *адзінаццаць – дваццаць, трыццаць* як складаныя (Беларуская граматыка. Ч.1. С. 128). Аўтары падручніка “Курс беларускай мовы” Сямешка Л.І., Шкраба І.Р., Бадзевіч З.І. (355-356) разглядаюць такія лічэбнікі як простыя невытворныя. Прааналізуйце некалькі лічэбнікаў падобнай будовы і дайце сваё абгрунтаванне. Карыстайцеся “Словаўтваральным слоўнікам беларускай мовы”.

4. Прачытайце тэкст. Выпішыце лічэбнікі. Ахарактарызуйце іх паводле паходжання і структуры. Да якой структурнай групы (простыя,

складаныя, састаўныя) будуць адносіцца лічэбнікі трыццаць, тысяча, пяцьдзесят?

Цікава ведаць

Самы старажытны ўзор пісьма быў знайдзены ў Сірыі. Датуюцца ён тысяча чатырыста пяцідзесятым годам да н.э. і ўяўляе гліняную таблічку з трыццаццю пяццю клінападобнымі літарамі.

Самая старажытная літара О засталася нязменнай. У такім самым выглядзе яна была прынятая ў фінікійскім алфавіце (каля тысяча трыста гадоў да н.э.).

Самы доўгі алфавіт утрымлівае семдзесят дзве літары (кхмерская мова) Мова Лаоса, Кампучыі, ст. індыйская мова.

Самы кароткі алфавіт утрымлівае адзінаццаць літар (папуаскія мовы).

Самая вялікая колькасць галосных (пяцьдзесят пяць) налічваецца ў мове саданг (Цэнтральны В'етнам).

Найменшая колькасць галосных (дзве) у абхазскай мове (каўказскія мовы).

Назавіце прыметнікі ў найвышэйшай ступені параўнання.

5. Вызначце, якімі часцінамі мовы з'яўляюцца аднакаранёвыя словы. Чым адрозніваюцца лічэбнікі ад лікавых назоўнікаў? З двума лічэбнікамі складзіце сказы.

Чацвёрты, чацвяртак, чатыры, чацвярціна, чацвяртушка, чытырма, учацвярых, чвэрць, чатырыста, чацвёрка, адна чацвёртая; сямнаццаць, сёмы, сямёрка, усемярых, сем, усямёх, сямітысячны, шосты (разрад), першая (прэмія), другая (катэгорыя), трэцяе (месца), першая (група інваліднасці)

6. Прачытайце тэкст. Вызначыце яго стыль і тып. Якімі часцінамі мовы з'яўляюцца выдзеленыя словы? Выпішыце колькасна-іменныя словазлучэнні, вызначце іх сінтаксічную ролю ў сказе. Абгрунтуйце сваю думку.

Як і іншыя народы свету, нашы прапрапрадзеды верылі ў ачышчальную моц агню і вады. Верылі і ў магію лічбаў. 7 азначала чвэртку месяца, колькасць дзён у тыдні-«сядміцы». 4 -- чатыры часткі сутак, чатыры пары года, чатыры бакі свету, што мелі сваю колеравую сімволіку. Сіняя або зялёная барва асацыявалася з захадам, белая — з усходам, чырвоная і чорная — з поўднем і поўначчу. 4 -- гэта таксама чатыры пары жыцця: маладосць, сталасць, старасць і смерць, якім адпавядалі чырвоны, залаты, белы і чорны колеры. Магічны сэнс мелі таксама лічбы 9 і 12. Дзевяць і дванаццаць месяцаў адпаведна жылі ў мацярынскім чэраве чалавечае дзіця і жарабя. “Сямёрку” звязвалі яшчэ з колькасцю зорак у Вялікім Возе (Вялікай Мядзведзіцы) (Паводле Уладзіміра Арлова).

4. Прачытайце і запішыце прыказкі. Падбярыце да іх адпаведнікі з рускай мовы. Раскажыце пра сэнсава-стылістычныя магчымасці лічэбніка ў маўленні. Вызначце сінтаксічную ролю лічэбнікаў у сказе.

1. У вераб'я багатая сям'я: у кожнага верабейкі па тры капейкі. 2. На год сем прыгод, а на вяку — без ліку'. 3. Хто два зайцы гоніць, ніводнага не здагоніць. 4. У адно вуха ўпусціў, а ў другое выпусціў. 5. У добрай галавы сто рук. 6. Адзін пень гарэў, а другі спіну грэў. 7. Былі бы мы сямёра, змаглі

б усё ўчора. 8. За сем работ бярэцца, а ні адна не ўдаецца. 9. Конь на чатырох, і той спатыкаецца. 10. Сем сёл, адзін вол і той гол. 11. Адзін дуб у полі – то не лес. 12. Свае дзесяць разоў пасварацца і памірацца. 13. Не будзеш ты, то будзе тры. 14. Як увосень: на дзень пагод восем. 15. Адна рада добрая, а дзве лепей. 16. У нас такіх сем сушаных на хунт лезе. 17. Дзе кухараў шэсць, там няма чаго есць. 18. Лепей сем разоў змарыцца, як адзін раз пасварыцца.

5. Прачытайце тлумачэнне значэння фразеалагізма, пададзенае ў “Этымалагічным слоўніку фразеалагізмаў” І. Лепшава. Выпішыце з тэксту лічэбнікі. Дайце ім граматычную характарыстыку, раскажыце пра адметнасць спалучэння з назоўнікамі.

Дзясятая вада на кісялі. Агульны для ўсходнеславянскіх моў, сінанімічны словазлучэнню далёкі сваяк...Ужываецца і ў варыянтнай форме *сёмая вада на кісялі*...

Даўней кісель рабілі пераважна з аўса, які намочвалі, прарошчвалі, сушылі і таўклі ў ступе. Затым солад заквашвалі і працэджвалі. Маглі і яшчэ адзін раз ці два заліць вадой выціснутую гушчу і працэджваць на сіта. Але ўжо атрымліваўся іншы кісель, далёка не падобны на першы цэд. Зразумела, што ні сем, ні тым больш дзесяць цэдаў не практыкавалі, бо іх вынікам была б амаль чыстая вада. Таму на пачатку свайго фразеалагічнага жыцця выраз *дзясятая (сёмая) вада на кісялі* ўсведамляўся як гіпербала.

Карыстаючыся лексікаграфічнымі крыніцамі, растлумачце значэнні фразеалагізмаў *блудзіць (заблудзіць)* у трох соснах, абое рабое, за трыдзець зямель, іграць першую скрыпку, на сваіх дваіх, на ўсе сто.

6. У прапанаваных ніжэй прыказках выдзеленыя словы адносяцца да розных часцін мовы. Дакажыце гэта.

1. *Шмат* дзіва, але *мала* мліва. 2. Не *столькі* таго мёду, *колькі* смуроду. 3. Лепей *мала*, чым нічога. 4. Хто *зашмат* жадае, той нічога не мае. 5. Апошняму ці *многа*, ці нічога. 6. *Колькі* робіш, *столькі* вучыся. 7. У бога дзён *многа* – паробім. 8. *Шмат* вады сплыве, пакуль чалавек таго дажыве. 9. *Шмат* у гарнец такіх малайцоў улезе. 10. Дзе прыгляднікаў *многа*, там поспеху *мала*. 11. *Многа* чуецца, ды *мала* верыцца.

7. Дакажыце, што назоўнікі жаночага роду з націскным канчаткам у назоўным склоне адзіночнага ліку і рухомым націскам (*страфа, вайна, старана, галава, дуга*) пры спалучэнні з лічэбнікамі два, тры, чатыры ў назоўным і вінавальным склонах супадаюць і па канчатку і па націску з родным склонам адзіночнага ліку. Як называецца такая сінтаксічная сувязь? Раскажыце пра асаблівасці спалучэння лічэбнікаў два, тры, чатыры з назоўнікамі мужчынскага і ніякага роду.

1. Грошык такі: у ім два (рожны) бакі (Нар.). 2. Пацеркі лета данізвае жнівень і цераз два (неспякотны) дні запануе тут восень (І. Багдановіч). 3. У сэрцы тым, дзе ўсёй зямлі трывога, у тры разы прыбавілася сіл (А. Куляшоў).

8. Знайдзіце ў прапанаваных сказах лічэбнікі са значэннем “2”. Як яны адрозніваюцца па значэнні? З якімі назоўнікамі спалучаюцца? Ці маюць названыя вамі лічэбнікі супрацьпастаўленне па роду? Спішыце сказы, раскрываючы дужкі.

I. 1. Лазня лазню ганіць, а (абедзве, абое) ў гразі стаяць. 2. У кій два канцы і (абое, абодва, абедзве) б'юць. 3. Дзе (двое, абодва, абое) б'юцца, там трэці карыстае. 4. Разам (два, дзве, двое) сарок за хвост не ўтрымаеш.

II. 1. Ма-ма – у (два, дзве, двое) паўтораных гуках увесь свет у радасці і муках (Р. Барадулін). 2. Я – трэці свет, я кропелька малая тых светаў (два, двое, абое) – звычайны чалавек (А. Куляшоў). 3. А ліхтары гулялі ў нашы цені, і гэты вечар быў для нас (два, дзве, двое, абое) (І. Багдановіч). 4. Аднак саюз мужчынскі – не каханне, дзе трэці лішні пакідае (два, дзве, двое) (А. Куляшоў).

9. Перакладзіце сказ на беларускую мову. Раскажыце пра асаблівасць спалучэння састаўных лічэбнікаў, якія заканчваюцца на 2, 3, 4, з адушаўлёнымі і неадушаўлёнымі назоўнікамі. Якую форму ў вінавальным склоне будзе мець лічэбнік *дзвесце дваццаць два* ў складзе колькасна-іменнага словазлучэння “лічэбнік + назоўнік алімпійцы”?

Число 37 имеет замечательное свойство. Если умножить его на числа 3, 6, 9, 12, 15, 18, то получится интересный ряд: 11, 222, 333, 444, 555, 666.

10. Назавіце рады назоўнікаў, якія могуць спалучацца з лічэбнікам *двое*. Абгрунтуйце сваю думку. Раскажыце пра адметнасць утварэння зборных лічэбнікаў і сінтаксічную сувязь з назоўнікамі.

1. Кніга, сястра, верабей.
мышаня.

2. Газета, трактар, вучоны.

3. Баец, суткі, людзі.

4. Абітурыент, важаты, трактар.

5. Мужчына, нажніцы, лісяня.
інспектар.

6. Птушка, брат, акно.
звераня.

7. Ранены, вёска, дзеці.

1. Варона, дзяўчына,

2. Дзверы, коні, ваўчаня.

3. Сын, гусі, бабраня

4. Галчаня, школьнік, рабочы

5. Лінейка, ваўчаня,

6. Студэнт, музыкант,

7. Кнігаўка, дачка, пенал

11. Прачытайце тэкст. Вызначце яго стыль і тып. Як у тэксце перадаецца прыблізная колькасць? Запішыце лічэбнікі разам з назоўнікамі. Дакажыце, што дробавыя лічэбнікі могуць спалучацца з рэчыўнымі і зборнымі назоўнікамі. Раскажыце пра адметнасць сувязі паміж кампанентамі дробавых лічэбнікаў, асаблівасці сувязі з назоўнікамі.

Валяр'ян лекавы – шматгадовая травяністая расліна вышыняй да 1, 5 м, з кароткім карэнішчам, ад якога адыходзяць шматлікія тонкія доўгія карані. Сцябло прамастойкае. Лісты няпарнаперыстыя, з 5 – 11 парамі лісцікаў даўжынёй 7 – 25 см і шырынёй 3 – 10 см. Кветкі дробныя, ружовыя ці лілова-ружовыя, духмяныя, сабраныя ў шчыткападобныя суквецці. Плод 2 – 3, 8 мм даўжынёй і да 1, 7 мм шырынёй. Валяр'ян цвіце ў чэрвені – жніўні (Я.П. Шмярко, І. П. Мазан. Лекавыя расліны ў комплексным лячэнні).

12. Перакладзіце на беларускую мову. Як у беларускай мове перадаецца прыблізная колькасць?

Прочитали около ста книг, минуты три до перерыва, профессору под шестьдесят, ей уже за пятьдесят, прошли километров шесть, в библиотеке около десяти экземпляров, в пяти километрах от райцентра, мешок килограммов шестьдесят, идти два – три километра, девочке около четырнадцати лет, в километрах полутора от профилактория, шагах в десяти от озера.

13. Вызначце, якімі часцінамі мовы з’яўляюцца выдзеленыя словы. Дайце граматычную характарыстыку лічэбніку *адзін*

I. Рабіць наш Васіль не мае сіл, а на клёцкі ў малацэ – за *чацвярых* валачэ. *Адзін* дасужы, ды не дужы. На *адзін* дзень *сем* перамен. *Адно* гарачка, а *другое* – балячка. Ты яму тое, а ён *другое*. *Адзін* біты *дзесяцёх* нябітых каштуе. Сем вокнаў і *адна* шыба.

II. Але закон жыцця суровы: *адзін* затоміцца – *другі* займае месца важакова (А. Бачыла). Асіліць не магу на *тройку* з мінусам *адзін* прадмет – Жыццё (Максім Танк). З табою *удваіх* мы пад дахам адным. Столькі дзён, столькі лет, столькі зім, а твару твайго не бачу (П. Макаль). Справядлівы Бог *адзін*. З правам першага судзі (В. Аколава). Той *адзін* не заўсёды самотны, хто сустрэне самоту хоць раз (Р. Барадулін). *Адзін* прыходзіш на свет калючы і адыходзіш – *адзін* (Р. Барадулін). І часта судзім аднабока *другіх*, саміх, падзеі, свет (Янка Купала).

III. Дайшлі з табой да радасці вянца.

Згубіць *адно аднога* – небяспечна.

Як персцень без пачатку і канца,

Так мы – *адно*, суцэльнае, навечна (С. Дзяргай).

...*Адзін*

І *адзіны*

З мільёнаў,

Адзін і *адзіны*, спалены

На ростанях смутных вайны...(У. Някляеў)

15. Прачытайце. Вызначце, якой часцінай мовы з’яўляюцца выдзеленыя словы. На аснове якіх прымет некаторыя навукоўцы разглядаюць парадкавыя лічэбнікі ў складзе прыметніка? Зрабіце марфалагічны разбор выдзеленага тлустым шрыфтам займенніка.

Расчулены, дарэмных слёз не лі -- яшчэ не хутка шторм *дзесяцібальны*. Шторм акіянскі стрэў на *трэці* дзень я, пакінуўшы чужыя берагі. Што для яе натоўпы хваляў шэрых і карабля *стотысячны* цяжар... Мне кожны год нібы жыццём *другім*, жыць у *дваццаты* век наш давялося. Ёсць адказнасць перад строгім вершам, перад яго пачаткам і канцом – кааб баразну, радком пачаўшы *першым*, у сноп звязаць *шаснаццатым* радком (А. Куляшоў).

Пытанні для абмеркавання па займенніку:

1. Што вы ведаеце пра знамянальныя і займеннікавыя словы. Чым адрозніваюцца займеннікі ад намінацыйных слоў?

2. Параўнайце беларускі тэрмін “займеннік” з украінскім “займенник” рускім “местоимение”, балгарскім «местоимение», сербска-харвацкім

«заменица», славацкім “zameno”, чэшскім “zajmeno”, польскім “zaimek”. Зрабіце вывад пра этымалогію тэрміна.

3. Дайце паняцце займенніка як часціны мовы. Раскажыце пра пазіцыі вучоных адносна разумення межаў займенніка як часціны мовы. Ці можна сцвярджаць, што займеннік – гэта закрыты клас слоў?

4. Для займеннікаў характэрны ўказальная (дэяктычная) і замяшчальная (анафарычная) функцыі. Чым яны адрозніваюцца? Як гэта адрозненне звязана з выкарыстаннем займеннікаў у маўленні? Раскажыце пра ролю займенніка ў лагічнай і сінтаксічнай арганізацыі тэксту. Адказ прайлюструе прыкладамі.

5. Якія прыметы пакладзены ў аснову класіфікацыі займеннікаў?

6. На якія разрады паводле значэння падзяляюцца займеннікі. Дайце марфалагічную, сінтаксічную і словаўтваральную характарыстыку словам кожнага разраду, раскажыце пра адметнасць функцыянавання ў маўленні.

7. На якія разрады падзяляюцца займеннікі паводле суадноснасці з іншымі часцінамі мовы? Прывядзіце прыклады. Ці правільнае сцвярдзенне, што класіфікацыя займеннікаў па прыналежнасці да часцін мовы раўназначна іх вызначэнню паводле граматычных уласцівасцей?

8. Ці можна сцвярджаць, што розныя разрады займеннікаў не адрозніваюцца сістэмай скланення? Абгрунтуйце сваю думку.

9. Раскажыце пра адметнасць скланення займеннікаў розных разрадаў. Адзначце варыянтныя формы пры скланенні займеннікаў-прыметнікаў жаночага і ніякага роду.

10. Пры якіх умовах адбываецца пераход слоў з іншых часцін мовы ў займеннікі? Як называецца гэта з’ява? Прывядзіце ўласныя прыклады.

Заданні:

1. Прачытайце тэкст. Знайдзіце ў сказах займеннікі. Вызначце іх разрад паводле значэння. Раскажыце пра адметнасць выкарыстання ў маўленні. Якія займеннікі выконваюць дэяктычную, а якія анафарычную функцыю.

Сусветны холад панаваў у **це**мры і акаляў бязмежную прастору. *Ён* быў *Нішто*, як безжыццёвасць пусткі, і *Усё*, як **су**тнасць вечнага быцця. Ды *нейкі* рух — жаданне ці памкненне, скрануў *той* неруш, дзе дасюль яшчэ не нараджалася *нічога*.

У цішыню ўслухоўваўся Усявышні, у **це**мрадзь беспрасветную ўзіраўся і зразумеў раптоўна, што *інакшым ён* прагне адчуваць абсяг. Здзівіўся *гэтай* думцы нечаканай: «А *што* магу змяніць? Была веквечна даспадобы *мне* гармонія сутоння і бязмоўя. Ці варта раўнавагу разбураць? Няплодная фантазія. Нашто **тур**боты лішнія, калі спакой **спра**двечны, звыклы і **ня**мы, *ніхто* не здатны без *мяне* парушыць? Тут толькі кроплю зачапі, **дру**гой таксама *нешта* закарціць. Ды адчуваю, як *Нішто* ва**ко**л жадае руху, зменаў, навізны. Я й *сам* даўно ўжо прагну *нешта* здзейсніць, не ведаю пакуль дакладна *што*... А *тая* Прага, нібы прадчуванне нязведанай дагэ**туль** насалоды, з’яўляецца раптоўна, падсвядома і не дае спакойна спачы**ва**ць у забыцці, у змроку непраглядным... Не мае межаў творчае гарэнне. Яно шукае

выйсця, зруху, працы! Яно жадае вольным быць, жывым! Я не магу трымаць яго ў няволі, няхай шугае дух ягоны на прастрані бясконцасці і цемры. І мне цікава будзе паглядзець на вынікі ягоных намаганняў... Які ж ён будзе, той нязнаны свет?» (Зінаіда Дудзюк).

2. Прачытайце тэкст. Вызначце яго тып. Спішыце. Ахарактарызуйце займеннікі паводле значэння, суаднесенасці з часцінай мовы, наяўнасці роду, ліку, склону. Вызначце сінтаксічную ролю займенніка ў сказах.

Здалёку ўсё з'яўляецца нам іначай, як яно толькі ёсць напраўдзе, бо такая ўжо натура і схільнасць нашай душы — бачыць усё добрае і прыгожае ў тым, што далёка ад нас, што не з намі. (Якуб Колас)

3. Прачытайце тэкст. Вызначце яго асноўную думку. Раскажыце, што вы ведаеце пра асабовыя займеннікі. Дайце марфалагічную характарыстыку асабовым займеннікам з тэксту.

Аднойчы сустрэліся Талент і Імя. Паважна пыхкаючы Імя кажа:

-- Прэч з дарогі, хіба ты не бачыш, хто я?

-- Ну хто ты? -- спакойна пытаецца Талент.

-- Я — Імя! — з гонарам адказвае яно. — Усе мяне ведаюць, усе даюць мне дарогу. А вось хто ты — я штосьці цябе не ведаю.

--Я, -- усміхнуўся Талент, -- якраз тое, чаго табе не хапае.

Народны гумар.

Раскажыце пра адметнасць функцыянавання ў маўленні займенніка Вы.

4. Прачытайце тэкст. Якую ролю выконваюць асабовыя займеннікі ў тэксце? Ці адрозніваюцца па сваім значэнні займеннікі, што ўказваюць на другую асобу, і займеннікі, якія ўказваюць на трэцюю асобу? Якую памылку дапусціла Каця?

На перапынку Каця, Максім і Настасся дзеляцца ўражаннямі пасля студэнцкіх зімовых канікулаў.

-- Як твая паездка ў Швейцарыю на горналыжны курорт? -- цікавіцца Каця, звяртаючыся да Максіма.

-- А адкуль ты ведаеш? — здзіўлена пытаецца Максім.

-- Ды вось яна сказала.

6. Прачытайце, раскрываючы дужкі. Ахарактарызуйце займеннік сябе паводле граматычных прымет. Праскланяйце яго.

Што значым мы

мы павінны

самі па (сябе)?..

ўзысці.

Семя знаходзіць (сябе)

У гэтым полі,

ў сяўбе.

гэтым жыцці

У гэтым полі,

мы павінны

гэтым жыцці

(сябе) знайсці.

мы павінны

А па вясне,

прарасці.

а па сяўбе

У гэтым полі,

мы ўжо не самі па (сябе)

гэтым жыцці

(А. Вярцінскі).

5. Пастаўце займеннікі ў неабходную форму. Растлумачце правапіс. Раскажыце пра адметнасць скланення і варыянтныя канчаткі займеннікаў.

У тым-та, брат, і штука, што пачнеш з неба, а пяройдзеш на зямлю, бо зямля для (мы) бліжэй, чым неба (Я. Колас). Ці гэта час належыць (мы), ці гэта мы (ён) належныя? (А. Разанаў) Ад (сябе) хто можа адвыкнуць, можа й будзе патрэбны (сябе) (Р. Барадулін). (Мы) тыя вяртаюцца кветкі, што самі (сябе) узгадвалі (Е. Лось). Эх ты, жыццё, жыццё людское! Няма (ты), няма спакою... (Я. Колас). Як (сябе) з гадамі верыць дрэву неадзервянелая душа (Р. Барадулін). Не аддавай (сябе) самоце, заўчасна (яна) не саступай (Н. Мацяш). Вясна, вясна! Не для (я) ты! Не я (ты) абагрэты...(Я. Колас). Світае (я) ўначы, я высветлен (ты) (Р. Барадулін)

6. Прачытайце. Знайдзіце ў сказах займеннікі, якія змяняюцца паводле прыметнікавага тыпу. Запішыце іх, згрупаваўшы ў разрады па значэнні. Вызначце сінтаксічную ролю.

1. Справядлівасць — гэта мера, якой трэба адмерваць людзям так, як яны таго заслужылі. 2. Часамі і дзерава не сцерпіць і скіне галіну, каб прыбіць чалавека. На свеце ёсць мера ўсяму. 3. Праўда, гэта, брат, тое, у што ты веруеш так, што і другіх прымусіш паверыць. 4. Да кожнай з'явы на свеце трэба падыходзіць са словамі: чаму? і чаго? Бо гэта і ёсць пачатак мудрасці і філасофіі. 5. Ласка і гнеў, ціша і бура! Я вітаю вас, калі вы прыходзіце ў сваім часе. 6. Ніякага глупства, ніякага свінства з боку чалавека, што дапускае ён у адносінах да іншых, жыццё не даруе. 7. Няма на свеце такое сілы, над каторай не было б большае сілы. 8. Уяўленне аб рэчаіснасці і сама рэчаіснасць — розныя рэчы. (Якуб Колас).

7. Прачытайце тэкст. Вызначце, да якога разраду паводле значэння адносяцца выдзеленыя займеннікі. Раскажыце пра асаблівасці іх значэння і змянення.

Мох і дуб
Спачатку пасяліўся ля камля,
Пасля на дрэва ўзабраўся,
Як да вяршыні *самае* дабраўся,
Сказаў:
-- Цяпер я --
Вышыня.

Магу я дарасці аж да нябёс:
Да *самае* далёкай зоркі.
Ды Дуб зазанаць у горка:
-- Шаноўны Мох,
Я для цябе зрабіў усё, што мог,
Але да зорак і нябёс
Пакуль што *сам* я не дарос.

8. Спішыце сказы, устаўляючы замест кропак займеннікі сам або самы. Вызначце, у якой форме яны ўжыты, і растлумачце іх значэнні.

1. ... сабой застаецца святло, і шчодрое, і скупое (Р. Барадулін). 2. І складаюцца ... дзівосныя казкі, падобныя іншы раз да праўды, і нараджаецца праўда, яшчэ больш цікавая часам, чым ... казка (Якуб Колас). Травінка кволая — і тая не ўзрастае дзеля ... сябе (Н. Мацяш). Найцяжэй судзіць сябе ..., чым у другога плямінку знайсці (С. Грахоўскі). Толькі ў мамы ... суровы дакор і пяшчотнейшы ... (Р. Барадулін). Я трапіў у сіло журбы, ... у гэтым вінаваты (А. Сыс). Забіць чалавека — гэта значыць забіць ... сябе (Якуб Колас). Адпусці мяне, я прашу, хоць на міг да сябе ...! (Р. Барадулін). Суд наш рашаючы і незваротны, суд наш апошні --... над сабой (Я. Янішчыц)

9. Прачытайце. Вызначце разрады займеннікаў. Раскажыце, як утварыліся адмоўныя і няпэўныя займеннікі. Праскланяйце займеннікі *нехта* і *нешта*.

Ніхто, які стварае нешта, лепшы за некага, хто творыць нішто (А. Пандзіт).

10. Знайдзіце ў сказах няпэўныя займеннікі. Ці можна замяніць іх аднакаранёвымі? Ці зменіцца пры гэтым значэнне сказа?

Адна, тая самая зорка... Камусьці на шчасце, камусьці на гібель – падае зорка (А. Разанаў). Хтосьці ўсклікне. Змоўкне хтосьці (А. Разанаў). Калі ты камусьці хоць трохкі патрэбен, дык хочацца шчодро і радасна жыць (С. Грахоўскі).

11. Раскажыце пра пераход слоў іншых часцін мовы ў займеннікі і займеннікаў – у іншыя часціны мовы. Вызначце, якой часцінай мовы з’яўляюцца выдзеленыя словы.

Чалавек — не канцылярская паперка: нумар паставіў, падшыў, зарэгістраваў і ўсё тут (Якуб Колас). *Другіх* не папракай і не вучы, а паспрабуй сябе перамагчы (С. Грахоўскі). Усё новае, і новае, і новае наплывае на душу, новыя думкі, погляд, страсці, туга і радасць – і сам здзіўляешся сабе, (*колішні*) (У.Караткевіч). У горадзе -- *адны* званы. А вораг тут ля гарадской сцяны, і чуцен звон ягоны...(Я. Сіпакоў).

12. Прачытайце тэкст. Зрабіце марфалагічны разбор выдзеленых слоў.

Свет матулі. Ён бясконцы, ён таямнічы *свайёй* прадоннай неабдымнасцю, ён з *намі* да апошняга ўздыху, наша свядомасць, наша радасць і туга, наша спадчына. Ты вырас, ты самастойны, як здаецца табе. Колькі ўрачоў ні будуць абслухваць *цябе*, а *ніхто* з іх, ніводзін з *іх* з такой дакладнасцю не вызначыць ні тэмпературы тваёй, ні пульсу твайго, ні біцця сэрца, *што* ўпершыню ўзварухнулася пад матчыным сэрцам, як маці твая зробіць *гэта* ў імгненне, толькі прыклаўшы руку сваю да твайго лба, толькі вуха прытуліўшы да грудзей тваіх.

Універсітэты і акадэміі будуць вучыць *цябе* роднай мове, але калі не ўспрыняў мову *гэтую* з матчыных вуснаў, з першакрыніцы, ніколі ты адчуваць не будзеш слова, дзе гук *кожны* ад матулі. Мова родная таму і завецца матчынай (Рыгор Барадулін).

Практычныя заняткі № 6

Дзеяслоў як часціна мовы. Лексіка-граматычныя разрады дзеяслова. Непрэдыкатывныя катэгорыі дзеяслова.

Пытанні для абмеркавання:

1. Дайце азначэнне дзеяслова як часціны мовы. Прывядзіце прыклады дзеясловаў розных семантычных груп.

2. Назавіце прыватныя граматычныя катэгорыі дзеяслова. Дайце ім характарыстыку. Якія граматычныя катэгорыі характэрны і для іншых часцін мовы.

3. На якія групы падзяляюцца ўсе граматычныя формы дзеяслова? Назавіце спрагальныя і неспрагальныя формы дзеяслова. Прывядзіце ўласныя прыклады.

4. Чаму інфінітыў называецца неазначальнай формай дзеяслова? Якія граматычныя катэгорыі характэрны для інфінітыва? Якімі адметнымі марфалагічнымі і сінтаксічнымі ўласцівасцямі вызначаецца інфінітыў як асобная форма дзеяслова?

5. Колькі формаўтваральных асноў мае дзеяслоў? Як вызначыць аснову інфінітыва і аснову цяперашняга часу? Пакажыце на прыкладах

6. Якія формы ўтвараюцца ад асновы інфінітыва і ад асновы цяперашняга часу. Прывядзіце прыклады.

Заданні:

1. Прачытайце выслоўі У. Караткевіча. Вызначце, да якой семантычнай групы адносяцца дзеясловы. Назавіце спрагальныя і неспрагальныя формы дзеясловаў. Вызначце, якім членам сказа яны з'яўляюцца.

1. Гэта адзіны шлях кожнай навукі: піць ваду не толькі з крана (кніг), не толькі дыстыляваную са шклянкі, але і заўсёды ісці да крыніц, якія б'юць з роднага берага недзе пад тваёй хатай.

2. Адкуль ты ведаеш, дружа, што ты не здатны да таго, каб ісці першым? Чаму загадзя згаджаешся, што месца тваё не наперадзе? Проста дагэтуль ты сам не ведаў сіл, схаваных у табе, не бачыў жадання прынесці ўсё сваёй грамадзе, свайму народу, свайму чалавецтву штосьці вялікае, непаўторнае.

2. Прачытайце тэкст. Вызначце ў тэксце неазначальную форму дзеяслова. Дайце граматычную характарыстыку інфінітыву.

Асушыць -- дзе яшчэ забалочана,
Даплаціць – дзе яшчэ недаплачана,
Там прайсці -- дзе было недазволена,
Дасаліць – дзе было недасолена,
І разбавіць – дзе перасалоджана,
Распагодзіць – дзе нераспагоджана,
Развяселіць усё, што засмучана.
І злучыць, што калісьці разлучана,
І апець ўсё яшчэ неапетана...
Вось такую паставіў мэту я (С. Дзяргай).

3. Прачытайце прыказкі. Запішыце, падкрэсліце інфінітыў як член сказа.

1. Дзетак узгадаваць – не грыбкоў набіраць (Прык.) 2. Ехаў у поле араць, а апынуўся ў карчме (Прык.). 3. Сказанае слова назад у рот не вернеш (Прык.). 4. Зімою салаўя спяваць не прымусіш (Прык.). 5. Жыццё пражыць – не поле перайсці.

4. Прачытайце тэкст. Назавіце ўсе дзеяслоўныя формы і пакажыце, ад якіх асноў яны ўтварыліся.

Чым пахне зямля

Чым жа ўсё-такі пахне зямля? Калі яе, толькі што пераверную, халаднаватую, возьмеш у руку, разатрэш у жмені, то здаецца, у ёй і паху

асаблівага няма. Зямля як зямля. Чорная, бурая, белаватая ці жаўтлявая... І пахне яна толькі зямлёю. А з яе, апладнёнай працаю ці некранутай, нараджаюцца ўсе пахі, якія толькі маглі засведчыць ці яшчэ не засведчылі такія дасканалыя органы нюху, якімі ўзрадавала прырода звяроў і чалавека. Бо і пах агню, раскладзенага на ўзлеску ці ў полі, і пах свежага хлеба, што наганяе голад нават на сытага чалавека, і пах антонавак, якія цяжка згінаюць долу галіны, -- усё гэта ад зямлі. І яна, зямля, ніколі не паўтараючыся, дае свой адменны пах кожнай кветачцы, кожнай расліне, кожнай ягадзе. Хоць усе яны, калі ўважліва ўдумацца, пахнуць толькі зямлёю. Ды яшчэ, напэўна, сонцам, небам, ветрам і ўсімі чатырма парамі года (Паводле Янкі Сіпакова).

Пераходныя і непераходныя дзеясловы. Зваротныя дзеясловы. Катэгорыя трывання дзеяслова. Катэгорыя стану.

1. Што разумеецца пад пераходнасцю – непераходнасцю дзеясловаў?
2. Якія дзеясловы называюцца прамапераходнымі, ускоснапераходнымі і непераходнымі? Якая прымета пакладзена ў аснову гэтай класіфікацыі?
3. Як утвараюцца зваротныя дзеясловы? На якія групы падзяляюцца зваротныя дзеясловы паводле значэння? Прывядзіце прыклады.
4. Ахарактарызуйце трыванне як непрэдыкатыўную катэгорыю дзеяслова. На прыкладах пакажыце адрозненне паміж закончаным і незакончаным трываннем. Раскажыце пра гранічныя і негранічныя дзеясловы.
5. Раскажыце пра спосабы ўтварэння трыванняў. Што вы ведаеце пра трывальныя пары? Якія існуюць прыёмы вызначэння суадносных трывальных пар?
6. Якія дзеясловы называюцца аднатрывальнымі? Назавіце групы аднатрывальных дзеясловаў незакончанага і закончанага трывання.
7. Якія дзеясловы адносяцца да двухтрывальных? Дайце характарыстыку двухтрывальным дзеясловам.
8. Раскажыце пра асаблівасці ўтварэння трыванняў у дзеясловах руху і перамяшчэння. Прывядзіце ўласныя прыклады.
9. Раскажыце пра стан як непрэдыкатыўную катэгорыю дзеяслова. Растлумачце, чым адрозніваецца бінарная і трохчленная класіфікацыі станаў дзеяслова.

Заданні:

- 1. Вызначце, пераходнымі ці непераходнымі з'яўляюцца дзеясловы.**
Не чытаць, купіць, выпіць, любавання, адказаць на што-небудзь, перадаць каму-небудзь, біць па чым-небудзь, перакласці на што-небудзь; ісці, спаць, хварэць, смуткаваць, мерзнуць, худзець.
- 2. Выпішыце з тэксту пераходныя і непераходныя дзеясловы. Абгрунтуйце свой выбар.**
Самыя шчырыя ўзаемаадносіны паміж бацькамі і дзецьмі адмалку і назаўсёды “праграмуюцца” тым універсальным кодам, які выпрацаваны моваю продкаў.

Кожная мова – гэта ўніверсальнейшая знакавая сістэма. Адзін гук у ёй мяняе сэнс адразу некалькіх слоў, а шматзначнае слова набывае змест толькі ў пэўным кантэксце.

Непаўторнасць матчынага Слова!

Якім шматфарбным і паэтычным убачыў і пазнаў гэты зямны свет дзякуючы табе, да якіх цудоўных скарбаў свайго народа змог прычасціцца ў натхненні?!

Чаму ж так няўдзячна атрымліваецца, што, партаціўшы на ўсведамленне і засваенне матчынай мовы гэтулькі сіл душы, асобныя з нас потым надта ж лёгка забываюць цану той навукі?.. (Паводле А. Лісіцкага)

3. Якія значэнні маюць прыведзеныя дзеясловы?

Брыкацца, галіцца, цалавацца, апранацца, кусацца, мыцца, нахіляцца, катацца, абдымацца, нездаровіцца, кусацца, ляпіцца, крышыцца, гнуцца, мроіцца

3. Спішыце сказы. Падкрэсліце зваротныя дзеясловы. Па магчымасці вызначце значэнне зваротных дзеясловаў (уласна-зваротнае, узаемна-зваротнае, агульна-зваротнае і інш.). Раскажыце, як яны ўтварыліся.

1. Кожны мусіць свой цень паўтарыць, перш чым з прашчурамі спаткацца (Р. Барадулін). 2. Душэўныя раны баляць доўга і многім не зарубцавацца ніколі (В. Быкаў). 3. Сумленню з подласцю ў суполцы ганебна мераць шлях стары: сумленне рвецца ўвысь, да сонца, а подласць – шчэрыцца ў нары (Н. Гілевіч). 4. Чалавек мае найвялікшую здольнасць – смяяцца з самога сябе (Я. Скрыган). 5. Ад праўды раз адкруцішся – няпраўдаю атруцішся (П. Панчанка). 6. Калі ты ад клопот жыццёвых стараніўся, ні хлебам, ні вадой з сябрамі не дзяліўся, нікога не сагрэў ні словам, ні спагадаў і ніву не прыкрыў грудзмі ад гарадападу, заўсёды за другіх хаваўся ў ліхалецце, – лічы не было цябе на гэтым свеце (М. Танк).

4. Прачытайце тэкст. Выпішыце з тэксту дзеясловы і дзеепрыметнікі. Вызначце іх стан. Абгрунтуце сваю думку.

Сёння вельмі сур'ёзна трэба ставіцца да сітуацыі страты фізічнага і псіхічнага здароўя дзіцяці ўжо ў раннім узросце пад уплывам розных адмоўных фактараў. У апошнія часы ў сучаснай арт-тэрапіі прымяняецца распрацаваны нядаўна ўнікальны інтэрактыўны падыход, калі для самаразвіцця чалавека ці дасягнення канкрэтных тэрапеўтычных мэт выкарыстоўваюцца розныя віды мастацтва. У гэтым сэнсе створаная народам фальклорная спадчына з'яўляецца невычэрпнай крыніцай натхнення асобы, ўніверсальным сродкам творчага і гарманічнага развіцця. Яна дапаможа любому чалавеку свядома арыентавацца ў грамадстве і сусвеце.

Увогуле, у фальклоры закладзівана такая мадэль сацыялізацыі асобы, пры дапамозе якой у сучасных умовах можа аказвацца пазітыўны ўплыў на ўсе бакі грамадскага жыцця і масавую свядомасць, асабліва пры фарміраванні гарманічнага чалавека, ідэйна-патрыятычным выхаванні дзяцей і моладзі (Паводле Ірыны Казакавай)

7. Вызначце ў прапанаваным тэксце стан дзеясловаў паводле трохчленнай класіфікацыі станаў.

Ёсць жыццё, а яно тым і харошае, тым і дарагое, што ў ім можна і радавацца, і плакаць, і траціць надзею, і вечна шукаць усё большага шчасця. Гэта закон. Калі яго пачнеш абыходзіць, астанецца адна пазалота, а каму гэта трэба? (Янка Скрыган)

8. Ахарактарызуйце суадносныя трывальныя пары дзеясловаў. Які практычны прыём можна выкарыстаць пры вызначэнні суадноснасці? Выпішыце толькі суадносныя пары трывання. З адной з пар пабудуйце сказы.

Сушыць – пасушыць, грэць – нагрэць, бяліць – выбеліць, чырванець – пачырванець, сівець – пасівець, цямнець – сцямнець, бяліць – забяліць, клеіць – наклеіць, падабацца – спадабацца,

9. Прачытайце тэкст. Вызначце трыванне дзеясловаў, назавіце паказчык трывання.

Імгненні... Няўлоўныя, яны наслойваюцца адно на адно, утвараючы непераадольную запруду часу, якая ўстае паміж толькі што бачным і далёкім недасяжным, што ўжо наблізілася да цябе.

Толькі душа можа паспрачацца з часам. Паспрачацца і перамагчы. І тады няўмольнасць часу абарочваецца шляхам, які не толькі абганяе жыццё, а і расквечвае нязнаны, невядомы свет будучыні самымі дзівоснымі мроямі. А то нечакана імкне назад у памяць, вяртаючы самыя незабыўныя малюнкi.

Імгненні... Ніхто не вымярае імі шлях, хоць менавіта яны вызначаюць усе павароты няўмольнага лёсу. Ды і сам лёс нярэдка! (Паводле Т. Бондар)

10. Запішыце па-беларуску.

Постукивать по дереву, проповедывать религию, пощипывать траву, заболеть гриппом, показывать пример, проветривать класс, овладевать знаниями, обклеивать обоями, показывать кинофильм, выслушивать замечания, перечитывать книгу, окучивать картошку.

Растлумачце правапіс суфіксаў дзеясловаў. З двума словазлучэннямі складзіце сказы.

11. Прааналізуйце параграфы пра катэгорыю трывання ў “Беларускай граматыцы” АН БССР (Мн., 1985), вучэбным дапаможніку П.П.Шубы “Марфалогія. Марфаналогія” і матэрыял лекцыі.

Практычныя заняткі № 7.

Прэдыкатыўныя катэгорыі дзеяслова. Спражэнне дзеяслова

Пытанні:

1. Што выражае катэгорыя часу дзеяслова? Ці ўсе дзеясловы маюць усю парадыгму часавых формаў?
2. Як супрацьпастаўляюцца адна адной формы цяперашняга, прошлага і будучага часу. Прывядзіце прыклады.
3. Пакажыце на прыкладах магчымасць ужывання формы аднаго часу ў значэнні іншага.
4. Дайце азначэнне катэгорыі асобы як прэдыкатыўнай словазменнай катэгорыі.

5. Якія значэнні выражаюцца дзеясловамі 1, 2 і 3 асобы? Прывядзіце уласныя прыклады.
6. Пакажыце на прыкладах сувязь катэгорыі асобы і ладу.
7. Раскажыце, што вы ведаеце пра безасабовыя дзеясловы. Назавіце групы безасабовых дзеясловаў паводле значэння.
8. Раскажыце пра выпадкі ўжывання асабовых дзеясловаў у значэнні безасабовых.
9. Якімі сродкамі выражаецца значэнне ліку ў асабовых і безасабовых дзеясловах?
10. Што выражаюць лады дзеяслова? Назавіце значэнні абвеснага, умоўнага і загаднага ладу.
11. Як утвараюцца формы абвеснага, умоўнага і загаднага ладу?
12. Пакажыце на прыкладах магчымасць ужывання дзеясловаў аднаго ладу ў значэнні іншага.
13. У чым праяўляецца сувязь катэгорыі ладу з іншымі граматычнымі катэгорыямі.
14. Што разумеем пад спражэннем дзеяслова ў шырокім і вузкім сэнсе слова?
15. Якія тыпы спражэння ёсць у беларускай мове і чым яны адрозніваюцца? Паводле якіх паказчыкаў дзеясловы адносяцца да першага і другога спражэння?
16. Якія дзеясловы адносяцца да рознаспрагальных? Прывядзіце прыклады такіх дзеясловаў. Раскажыце пра асаблівасць спражэння.
17. На чым заснаваны падзел дзеясловаў на словазмяняльныя класы? Назавіце крытэрыі, паводле якіх вылучаюцца прадуктыўныя і непрадуктыўныя класы.

Заданні:

1. Прачытайце верш. Вызначце дзеясловы цяперашняга часу. Ці могуць яны ўжывацца ў форме закончанага трывання? Дайце граматычную характарыстыку вызначаным дзеясловам.

Непрыручаная птушка	О людзі! — Вечныя пытаппі,
Мне па душы глухія пушчы.	Вытокі мудрасці і зла.
Лістоты замець на дварэ.	Нясу ў сваё святаое ранне
Я непрыручанаю птушкай	Любоў і гнеў на паўкрыла.
Жыву між сполахаў і дрэў.	Мяне ў палёце не скарылі,
Каторы дзень пастрой губляю	А калі збочу, то маю.
І зпоў па-новаму люблю.	Скруціце стомленае крылле
Іду, гукаю, выглядаю,	І кінце ў родную раллю.
Шукаю, думаю, не сплю.	Яўгенія Янішчыц

2. Прачытайце. Словы ў дужках замяніце дзеясловамі цяперашняга часу. Вызначце, у якой форме ўжыты дзеясловы ў тэксце.

15 ліпеня 1410 года сустрэліся войскі крыважоў і нашых землякоў пад Грунвальдам. Пачалася бітва крывавая ды ўпартая. Гул яе чуваць за некалькі кіламетраў. Воін (ісці) на воіна. (Звінець) мячы. (Трашчаць) і (ламацца) шчыты.

Палову дня (біцца) праціўнікі. (Дрыжаць) зямля. (Хіліцца) гарачае сонца долу. Вось не вытрымалі крыжакі ўдару. (Бегчы)! (Кідаць) зброю. Зламаўся крыжацкі меч аб нашы шчыты (Паводле А. Бензерука).

- Растлумачце правапіс канчаткаў дзеясловаў цяперашняга часу.
- З якой мэтай аўтар ужывае ў тэксце дзеясловы цяперашняга і прошлага часу?

3. Прачытайце тэкст. Растлумачце, як утварыліся дзеясловы прошлага часу.

Наша песня

Не была ты ніколі пры знаці,
Не стаяла ў чарзе да стала,
Не прасілася слёзна «Прызнайце»

—

Проста з людзям тутэйшым жыла.
Лёс ягоны цярпліва дзяліла,
Не падсмейвалася з-за вугла,
Галасіла на ранніх магілах,
Гулкі рэй па вяселлях вяла.

Не прымала маны і прыпукі,
Не сцірала загару са шчок
І хавала сялянскія рукі
Пад сатканы самой хвартушок.
Засталася спагаднай і годнай,
Разбудзіла маўклівы абшар,
Некрыклівая споведзь народа,
Васільковага краю душа (Генадзь
Бураўкін).

4. Прачытайце тэкст. Замест слоў у дужках выкарыстоўвайце простую форму дзеясловаў будучага часу. Як утвараецца складаная форма дзеясловаў будучага часу.

Гадзіннікі бываюць розныя. Але ж самы маляўнічы прыдуманы шведскім вучоным у васьмнаццатым стагоддзі. Гэты гадзіннік – кветкавы. Справа ў тым, што кожная кветка толькі ў пэўны час расхінае свае пялёсткі.

Жоўты казлабарод (разгарнуць) свае кветкі у тры гадзіны раніцы. За ім (прачынацца) блакітная цыкорыя, (запунсавець) мак, (зажаўцець) дзьмухаўцы. У шэсць гадзін (парадаваць) вока льняное поле, (закалыхацца) кветкі бульбоўніку, (загарацца) палявыя гваздзікі. У восем гадзін (раскрывацца) вадзяная лілія.

Пасля паўдня кветкі (пачынаць) засынаць. Першым (згарнуцца) ранні казлабарод, за ім – дзьмухавец, кветкі льну. Але да самага захаду (быць) цешыць вока кветкі шыршыны. (Паводле Алеся Жука)

5. Прачытайце. Выпішыце асобна дзеясловы абвеснага, умоўнага і загаднага ладу.

Ці мог бы ты ўзяць інтэрв'ю ў сваіх сяброў? Прапануй ім адказаць на твае пытанні, падзяліцца сваімі ўражаннямі. Паклапаціся, каб пытанні нікога не пакрыўдзілі. Занатуй адказы ў сваю запісную кніжку і пазнач дату вашых гутарак. Уяўляеш, як цікава будзе пачытаць гэту кніжку праз нейкі час (Паводле І. Буторынай).

- Вызначце, ў якой форме ўжываюцца дзеясловы ў тэксце. Абгрунтуйце напісанне.

6. Ад асновы будучага простага часу ўтварыце дзеясловы 2 асобы множнага ліку загаднага ладу. Растлумачце іх напісанне.

(Возьмуць) геаграфічную карту, (разгледзяць) яе ўважліва. (Прыдумаюць) свае ўмоўныя абазначэнні, каляровымі алоўкамі (пазначаць)

маршрут падарожжа. Не (забудуцца) пра назвы гарадоў, вёсак, вуліц. (Пазначаць) рэкі, азёры. (Праявляць) крыху фантазіі і ў вас атрымаецца цікавая карта нават кароткага падарожжа (Паводле І. Буторынай).

7. Выпішыце з тэксту асобна асабовыя і безасабовыя дзеясловы. Дайце граматычную і лексічную характарыстыку безасабовым дзеясловам. Назавіце асабовыя формы дзеясловаў, якія могуць ужывацца з безасабовым значэннем. Растлумачце, што яны абазначаюць

Сцямнела. Мне не спалася. Зоры абсыпалі ўсё неба. У вышыні працягнуўся Млечны Шлях. На небасхіле жоўтым полымем трымціць Марс. Хочацца ўбачыць коўш Вялікай Мядзведзіцы. Вось ён свеціць амаль з сярэдзіны неба. Усё гэта вабіць, навявае прыемны сум.

Пасвяжэла. Паваяла прахаладай. Шкада развітвацца з прыродай (Паводле М. Лупсякова).

• Назавіце зваротныя дзеясловы. Вызначце ў іх постфіксы.

2. Вызначце, што абазначаюць групы безасабовых дзеясловаў.

1. вечарэе, халадае, парыць, імжыць.
2. пяршыць (у горле), ванітуе, ломіць (рукі), шанцуе, цягне (сказаць).
3. прыйшлося (ісці). пашчаслівіцца (сустрэцца), давялося (ехаць).
4. цягне (невядома куды), запарушыла (вочы), засыпала (снегам)

3. Адкажыце на пытанні пры дапамозе безасабовага дзеяслова. Складзіце з названымі дзеясловамі сказы. Растлумачце, як вы напішаце не з дзеясловамі.

1. Што гавораць людзі, калі дрэнна сябе адчуваюць?
2. Што гавораць людзі, калі ім спадарожнічае ўдача?
3. Што гавораць людзі, калі нешта перастае ім падабацца?
4. Што гавораць людзі, калі не могуць заснуць?

4. Выпішыце ў першы слупок табліцы дзеясловы, якія могуць быць выказнікамі толькі ў двухсастаўных сказах, у другі – дзеясловы, што могуць быць выказнікамі толькі ў безасабовых сказах, у трэці – дзеясловы, якія могуць быць выказнікамі як у двухсастаўных, так і ў безасабовых сказах

1	2	3

Не хочацца, панесла, смяецца, стукнула, замяло, бяжыць, світае, гуляе, разгадвае, засыпала, думаецца, трасе

5. Разгледзьце табліцу. Падрыхтуйцеся да паведамлення “Правапіс канчаткаў дзеясловаў І спражэння”.

Табліца “Канчаткі дзеясловаў І спражэння”

2 ас. адз.л.	1 ас. мн.л.	2 ас. мн. л.
Аснова на зацвярдзелы		
-э’ш-	-ом-	-ацэ-
таўч-эш пяч-эш ар-эш	таўч-ом пяч-ом ар-ом	таўч-ацэ печ-ацэ ар-ацэ
-аш-	-ам-	-аце-

<i>ка́ж-аш</i>	<i>ка́ж-ам</i>	<i>ка́ж-аце</i>
Аснова на мяккі зычны		
-ёш-	-ё'м	-яцё
<i>цвіц-ёш</i> <i>ку –еш (куй-эш)</i>	<i>цвіц-ём</i> <i>ку-ём (куй-ом)</i>	<i>цвіц-яцё</i> <i>ку-яцё (куй-ацё)</i>
Аснова на мяккі зычны		
-еш-	-ем-	-еце-
<i>малю-еш</i> <i>чака-еш</i>	<i>малю-ем</i> <i>чака-ем</i>	<i>малю-еце</i> <i>чака-еце</i>

1. Калі не любіш работу, то карысці ад яе мала. 2. Што раскалолася, таго ўжо не склеіш. 3. На адно крэсла не ляжаш, на два кані не сядзеш. 4. Летам не пасееш – восенню не збярэш. 5. Не паспытаеш дрэннага – не ацэніш добрага. 6. Сонца далонню не закрыеш.

6. Запішыце словы ў форме 2 асобы адзіночнага ліку, 1-ай асобы множнага ліку і 2-ой асобы множнага ліку. 3 двума словамі складзіце словазлучэнні.

Запрашаць, згатаваць, малоць, падкаваць, запець, прынесці

Прачытайце смяшынку Уладзіміра Мацвеева “Спражэнне дзеяслова”. Назавіце рознаспрагальны дзеяслоў. Якіх формаў гэтага дзеяслова не хапае ў тэксце? Запішыце іх. Растлумачце, чаму дзеяслоў называецца рознаспрагальным.

Алена вельмі павольна, ледзь прамаўляючы словы, спрагае дзеяслоў ісці:

- Я іду, ты ідзеш, ён ідзе...
- Хутчэй! – робіць заўвагу настаўніца.
- Я бягу, ты бяжыш, ён бяжыць...

3. Вызначце, якіх формаў дзеясловаў не хапае. Дапішыце іх. 3 двума запісанымі дзеясловамі складзіце сказы.

1-я ем да-м	1-я ядз-ім ...
2-я ясі ...	2-я ... да-сце
3-я ... дасць	3-я яд-уць ...

7. Вызначце словазмяняльны клас дзеясловаў

Гуляць, браць, напісаць, уставаць, ваяваць.

8. Якое парушэнне з пункту погляду словазмяняльнага класа дапушчана ў прыведзеных дзеяслоўных словаформах

Занядужыла, дасяг, дрыжэлі, коляць, угледзіўся, гучэлі.

9. Спішыце тэкст. Падкрэсліце дзеясловы. Вызначце, да якога словазмяняльнага класа яны адносяцца. Дайце ім граматычную характарыстыку.

Гамані, лес!

Гамані, лес, пакуль стаіш. Жывеш ты – жыве з табою птаства, звяр'ё і шмат чаго іншага адушаўлёнага і неадушаўлёнага.

Чаруй, лес, сваімі незлічонымі фарбамі і іх адценнямі. Усё ў цябе ў гуках і фарбах. Нават вятрам тваім колер дадзены: блакітныя, зялёныя, жоўтыя...

І сцеражыся, лес, неразумнага чалавечага дзеяства. Усё жывое тваё асцерагаецца чалавека, і не без падстаў. Дрэва пачынае трапятась лісцем, калі ён падыходзіць з сякерай. Птушка знарок рызыкуе сабой, каб толькі адвесці чалавека ад гнязда свайго. Звер сочыць, каб не перасякаліся яго і людскія сцежкі.

Ты ведаеш, лес, што самае небяспечнае для цябе – чалавек. Ён бярэ ў цябе ўсё, што ты можаш даць, у шмат разоў больш, чым можна спажыць. І калі ўсё ў свеце жыве толькі дзякуючы спажыванню, дык усяму гэтаму ёсць разумная мяжа. Чалавек жа – адзіная істота, якая межаў гэтых не ведае. Адсюль і беды твае, лес, ды і ўсяго, што завецца прыродай (Паводле У. Саламахі).

Тэматычная работа па дзеяслове

1. Прачытайце тэкст. Выпішыце пераходныя дзеясловы.

Плынь Быстранкі чамусьці зноў заварушылася шпарчэй, нібы рака пайшла больш крута ўніз. Неўзабаве, як абяцалі, за крутым паваротам Быстранка раздзялілася на два рукавы. І ў кожным з іх ваду цягнула, як у лейку.

-- Плакаў твой човен, пісьменнік! – крыкнуў Максім. – Улева, улева паварочваў бы, а то пакаштуеш вады! – пачаў камандаваць хлопец.

-- Не перашкаджай, не лезь пад рукі! -- Толя ледзь стрымліваецца, але рэагуе на каманду.

Шуміць, імкнецца вада, а недзе там з-за дрэў правага берага, нібы падыгрываючы марш, задорна дудзіць рухавік. І раптам горла лейкі звужаецца яшчэ больш, і старая лодка падхопліваецца вадой. Яшчэ дзесятак метраў быстрыні, і рукавы рэчкі, вырваўшыся з-за вострава на шырыню, злучаюцца...

Нёман адкрыўся хлопцам такі, які бачыўся, -- урачыста ціхі, велічны.

(Паводле Янкі

Брыля)

2. Размеркаваць дзеясловы з тэксту наступным чынам: 1) дзеясловы, якія ўваходзяць у трывальныя пары (запісаць трывальную пару); 2) няпарныя дзеясловы (аднатрывальныя) закончанага або незакончанага трывання; 3) двухтрывальныя дзеясловы.

Цягнуць, плакаць, ірвануць, рэагаваць, абяцаць, адкрыцца

3. Вызначыць марфалагічны (словазменны) клас дзеясловаў **цягнуць, падхоплівацца** і праспрагаць іх.

4. Выпісаць з тэксту зваротныя дзеясловы. Вызначыць, да якога разраду яны адносяцца.

5. Выпісаць з тэксту сказ з дзеясловамі залежнага стану і параўнаць яго з наступным *Запаліўшы ў палях электрычныя сонцы, у адказ, што гэта праўда – не мана, гулі, гулі трактары бясконца, і ўздымалася плугамі цаліна (А.К.).* Што можна сказаць пра канструкцыі, дадзеныя для параўнання.

6. Выпісаць з тэксту дзеясловы загаднага ладу. Ад прапанаваных дзеясловаў утварыць магчымыя формы загаднага ладу адзіночнага і множнага ліку.

Плакаць, адкрыцца, злучацца, перашкаджаць, пакаштаваць.

7. На прыкладах з тэксту паказаць асаблівасці ўжывання аднаго часу ці ладу ў значэнні іншага.

8. Зрабіць марфалагічны разбор выдзеленага дзеяслова.

Практычныя заняткі № 8.

Дыктант з граматычным заданнем

Практычныя заняткі № 9.

Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе як атрыбутыўныя формы дзеяслова

Пытанні:

1. Што агульнае (семантычна, марфалагічна, сінтаксічна) у дзеепрыметніка з дзеясловам і прыметнікам.

2. Калі пры ўтварэнні дзеепрыметнікаў выкарыстоўваецца аснова цяперашняга часу дзеяслова? Ці характэрны формы дзеепрыметнікаў цяперашняга часу для беларускай мовы?

3. Якія існуюць сродкі замены нехарактэрных для беларускай мовы формаў дзеепрыметнікаў.

4. Як утвараюцца дзеепрыметнікі прошлага часу?

5. Ці характэрны для беларускай мовы кароткія дзеепрыметнікі?

6. Раскажыце пра дзеепрыслоўе як асобую форму дзеяслова. Якія граматычныя катэгорыі характэрны для дзеепрыслоўя?

7. Як утвараюцца дзеепрыслоўі закончанага і незакончанага трывання? Прывядзіце прыклады.

8. Раскажыце, у чым асаблівасці выкарыстання дзеепрыслоўяў у сказе?

Заданні:

1. Выпішыце з тэксту словазлучэнні «дзеепрыметнік + назоўнік», растлумачце, што агульнага ў дзеепрыметніка і дзеяслова, дзеепрыметніка і прыметніка.

Вербная нядзеля

Вербніца, вербная нядзеля – апошняя нядзеля перад вялікаднем. У гэты дзень паўсюдна асвятчаюць галінкі ўпрыгожанай вярбы. Ім раней надавалі магічныя ўласцівасці. З засушанымі кветкамі і каласкамі, асвечаная вярба доўга ўпрыгожвала хату. («Беларускі каляндар»)

2. Карыстаючыся табліцай, раскажыце пра ўтварэнне дзеепрыметнікаў.

Табліца “Утварэнне дзеепрыметнікаў”

Дзеепрыметнік	Спосаб утварэння	Прыклады
9. Цяперашні час		
незалеж. стан	аснова цяпер.(буд.пр.ч.) перах. і неперах. дзеясловаў + суф. –уч(-юч) (1спр.) суф. –ач (-яч) (2спр.)	<i>кіруючая роля рухаючыя сілы гаворакая асоба</i>
залеж. стан	аснова цяпер. (буд. пр.ч.) перах.дз. незак. трывання + суф. –ем- (1 спр.) суф. –ім- (2 спр.)	<i>арганізуючая вечарына публікуемая вершы</i>

--	--	--

10.

2. Прошлы час

незалеж. стан	аснова інфінітыва а) неперах.дз. зак. трыв. на зычны і галосны + суф. –л- б) аснова на галосны + суф. –ўш- в) аснова на зычны + суф. –ш-	<i>пажаўцелы гай навесаўлеўшая маці падраснае дрэва</i>
залежны стан	аснова інфінітыва перах.дз. зак. трыв. а) аснова на –а- (-я) + суф. –н- б) аснова на зычны або гал. і, ы, е + суф. –ен-, –ан- в) аснова на галосны + суф. –т-	<i>засеяны надзел адвезены груз наладжаны станок пражыты год</i>

Ужыванне дзеепрыметнікаў Цяперашні час	
Незалежны стан	Залежны стан
Дзеепрыметнікі з суфіксамі –уч- (-юч-), –ач- (-яч-) <u>не характэрны для беларускай мовы</u> Ужываюцца пры пераходзе ў прыметнікі: <i>вісяць – вісячыя (валасы), стаяць – стаячая (вада), пішуць – пішучая машынка.</i> М.Р. Н.скл. НЕЛЬГА ЎЖЫВАЦЬ <u>Дапускаецца ўжыванне ў дзелавым і навуковым стылях у тэрміналагічных спалучэннях, дзе часта пераходзяць у прыметнікі:</u> <i>дзеючая армія, бастуючыя рабочыя, шыпячы гук</i>	Дзеепрыметнікі з суфіксамі –ем-, –ім- <u>не характэрны для беларускай мовы</u> <i>даследуюць – даследуемы, вылучаюць – вылучаемы, ствараюць – ствараемы.</i> Часта пераходзяць у прыметнікі: <i>любімы (твор), цяпімы (боль), дзялімая (лічба)</i>
Прошлы час	
Незалежны стан	Залежны стан
Дзеепрыметнікі з суфіксам –Л- <u>шырока ўжывальныя:</u> <i>уцалець – уцалелы, парыжэць – парыжэлы, пасівець – пасівелы.</i> Дзеепрыметнікі з суфіксамі –Ш-, –ЎШ- <u>не характэрны для беларускай мовы</u> М.Р. Н. скл. НЕ ДАПУШЧАЛЬНЫ Сустракаюцца ў дзелавым і навуковым стылях: <i>прыехаць – прыехаўшыя студэнты, узнікаць – узнікае пытанне</i>	Дзеепрыметнікі з суфіксамі –Н-, –ЕН-, –АН-, –Т- <u>шырока ўжывальныя:</u> <i>асвятліць –асветл-ен-ы, жадаць –жада-н-ы, дагледзець –дагледж-ан-ы, раскалоць –раскола-т-ы.</i>

3. Выпішыце дзеепрыметнікі. Вызначце трыванне і час дзеясловаў, ад якіх яны ўтвораны. Абзначце суфіксы дзеепрыметнікаў.

Сады зацвілі,
 Не прыкмеціў – калі.
 Выбег у май
 Павесялелы я:
 На шэрай, як пер'е, цёплай раллі
 Яблыня белая.
 Стаіць гэта воблака раніцою
 На ножцы, пабеленай вапнаю.
 Зямлю асвятціўшы
 ззяе красою
 самай прывабнаю.

Як быццам свой першы дзень
 пачала
 Зямля, упершыню зялёная.
 Сонца звініць – залатая пчала
 Вісне над кронаю.
 Ад радасці вочы мае расцвілі,
 Пагодныя, памаладзелыя:
 На шэрай,
 як пер'е,
 Цёплай зямлі
 Яблыня белая. (А.Вялюгін)

4. Прачытайце тэксты Я. Коласа. З дзеепрыметнікамі з тэкстаў складзіце найбольшую колькасць словазлучэнняў.

1. Ніколі не страціць для нас цікавасці чалавек, бо праяўленне яго розуму бязмежна, бо і дарогі яго не вызначаны, бо формы яго жыцця і яго адносіны да другіх людзей бясконца разнастайныя, канчаткова не выяўлены і ніколі не могуць стаць канчатковымі. (Якуб Колас)

2. На свеце ёсць нейкія розныя пачаткі жыцця. Адны з гэтых Пачаткаў вызначаюцца ў бясконцых формах жывых арганізмаў, а другія — адбіліся ў так званай нежывой прыродзе. Але пакуль такія пачаткі не адсочаны і не даследаваны як мае быць, яны не паддаюцца нашаму разуменню, яны жывуць у нашых пачуваннях. Пачуванне ж ёсць папярэднік розуму ў доследах і вызначэннях сутнасці рэчаў. (Якуб Колас)

5. Спішыце сказы, дапішыце прапушчаныя суфіксы, растлумачыць правапіс галосных у суфіксах дзеепрыметнікаў. Пазначце суфіксы прыметнікаў. Падкрэсліце кароткія дзеепрыметнікі адной рыскай, а поўныя дзвюма.

1. Ва ўсім тварэнні Боскім на зямлі закладз...ны свой цуд нерасчyt...ны (І. Багдановіч). 2. Такому краю – век стаяць: ён так трывала скро...ны (М. Рудкоўскі). 3. І ў сцюжу нечай ласкай ты сагр...ты, і ў спёку пекане цябе зіма (П. Панчанка). 4. Дрэву перасадж...наму гола ў чужоў маркоце й цішыні... (Р. Барадулін). 5. Там, дзе панішч...ны гаспадары (Р. Барадулін). 6. Схавай выбуховае слова на ворага, а другую хай будзе адкры...а душа (П. Макаль). 7. Я да скону заруч...ны з той стараною, дзе мама да скону стаіць нада мною (Р. Барадулін). 8. Чалавек жа, нават і акамяне...ы, не бывае без сэрца (К. Чорны). 9. У кожнага з нас ёсць сасуд любові. Калі ён не напоўн...ны ў дзяцінстве, дык усё жыццё будзеш пакутаваць ад смагі і неспатоленасці (С. Алексіевіч).

6. Раскажыце пра пераход дзеепрыметнікаў у прыметнікі і назоўнікі. Складзіце сказы з тэрміналагічнымі словазлучэннямі

Нерухомая маёмасць, беглы агонь, пітная сода, грымучая змяя, змешаны лік.

7. Адрэдагуйце прапанаваныя сказы.

1. З той пары аптэка надзвычай змянілася: з'явіліся новыя белыя стэлажы, <...> халадзільнік для захоўвання асобных прэпаратаў, патрабуючых спецыяльных умоў і тэмпературы захоўвання... (“Да новых

перамог”. № 170-171 ад 15.10.2005г.). 2. Калі сябры займаюцца спортам, дарэчы падыдуць цёплыя шкарпэткі, пальчаткі для веласіпедыстаў, <...>, усялякая рэч, **не патрабуючая** ведаць дакладныя памеры ці іншыя параметры сяброў (“Навіны Палесся”. № 201 ад 27.12.06). 3. Сярод прапанаваных мер – узмацненне адказнасці за гандаль самагонам і **спіртзамяшчаючымі** вадкасцямі (“Новае Палессе”. № 15-16 ад 4.02.06). 4. **Завяршаючы** этап правяла бухгалтар цэнтралізаванай бухгалтэрыі аддзела адукацыі райвыканкама Тамара Рыгораўна Папова (“Навіны Палесся”. № 211 ад 23.12.06). 5. Цукровыя буракі – далікатная культура, **патрабуючая** надзвычай пільнага догляду (“Да новых перамог”. № 136-137 ад 2.10.04). 6. **Сядзячую** ў гняздзе шпачыху самец цешыць звонкімі песнямі (“Новае Палессе”. № 24 ад 22.02.06). 7. Сярод **узводзімых** аб’ектаў было нямала буйных (“Новае Палессе”. № 11 ад 25.01.06). 8. Як адзначыў І.М. Бамбіза, **праводзімыя** выязныя нарады, у ходзе якіх выказваюцца бачанні, даюць свой плён (“Да новых перамог”. № 10 ад 25.01.05). 9. У паліклініцы і амбулаторыях раёна ўкараняюцца **стацыянарзамяшчаючыя** тэхналогіі (“Да новых перамог”. № 14 ад 1.02.05). 10. Выпіска са штатнага раскладу аб акладзе па пасадзе, прафсаюзныя білеты і інш. не могуць служыць дакументамі, **пацвярджаючымі** памер фактычнай зароботнай платы (“Да новых перамог”. № 135-136 ад 20.08.05).

8. Прачытайце. Ад дзеясловаў, што ў дужках, утварыце формы дзеепрыслоўяў.

1. Без веры і надзеі ў свеце ўсё пастыла, бо (згубіць) сэрца крэпасць, чалавек – магіла (Я. Колас). 2. Верай і праўдай надзеі службы, (помняць) вечна, што ёсць і табе вымярэнне – кропля аддадзенай справе Айчыны крыві (С. Законнікаў). 3. Жыву, (не трацяць) надзей, бо веру ў дабро людзей (С. Грахоўскі). 4. Толькі (страціць) Радзіму, будзеш, як камень, сляпы і глухі М. Танк). 5. Усе шляхі вядуць дахаты, выток (шанаваць) спрадвек (У. Мазго).

9. Вызначце, якія з двух прапанаваных сказаў можна ўскладніць дзеепрыслоўным зваротам.

1. Зайшоўшы ў хату, ...а) стомленасць авалодала Сяргеем; б) Сяргей скінуў чаравікі.

2. Набіраючы хуткасць, ...а) поезд набліжаўся да горнага тунэля, б) у акне быў відаць горны перавал.

3. Сабраўшыся купкамі, ... а) ад моладзі пахла парфумай, газіроўкай і дымам кастра; б) на рагу вуліцы стаялі прыгожа апранутыя хлопцы і дзяўчаты.

10. Знайдзіце памылкі ў пабудове сказаў з дзеепрыслоўнымі зваротамі.

1. Абмінаючы машыну, калона праходзіць узбочынай шашы. 2. Вяртаўшыся дадаому, ужо змяркалася. 3. Слухаючы арган, можна было засяродзіцца на думках пра вечнае і надзённае. 4. І нейкая ўцеха брала

маладога настаўніка, гледзячы на гэтых маленькіх змыслых палешучкоў. 5. Накалоўшы вялізную гару дроў, маці паклікала бацьку вячэраць.

Практычныя заняткі № 10.

Безасабова-прэдыкатыўныя словы. Мадальныя словы

Пытанні:

1. Раскрыйце значэнне тэрміна “безасабова-прэдыкатыўныя словы (словы катэгорыі стану)”? Якімі тэрмінамі яшчэ называюць гэтыя словы?
2. У чым сутнасць лінгвістычных дыскусій, звязаных са словамі катэгорыі стану?
3. Па якіх прыметах словы катэгорыі стану адрозніваюцца ад аманімічных кароткіх форм прыметнікаў, дзеясловаў, прыслоўяў?
4. Якія словы адносяцца да мадальных? Якімі сродкамі ў беларускай мове выражаецца мадальнасць?
5. Якія значэнні выражаюць мадальныя словы?
6. Якія сінтаксічныя функцыі мадальных слоў?

Заданні:

1. Перакладзіце тэкст на беларускую мову. Вызначце, якой часцінай мовы з’яўляюцца словы платанічна і падобныя. Якім членам сказа яны з’яўляюцца.

Кто как любит

Повар любит горячо, пожарный – пламенно, фотограф – мгновенно, кондитер – сладко, часовщик – минутно, адвокат – красноречиво, банщик – жарко, бухгалтер – расчетливо, рыбак – хладнокровно, уроч – смяртэльна, студент – платонічески.

2. Запішыце афарызм Максіма Танка. Вызначце, якой часцінай мовы з’яўляецца выдзеленае слова.

Трэба заўсёды ўзводзіць масты з надзей, летуценняў і песень.

4. Прачытайце тэксты. Спішыце. Падкрэсліце безасабова-прэдыкатыўныя словы як члены сказа. Вызначце, што яны абазначаюць

1. Нічым на свеце нельга апраўдаць крыўду, якую наносяць жывому чалавеку.

2. Ёсць адзіна годны шлях: служыць айчыне да крывавага поту, не чакаючы ўзнагароды ад людзей і лёсу, проста таму, што іначай нельга. Іначай – сорам. І не апраўданне ганебнаму ўчынку ў тым, што “яны самі так хочуць” Сорам – самім так хацець.

3. Трэба бараніць свой народ, калі яму скрутна, але калі твой народ не мае рацыі – набярыся смеласці і скажы яму аб гэтым, як мелі мужнасць сказаць такое Шаўчэнка і Талстой (У. Караткевіч).

5. Да якіх часцін мовы адносяцца выдзеленыя словы. Зрабіце марфалагічны разбор падкрэсленых слоў.

1. Так бывае *цяжка* паверыць у прарока ў айчыне сваёй! (М. Стральцоў). 2. Куды ні гляне маё вока, – усё *поўна* згоды, дабраты (Я. Колас). Добры кажух са спагады, толькі *сцюдзёна* ў ім (М. Танк) 3. Бойся спазніцца са словам харошым: *тонка* прадзецца жыццёвая ніць (Н. Мацяш) 4. Калі ўсё *добра* – то *патрэбна* шмат, калі ўсё *кепска* – то нішто *не міла* (Е. Лось). 5. Каб *вольна* было думцы, трэба, каб *вольна* было словам, каб *лёгка* ліліся яны з душы... (Т. Бондар). 6. Калі ж *спакойна* на душы, парожнім словам не грашы (С. Грахоўскі). 7. Хто не хвалюецца, тым *можна* ўсёй душой паспагадаць (Я. Сіпакоў). 8. Калі *сумленна* ты пражыў свой дзень, сумленным, дружа, будзе і твой вечар (А. Грачанікаў). 9. Аддавайся жыццю *светланосна*! (Н. Мацяш).

6.Растлумачце значэнне мадальных слоў. Згрупуйце іх паводле семантыкі. З двума мадальнымі словамі складзіце сказы.

Можжа, на жаль, бяспрэчна, праўда, мабыць, здаецца, напэўна, само сабой зразумела, сапраўды, мусіць, магчыма, безумоўна, верагодна, дарэчы, відаць, маўляў, значыць.

7. Вызначце, у якіх сказах выдзеленыя словы з'яўляюцца мадальнымі, а ў якіх – словамі іншых часцін мовы. Спішыце, пастаўце прапушчаныя знакі прыпынку.

1. Зямля – мая калыска, табе адной *відаць*, што немагчыма нізка ні падаць, ні лятаць (Я. Янішчыц) 2. *Відаць* цяжэй за ўсё вырвацца з турмы, якую чалавек пабудуе сам сабе (М. Танк) 3. Гэты свет – вялікая гаспода, і ў гасподзе *мусім* жыць людзьмі (Р. Барадулін). 4. Даў бог яму талент, ды на розум *відаць* паскупіўся (М. Танк). 5. Еднасці лепшай не знойдзецца *мусіць* – слова з мелодыяй, як спарышы (С. Законнікаў). 6. Мы слухаем маўклівае міжзор'е, а блізкіх нам *не можам* зразумець (Г. Бураўкін). 7. Не прыпыняйся, не жахайся, слова!... Хай адвячорак доўгім ценом лёг – *магчыма* немагчымая размова датуль, пакуль магчымы маналог (А. Куляшоў). 8. Забылі пра самую небяспечную хваробу – пра слепату ад славы ці ўлады. *Можжа* таму, што яна амаль не паддаецца лячэнню (М. Танк). 9. Мая мова – як шчасце на вуснах, хвалявання гарачы прыбой, *можжа быць* на чужой засмяюся, усё ж заплачу з тугі на сваёй (Л. Геніюш).

Практычныя заняткі № 11.

Службовыя часціны мовы. Выклічнік і гукапераймальныя словы.

Пытанні для абмеркавання:

1. Як падзяляюцца службовыя часціны мовы паводле граматычных значэнняў і функцый у сказе? Ці адносяцца да службовых часцін мовы выклічнікі і гукапераймальныя словы? Што вы ведаеце пра звязкі? З якой мэтай яны выкарыстоўваюцца ў беларускай мове?

2. На якія разрады падзяляюцца прыназоўнікі паводле марфалагічнай будовы, структурнага складу і ўжывання? Ці могуць яны мець самастойнае лексічнае значэнне, ужывацца асобна ад іншых знамянальных слоў (назоўнікаў), выступаць у функцыі членаў сказа, мець свой націск?

3. Ці можна без спалучэння з назоўнікам (займеннікам, лічэбнікам) вызначыць значэнне прыназоўнікаў, якія паходзяць ад прыслоўяў: *вакол, сярод, побач, уздоўж, міма* і інш.?

4. Якія значэнні могуць мець простыя прыназоўнікі? Да якога разраду паводле паходжання і будовы адносяцца прыназоўнікі *акрамя, апроча, каля, між, замест*?

5. Як вядома, вытворныя прыназоўнікі падзяляюцца на прыслоўныя (*пасля, згодна*), адыменныя (*у імя, па лініі*) і аддзеяслоўныя (*дзякуючы, за выключэннем*). Якія значэнні могуць выражаць гэтыя прыназоўнікі? Якую будову могуць мець?

6. Якую ролю выконваюць злучнікі ў мове? Раскажыце пра разрады злучнікаў паводле функцыянальнага значэння. Як адрозніць злучнікі ад злучальных слоў?

7. Ці могуць быць вытворныя злучнікі простымі і састаўнымі? Прывядзіце прыклады. Якія злучнікі адносяцца да парных і паўторных?

8. Дайце характарыстыку часціцы як службовай часціне мовы. Назавіце разрады, на якія часцінцы падзяляюцца паводле значэння.

9. Як падзяляюцца часціцы паводле месца, якое займаюць у сказе і паводле будовы?

10. Якія словы і выразы адносяць да выклічнікаў? Ці могуць выклічнікі быць членам сказа?

11. Ці згодны вы з меркаваннем, што гукапераймальнымі словамі называюцца моўныя адзінкі, якія прыблізна ўзнаўляюць, пераймаюць гукі, характэрныя для жывой і нежывой прыроды? Чым гукаперайманні адрозніваюцца ад выклічнікаў?

12. Назавіце словаўтваральныя функцыі гукаперайманняў. Прывядзіце ўласныя прыклады.

Заданні

1. Акрэсліце спецыфічныя рысы прыназоўніка як часціны мовы. Прачытайце тэкст. Знайдзіце ў ім прыназоўнікі. Вызначце, вытворныя яны ці невытворныя. Параўнайце беларускую назву “прыназоўнік” з рускай «предлог» і ўкраінскай «прыйменник».

Яго Вялікасць Хлеб

Хлеб у хаце беларуса – гаспадар, у працы – сябра, а ў дарозе – таварыш.

Ён галоўны на нашым сталe. Беларусы заўсёды ставіліся да хлеба з вялікай павагай і пашанай – як да Бога.

Для беларусаў вялікім грахам лічылася скідваць на падлогу хлебныя крошкі. Мы іх акуратненька збіралі ў жменю, елі самі ці аддавалі птушкам.

У Старажытным Егіпце сонца, золата і хлеб абазначаліся адным значком – кружочкам з кропкаю ў ім. Разумеецца, сонца, золата і хлеб. Усё самае важнае. І ў нас гэтак лічылася. Толькі парадак быў крыху іншы: хлеб, сонца, золата. Бо жыта і жыццё маюць у беларусаў адзін і той жа карань.

У беларусаў быў культ зерня, і людзі пакланяліся яму. Мы заўсёды помнілі, што кожнае зернетка старэйшае за нас, і ведалі, што яно вечнае. Яно захоўвае ў сабе жыццё тысячагоддзямі. Заўсёды гатовае нарадзіць колас.

Зярняты, знойдзеныя ў грабніцах фараонаў, праз тысячы гадоў кінутыя ў зямлю, прарасталі і давалі ўраджай (Паводле Янкі Сіпакова).

2. Прачытайце. Вызначце тып тэксту. Знайдзіце ў тэксце вытворныя прыназоўнікі. Вызначце, з якім склонам ужываюцца яны ў кантэксце і якім членам сказа з'яўляюцца разам з назоўнікамі ці іншай часцінай мовы.

Параўнальна з іншымі ніводнае з мастацтваў не мела на сабе такога ўплыву прыроды, як народнае мастацтва. У прыродзе была тая адвечная прыгажосць, сярод якой і побач з якой жыў народ, натхняўся ёю і пераносіў у сваё мастацтва. Ягонныя павер'і былі звернутыя да сілаў прыроды, якія, як яму здавалася, дапамагалі яму і абаранялі ад усяляюх бедаў. Гэта былі добрыя, светлыя сілы — іхнія знакі чалавек насіў на сваім адзенні, пакрываў імі хату, прадметы побыту, прылады працы. Незалежна ад таго, як складвалася жыццё, ён цвёрда верыў, што добрыя сілы дужэйшыя за сілы зла. Услед за сваімі продкамі чалавек бачыў у прыродзе Дабро і Прыгажосць. Праз усе казкі, павер'і, легенды людзі пранеслі сваю веру ў Дабро. Народ беражліва захоўвае традыцыі сваёй тысячагадовай гісторыі і культуры, перадае іх з пакалення ў пакаленне.

Народ шмат чаго не ведаў з таго, што ведаем цяпер мы, але, нягледзячы на гэта, быў вялікім паэтам, вялікім мастаком, вялікім кампазітарам, вялікім мудрацом, якім няма роўных. Вольга Таланцава

3. Прачытайце тэксты. Знайдзіце састаўныя прыназоўнікі. Вызначце, ад якіх часцін мовы яны ўтварыліся.

На працягу шасці стагоддзяў меч быў асноўнай зброяй вершніка і пехацінца, прызначаўся для блізкага бою. Асабліва трывалыя, багата ўпрыгожаныя мячы перадаваліся ад бацькі сыну. На полі бітвы мячы, як і іншую зброю, збіралі пераможцы. У асобных выпадках адважнага ваяра ці князя і хавалі разам з мячом.

З цягам часу мячы саступілі сваё месца лёгкім шаблям, шпагам, палашам. Аднак, нягледзячы на гэты факт, вобраз мяча як сімвал мужнасці і трываласці ў барацьбе за волю застаўся ў гістарычных дакументальных і мастацкіх творах (Сяргей Тарасаў)

Прачытайце словазлучэнні. Перакладзіце на беларускую мову. Раскажыце пра асаблівасці кіравання ў беларускай мове. З трыма словазлучэннямі складзіце сказ.

Смеяцца над глупостыя, думаць о любімом, пойти в лес за ягодами, тужить о Родине, побежать за хлебом, заниматься лучше всех, знать о будущем, жениться на однокурснице, издеваться над животным, плакать о несвершившемся, заболеть гриппом, тосковать о родных, быть умнее брата, слышать сквозь сон

9. Выпішыце ўсе прыназоўнікава-іменныя канструкцыі, зрабіце пісьмовы марфалагічны разбор прыназоўнікаў.

Колер кветак

Хто б мог падумаць, што ў насякомых, як і ў людзей, бываюць любімыя кветкі! Праўда, выбіраюць яны іх звычайна не па форме, а па колеры. Так, у пчол любімыя колеры – ружовы, фіялетава і сіні. Такія кветкі

яны ў першую чаргу і апыляюць. Мухі чамусьці любяць жоўты колер. Нягледзячы на тое, што чырвоны колер вельмі яркі, многія насякомыя часта блытаюць яго з цёмна-шэрым, таму і застаюцца да такіх кветак абыхавымі. За выключэннем хіба што матылькоў, якія могуць адрозніваць чырвоны колер, таму і ахвотна садзяцца на такія кветкі.

Увогуле ж колер кветак залежыць ад пігментаў, якія маюць іх пялёсткі. Праўда, тут ёсць і выключэнні. Напрыклад, белыя пялёсткі яблынь ці вішань. На самай справе ніякіх пігментаў у гэтых пялёстках няма, а белыя яны дзякуючы паветру. Паспрабуйце разгледзець такія пялёстак пад мікраскопам, і вы ўбачыце, што ў ім шмат празрыстых, бясколерных клетак, раздзеленых адна ад адной прамежкамі, запоўненымі паветрам. З гэтай прычыны пялёсткі адбіваюць святло, здаючыся белымі (Паводле Алеся Бадака).

10. Прачытайце сказы. Прааналізуйце іх з боку правільнасці выкарыстання прыназоўнікаў.

1. *Паспяхова выконваецца сёлета ў раёне планаванае заданне будаўніцтва жылля на вёсцы згодна прэзідэнцкага ўказа № 98* (“Новае Палессе”. № 150-151 ад 17.12.2005г.); 2. *Згодна той жа статыстыцы, у 9-мільённой Швецыі публічныя бібліятэкі штогод аддаюць у карыстанне 65 мільёнаў кніг, з якіх 40% -- дзіцячыя* (“Новае Палессе”. № 117 ад 19.11.04) 3. *З ліку спецыялістаў цэнтра створана інфармацыйная група, члены якой, згодна плана, вядуць інфармацыйную работу з насельніцтвам <...>* (“Да новых перамог”. №180 ад 1.11.05); 4. *<...> згодна Палажэнню аб парадку выдачы дакументаў для назначэння пенсій <...>, даведка аб размеры заробку для налічэння пенсіі выдаецца работадаўцам на аснове асабовых рахункаў <...>* (“Да новых перамог”. № 135-136 ад 20.08.05); 5. *Аналагічны парадак дзейнічае і ў дачыненні беларускіх грамадзян, якія пастаянна пражываюць у Расіі* (“Новае Палессе”. № 15-16 ад 4.02.2006г.); 6. *Асабліва гэта справядліва ў адносінах тых, хто спрабуе спалучаць спіртное з кіраваннем аўтамабілем* (“Да новых перамог”. № 145 ад 19.10.04); 7. *Дарога жартаў не любіць і карае вадзіцеляў, якія ігнаруюць устаноўленымі правіламі* (“Да новых перамог”. № 152-154 ад 17.09.2005г.); 8. *Яўка ў суд – абавязак. Ігнараваць ім нельга* (“Да новых перамог”. № 148-149 ад 10.09.05); 9. *Жорсткасць у зносінах з імі (падлеткамі – К.К.), ігнараванне іх інтарэсамі і правамі* даводзіць да поўнага выцяснення дзяцей з бацькоўскага дома (правільна – ‘дому’ – К.К.) (“Да новых перамог”. № 121 ад 28.07.2005г.); 10. *<...> ён скраў з гарадскіх могілак тры алюмініевых крыжы, атрыманыя за якія грошы прапіў* (“Новае Палессе”. № 157 ад 20.10.04); 11. *Існуе спіс нюансаў, з-за якіх нельга папасці ў рады супрацоўнікаў УС* (“Да новых перамог”. № 150 ад 13.09.05); 12. *Хлебаробы ўдзячна, актыўнасцю ў працы адгукваюцца нават на цёплае слова ў іх адрас* (“Навіны Палесся”. № 132 ад 15.08.06); 13. *Намеснік старшыні РСТ Ларыса Фёдараўна Антонава сказала шмат цёплых слоў у адрас Зоі Міхайлаўны <...>* (“Да новых перамог”. № 147 ад 8.09.05).

11. Прачытайце сказы. Выпішыце са сказаў часціцы, вызначце іх разрад па значэнні. Дайце марфалагічную характарыстыку.

Кожны народ стварыў хоць бы адзін геніяльны твор, і твор гэты – мова (А. Разанаў). Дзе ні глянеш – бары цёмна-русыя – беларускай адзнака красы (А. Гурло). Ведалі б зоркі, колькі пра іх напісана на Зямлі (А. Лойка). Няхай родным словам шчасна загаворыць наш народ (Я. Колас). Песняй толькі на свеце жыву я... (Я. Купала) Слоў не крышыць ні век, ні тапор (Я. Купала). Радзіма ж, ты сёння і потым, на заўтрае і на Святое! (В. Аколава) Не бядней мы за славуця еўропы, – проста надта заклапочаны народ... (Е. Лось) Беларусу і ў Парыжы сняцца белізна бяроз і сосен медзь (П. Панчанка)

12. Запішыце сказы. Падкрэсліце злучнікі і злучальныя словы. Вызначце разрады злучнікаў паводле функцыянальнага значэння і будовы. Якой часцінай мовы з'яўляюцца злучальныя словы?

1. Добры агонь на чужыне, толькі грызе вочы дым (М. Танк). 2. Без каранёў вялікіх не бываць вялікім дубу, хоць з пароды й гэтай (Н. Мацяш). 3. А хопіць і куточка Беларусі, каб цэлы век свой да яе ісці (Н. Мацяш). 4. Нам край належыць, пакуль ззяюць зоры (А. Александровіч). 5. Нам тыя вяртаюцца кветкі, што самі сабе ўздавалі (Е. Лось). 6. Калі адчуеш, што ўжо дажываеш, зразумееш нарэшце, што ты жывеш (Р. Барадулін). 7. Калі ты камень, то трымайся дна (К. Чорны). 8. лепш быць сляпым або бязродным, чым мець халодную душу (С. Грахоўскі). 9. Усю Беларусь – неаб'ятну, як мора, убачыць у ясным, як сонца, святле (Я. Купала). 10. Апынуся калі сярод чорных варон, – я памру, ды не буду па-іхняму каркаць (Я. Янішчыц). 11. Душа са споведзяў, а не з пракляццяў (В. Аколава). 12. То – не рукі, якім працаваць не карціць, то – не сэрца, што век ні па кім не баліць (М. Танк). 13. Тых, хто носіць небасхіл у сэрцы, нельга ні ўджаліць, ні забіць (У. Караткевіч). 14. Народ можа дараваць пісьменнікам многае, але не можа дараваць маўчання ў часы, калі вырашаецца яго лёс (М. Танк).

13. Прачытайце афарыстычныя выслоўі Максіма Танка. Вызначце, якімі часцінамі мовы з'яўляюцца падкрэсленыя словы, да якіх разрадаў адносяцца.

1. Калі не забыў сваёй мовы і колер блакіту вясновы... Дык ты, на чужыне гаротнай, яшчэ не самотны. 2. Добры чарпак з рэшата, ды толькі з яго не піццё. 3. Не хачу дажыць часоў, калі плечы ад гадоў сагнуцца і з усіх маіх былых сяброў толькі дзве далоні застануцца. 4. Замест свечкі лепей быць гранатай. 5. Слова тады мае сілу, калі яно зрошана потам і з праўдай людской здружыла. 6. Чым жыць і гінуць век у кайданах, лепш вольным пасці. 7. Добры рубель пазычаны, толькі спаць не дае. 8. Старасць – час, калі не маеш права, апроч сну, адпачынку, спакою, ні на адзін дзень адкласці свае справы. 9. Усё ж пазнаеш і па ўдарах сэрца, дзе наша, дзе чужая старана. 10. І ва ўсіх нас ёсць Радзіма, што імёны нашы помніць. 11. Шчасце! Нешта не чуў я, каб хто яго стрэў на чужыне, нават самай прыгожай. 12. Камнем кідаюць пасля дружбы, пасля кахання і знявагі. 13. Дадому!.. Дахаты!.. Як доўга не гіне гук слоў гэтых простых на дальняй чужыне. 14. Я адны на свеце рукі знаю, што ў мазаях. І ім я давяраю. 15. Я занаў толькі адну зорку – пяцікрылую далонь маці.

14. Прачытайце тэкст. Знайдзіце ў ім выклічнікі і гукаперайманні. Вызначце, ці з'яўляюцца яны якім-небудзь членам сказа. Абгрунтуйце

напісанне выклічнікаў і гукапераймальных слоў і знакі прыпынку пры іх.

Мноства кветак услала лясную паляну. Божа мой! Як прыгожа! Крануўся ў рост сам белы грыб. “А-у-у”! – коціцца па лесе. У гушчары знайшлася пара баравічкоў-спарышоў. Ого, якія акуратненькія, ладненькія!

“Шы-шы-шы” чуецца за маладым ельнікам ад дубовых лістоў-шаптуноў. З сярэдзіны ляснога балотца адрывіста і выразна даносіцца “ке-ге, ке-ге”. Разпраз гучыць на ўзлеску нязменнае зязюльчына “ку-ку!”. Мерна, паважна адбіваецца ў гняздзе буслава “клё-клё-клё”. Хутка над полем пачуецца працяжнае і развітальнае жураўлінае “кур-лы!, кур-лы!”. Ну, што ж, бывай, лета!

Усё гэта хвалюе і заварожвае. Усё знаёмае і непазнанае настройвае на лірычны лад, суцяшае і супакойвае (Паводле В. Стомы).

МАТЭРЫЯЛЫ ДА КСРС

КСРС -1

СКЛАНЕННЕ НАЗОЎНІКАЎ

Пытанні:

1. Скланенне назоўнікаў першага субстантыўнага скланення. Асаблівасці канчаткаў адушаўлёных і неадушаўлёных назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне. Асаблівасці канчаткаў асабовых і неасабовых назоўнікаў мужчынскага роду у месным склоне.
2. Скланенне назоўнікаў другога субстантыўнага скланення. Асаблівасці змянення назоўнікаў мужчынскага і агульнага роду з націскнымі канчаткамі –а, –я.
3. Скланенне назоўнікаў трэцяга субстантыўнага скланення.
4. Асаблівасці змянення рознаскланяльных назоўнікаў.
5. Скланенне назоўнікаў у множным ліку. Канчаткі назоўнікаў роднага склону.
6. Праблема кадыфікацыі склонавых канчаткаў.
7. Назоўнікі ад’ектыўнага тыпу скланення.
8. Назоўнікі змешанага тыпу скланення.
9. Нулявое скланенне назоўнікаў.
10. Скланенне прозвішчаў у беларускай мове.

Канчаткі назоўнікаў залежаць ад фанетыка-марфалагічных і семантычных прымет: а) ад тыпу скланення (I, II, III і інш.); б) ад характару асновы (на цвёрды зычны (*краіна, горад*); на зацвярдзелы (*дождж, доктар*); на *з, к, х* (*страха, рака, луг*); на мяккі зычны і *Ж* (ёт) (*надзея, галлё, поле*)); в) ад націску (*вадо’й, але гру’шай; зямлё’й, але пе’сняй*); г) лексічнага значэння слова (ліст дуба, паркет з дубу), д) адушаўлёнасці – неадушаўлёнасці назоўніка (Н.скл. -- *ліст, брат*, В. скл. – *ліст, брата*), е) асабовасці – неасабовасці назоўніка (*пры прафесару -- на трактары*), ж) канкрэтнасці – абстрактнасці (*кааператыва -- аптымізму*), з) адзінкавасці – зборнасці (пялёсткі *рамонка* – многа *рамонку*).

Канчаткі назоўнікаў I скланення

Цяжкасці выклікаюць напісанні канчаткаў адушаўлёных і неадушаўлёных назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку, а таксама асабовых і неасабовых назоўнікаў у месным склоне адзіночнага ліку.

Адушаўлёныя назоўнікі мужчынскага роду маюць у родным склоне канчаткі –а (–я): *суседа, каня, тапельца, геолога, Васіля*.

Неадушаўлёныя назоўнікі могуць мець канчатак –а (–я) або –у (–ю).

Канчатак –а (–я) маюць назоўнікі, якія абазначаюць: а) канкрэтныя прадметы: *гарбуза, пад’езда, сертыфіката*; б) часткі цела, органы чалавека ці жывёлы: *пальца, страўніка, хваста, рога* (выключэнне *твар – твару*); в) населеныя пункты, геаграфічныя і астранамічныя назвы: *пасёлка, Гомеля*,

Сатурна; г) установы, прадпрыемствы, грамадскія арганізацыі, вайсковыя падраздзяленні і інш.: *інстытута, завода, ліцэя, саюза, палка*; д) прамежкі часу: *тыдня, года, аўторка, лістапада* (выключэнне: *абед -- абеду, век -- веку, ранак – ранку*); е) адзінкі вымярэння: *кіламетра, акра, шылінга, ампера* і інш.; ж) навуковыя тэрміны: *гука, русізма, алгарытма, нейтрона*; з) віды спорту, танцы, гульні: *фрыстайла, кёрлінга, рок-н-рола, вальса, пас'янса*.

Канчатак –у (-ю) маюць назоўнікі, якія абазначаюць: а) абстрактныя паняцці, якасці, дзеянні, стан: *этыкету, блакіту, гневу, перапісу, разліку*; б) прасторавыя і часавыя паняцці: *усходу, краю, лесу, рэгламенту, тэрміну* (выключэнне: *поўдзень – поўдня*), в) грамадскія фармацыі, навуковыя тэорыі і плыні: *капіталізму, дарвінізму, гуманізму, экзістэнцыялізму, пурызму*; г) розныя захворванні: *грыпу, апендыцыту, радыкуліту*; д) з'явы прыроды, стыхійныя бедствы: *крыгаходу, марозу, сухавею, урагану, пажару*; е) падзеі ў культурным і грамадскім жыцці: *фэсту, фестывалю, параду, мітыngu, турзлёту*; ж) рэчывы, хімічныя элементы і злучэнні, тканіны, лекі, некаторыя стравы: *пяску, брому, паркалю, ампіцыліну, гуляшу, пудыngu* (выключэнне: *хлеба, аўса, бітка, жаўтка, бялка*, акрамя значэння “складанае арганічнае рэчыва”) з) зборныя прадметы, расліны і раслінныя масівы: *натоўпу, посуду, ажынняку, бэзу, саду, парку*.

Назоўнікі з прасторавым і зборным значэннем, якія могуць ужывацца з памяншальна-ласкальным суфіксам –ок (*беражок, лужок, лясок, барок*), у родным склоне адзіночнага ліку маюць канчатак –а: *беражка, лужка, ляска, барка*. Канчатак –а маюць і назоўнікі *статак, табун, экіпаж*.

Некаторыя назоўнікі ў залежнасці ад таго, якое значэнне яны набываюць у кантэксце, могуць мець паралельныя канчаткі –а(-я), –у(-ю): *парасткі вяза, вырабы з вязу; ні аднаго васілька, палі васільку, сустрэць самабытнага талента, не стае таленту*.

У месным склоне канчаткі назоўнікаў мужчынскага роду залежаць ад характару асновы і асабовасці – неасабовасці. Асабовыя назоўнікі з цвёрдай асновай у месным склоне маюць канчатак –е: (*пры*) *сыне, браце, салдаце*; з асновай на зацвярдзелы і г, к, х -- -у: (*пры*) *доктару, байцу, Мележу, (пры) жаніху, ворагу, выкладчыку*, а з асновай на мяккі – ю: (*пры*) *герою, Васілю, кавалю*. У месным склоне адзіночнага ліку неасабовыя назоўнікі мужчынскага роду з асновай на цвёрды зычны маюць канчатак –е: (*у*) *сне, гневе, Слоніме*, з асновай на зацвярдзелы – канчатак –ы: (*на*) *канцы, Паміры, дажджы*, з асновай на г, х – канчаткак –у, калі няма чаргавання [г], [х] з [з'], [с'] пры змяненні слова ((*у*) *пірагу, моху, Гамбург*), і канчатак –е, калі назіраецца чаргаванне гэтых гукаў у аснове (*на лузе, на беразе, на паверсе*). Чаргавання не адбываецца ў назоўніках *бегу, мурагу, пірагу, граху, абуху, выбуху, жаху, страху, мяху* і інш. Неасабовыя назоўнікі, аснова якіх заканчваецца на заднеязычны **к**, у месным склоне адзіночнага ліку маюць канчатак –у: (*на*) *жарабку, языку, прыбытку*, а неасабовыя на мяккі зычны -- канчатак –і: (*у*) *Бягомлі, гаі, адчаі*.

У месным склоне адзіночнага ліку назоўнікі ніякага роду маюць тыя самыя канчаткі, што і неасабовыя назоўнікі мужчынскага роду: з асновай на цвёрды – е (*на балоце, у харастве*), на зацвярдзелы -- у (*на ўзбярэжжы, у*

возеры), на г, к, х – у (*у рэху, у малаку і ў малацэ*), на мяккі – і (*на лісці, у полімі*). Тапанімічныя назвы змяняюцца, як агульныя назоўнікі з адпаведнай асновай.

Канчаткі назоўнікаў II скланення

Канчаткі назоўнікаў жаночага роду на –а, –я і назоўнікаў агульнага роду, якія абазначаюць асоб жаночага полу, залежаць ад характару асновы і націску. Цяжкасці выклікае напісанне канчаткаў назоўнікаў з асновай на г, к, х у давальным і месным склонах. Назоўнікі з асновай на заднеязычны могуць мець канчаткі –е, –ы, –э (*на дарозе, гутарцы, пры калецы Вераніцы, руцэ, на шчацэ*). Канчатак –е маюць назоўнікі з асновай на [г] і [х], якія пры змяненні слова чаргуюцца з [з'] і [с'] (*трывозе, на страсе, у біклазе, на бласе*). Ненаціскны канчатак –ы і націскны канчатак –э маюць назоўнікі з асновай на [к], што чаргуюцца з [ц] (*цялушцы, пры цёзцы Марыі, у сукенцы; рацэ, шчацэ*).

У творным склоне адзіночнага ліку назоўнікі жаночага і агульнага роду, якія абазначаюць асоб жаночага полу, маюць варыянтныя канчаткі: пад націскам –ой (-ёй) -- -ою (-ёю) (*дугой – дугою, ляўшой(-ою) Таццянай*), а не пад націскам –ай (-яй) -- -аю (-яю) (*яшчаркай – яшчаркаю, скнарай (-аю) Валянцінай*).

Канчаткі назоўнікаў мужчынскага роду на –а, –я і агульнага роду на –а, –я, што абазначаюць асоб мужчынскага полу таксама залежаць ад характару асновы і націску. Назоўнікі з націскнымі канчаткамі –а, –я змяняюцца як назоўнікі жаночага роду на –а, –я з адпаведнымі асновамі (*старшыне, Крапіве, пры нераўні Кузьме*). Назоўнікі з асновамі на зацвярдзелы, заднеязычны і мяккі зычныя і ненаціскнымі канчаткамі скланяюцца як рознаскланяльныя, таму што ў назоўным, родным і вінавальным склонах яны маюць канчаткі II, а ў давальным, творным і месным – I скланення. У месным склоне адзіночнага ліку ў назоўніках мужчынскага і агульнага роду з асновай на цвёрды і ненаціскнымі канчаткамі –а, –я рэкамендуецца пісаць канчатак –е (*сапраўднаму мужчыне, малайчыне Андрэю, непаседзе Алесю, але тату*).

Канчаткі назоўнікаў III скланення

Канчаткі назоўнікаў III скланення залежаць ад характару асновы. У назоўным і вінавальным склоне адзіночнага ліку назоўнікі трэцяга скланення маюць нулявы канчатак. У родным, давальным і месным склонах яны маюць аднолькавыя канчаткі, якія залежаць ад характару асновы: назоўнікі з асновай на зацвярдзелы пішуцца з канчаткам –ы (*берагі Свіслачы, прысвяціць Свіслачы, купацца ў Свіслачы*), з асновай на мяккі і цвёрды губны – з канчаткам –і (*надзеі моладзі, адрасаваць моладзі, на нашай моладзі; здароўе свекрыві, падзякаваць свекрыві, пры старэнькай свекрыві*). У творным склоне назоўнікі трэцяга скланення ў залежнасці ад характару асновы маюць канчатак –у або –ю (*Свіслаччу, моладдзю*). Пры гэтым канцавыя зычныя асновы [л', н', з', с', дз', ц', ч, ш] у інтэрвакальным становішчы падаўжаюцца (*рунню, соллю, ноччу, але радасцю, аповесцю, Сібір'ю, шыр'ю*). Назоўнікі *кроў, гразь, далонь* і інш. У мове мастацкай літаратуры могуць мець канчаткі –ёй (-ёю), –яй (-яю)-: *кроў – кроўю і крывёй (-ёю), гразь – граззю і гразёй (-ёю), далонь – далонню і даланёй (-ёю), далоняй (-яю)*. Аднак такія формы з'яўляюцца парушэннем літаратурнай нормы.

Скланенне назоўнікаў у множным ліку

Пры змяненні назоўнікаў першага, другога і трэцяга скланення ў множным ліку істотных адрозненняў не назіраецца. Цяжкасці выклікае напісанне канчаткаў назоўнікаў роднага і творнага склонаў. У множным ліку ў родным склоне назоўнікі могуць мець канчаткі –оў (-ёў), -аў (-яў), нулявы і-эй (-ей). У творным склоне назоўнікі маюць канчаткі –амі (-ямі), -ыма (-іма), -мі.

У родным склоне множнага ліку канчаткі –оў (-ёў), -аў (-яў) маюць: а) большасць назоўнікаў мужчынскага і ніякага роду, якія адносяцца да I скланення (*салаўёў, кілаграмаў, бананаў, сонцаў*, але *дзён*); б) назоўнікі II скланення, у якіх аснова заканчваецца збегам зычных гукаў (*пушчаў, гульняў, лічбаў*), в) некаторыя назоўнікі III скланення (*флешаў, рэчаў, даляў*), г) большасць множналікавых назоўнікаў (*цымбалаў, духоў, пяльцаў*).

З нулявым канчаткам ужываюцца а) большасць назоўнікаў II скланення з асновай на адзін зычны (*падзей, нот, літар*), у тым ліку назоўнікі жаночага роду на –ыя, –ія (*станцый, пазіцый*), б) назоўнікі II скланення на г, к, х (*дарог, вёсак, рук*) і некаторыя назоўнікі на губныя [б, п, м, в] (*дум, ліп, дрэў, слоў*); в) трох- і большскладовыя назоўнікі I скланення ніякага роду з асновай на адзін зычны (акрамя в) (*азёр, правіл*), г) множналікавыя назоўнікі са збегам зычных у аснове, пры змяненні якой з’яўляецца беглы галосны (*высевак, вячорак*), д) множналікавыя назоўнікі з суфіксамі –ін-, –іц- (*уводзін, весніц*); е) множналікавыя ўласныя назоўнікі на –ычы (-ічы), --аны (-яны) (*Бешанковіч, Ружан*), назоўнікі свіння, пападдзя, ладдзя (*свіней, пападзей, ладзей*).

Варыянтныя нулявы і канчаткі –оў (-ёў), -аў (-яў) могуць мець назоўнікі першага і другога скланенняў. Паралельныя канчаткі дапускаюцца для назоўнікаў а) мужчынскага роду, якія называюць адзінкі вымярэння, некаторыя нацыянальнасці, некаторыя парныя прадметы (*вольт і вольтаў, мікрон і мікронаў; мадзьяр і мадзьяраў, туркмен і туркменаў; чаравік і чаравікоў, капыт і капытоў, пагон і пагонаў*, а таксама *аршын і аршынаў, раз і разоў, салдат і салдатаў, партызан і партызанаў*), б) жаночага і ніякага роду са збегам зычных у аснове (*вёсен і вёснаў, пломб і пломбаў, прозвішч і прозвішчаў, пісем і пісьмаў*).

У родным склоне множнага ліку канчаткі –эй (-ей), -ай маюць: а) большасць назоўнікаў жаночага роду III скланення (*гусей, ніцей, начэй*), б) назоўнікі жаночага роду з націскным канчаткам –а (-я) (*ступня – ступней, каланча – каланчэй*), в) некаторыя множналікавыя назоўнікі (*саней, дражджэй, грошай*). У некаторых назоўнікаў жаночага роду з чыстай асновай на мяккі ці губны зычны і ненаціскным канчаткам –ей дапускаецца ўжыванне канчатка –яў (*арцелей – арцеляў, сенажацей – сенажацяў*).

У творным склоне множнага ліку пераважна ўжываецца канчатак –амі (-ямі). Аднак для некаторых назоўнікаў жаночага роду дапускаецца варыянтны канчатак –мі (*аброцямі і аброцьмі, касцямі і касцьмі, грудзямі і грудзьмі*). Для назоўніка *людзі* нарматыўным з’яўляецца канчатак –мі (*людзьмі*). Слова *вочы, вушы, дзверы, плечы, грошы* побач з канчаткам –амі маюць форму

парнага ліку (*вачамі – вачыма, вушамі – вушыма, дзвярамі – дзвярыма, плячамі – плячыма, грашамі – грашыма*).

Канчаткі рознаскланяльных назоўнікаў

Рознаскланяльныя назоўнікі маюць канчаткі розных тыпаў скланення.

Назоўнікі *імя, племя, стрэмя* ва ўсіх ускосных склонах (акрамя вінавальнага) могуць ужывацца з суфіксам –ен-. У такім выпадку ў родным, давальным і месным склонах яны маюць канчатак –і, а ў творным канчатак –ем (*Р. імені, племені, срэмені; Т. іменем; племенем, стрэменем*). У множным ліку назоўнікі *імя* і *стрэмя* могуць ужывацца з суфіксам –ён- ці без яго (*Н. імі і імёны, стрэмі і страмёны*), а назоўнік *племя* ўжываецца толькі з суфіксам –ён- (*Н. плямёны, Т. плямёнамі, М. пры плямёнах*). Калі назоўнікі *імя, племя, стрэмя* змяняюцца без суфікса –ен- маюць формы назоўнікаў ніякага роду першага скланення.

Пры змяненні назваў маладых істот у родным, давальным і месным склонах адзіночнага ліку з’яўляецца суфікс –яц- (*цяляці, мышаняці, дзіцяці*). Ва ўсіх склонах множнага ліку назвы маладых істот ужываюцца з суфіксам –ят- (*Н. цяляты, В. цялят, Т. цялятамі і г.д.*). Пры скланенні слова *маці* ва ўсіх ускосных склонах, акрамя вінавальнага, з’яўляецца ўстаўка –ер (*Р. мацеры, Т. мацерай*). У множным ліку ва ўсіх склонах –ер- захоўваецца (*Н. мацеры, Р. мацярэй, Д. мацярам, В. мацярэй, Т. мацярамі, М. пры мацярах*).

Назоўнікі мужчынскага і агульнага роду (калі абазначаюць асоб мужчынскага полу) з ненаціскнымі канчаткамі –а, –я змяняюцца, як рознаскланяльныя. У залежнасці ад тыпу асновы ў назоўным, родным і вінавальным склонах яны маюць канчаткі II, а ў давальным, творным і месным – I скланення (*Н. мужчына, скнара Васіль, бацька, соня Алесь; Р. мужчыны, скнары Васіля, бацькі, соні Алеся; Д. мужчыну, скнару Васілю, бацьку, соню Алесю; В. мужчыну, скнару Васіля, бацьку, соню Алеся; Т. мужчынам, скнарам Васілём, бацькам, сонем Алесем; М. (пры) мужчыне, скнару Васілю, бацьку, соню Алесю*).

Нескланяльныя назоўнікі. Змяненне прозвішчаў на –а, –я.

Назоўнікі нулявога тыпу скланення ў назоўным і ўсіх ускосных склонах маюць аманімічныя канчаткі. Граматычнае значэнне склону выражаецца сінтаксічна (*прыгожых кенгуру, ролі Андрыана Чэлентана*). Да нескланяльных адносяцца: а) запазычаныя агульныя і ўласныя назвы з асновай на галосны (*адажыю, манто, Місісіпі, Гейнэ, Кюры*); б) інашамоўныя агульныя і ўласныя назоўнікі, якія абазначаюць асоб жаночага полу, на зычны (*місіс, Элен, Мітчэл*); в) мужчынскія і жаночыя славянскія прозвішчы на –о і –ых (*Крайко, Ляўко, Бялых, Баранавых*); г) беларускія жаночыя прозвішчы на зычны (*Кавалёнак, Лось, Арцямёнак*); д) адпрадметныя жаночыя прозвішчы, якія суадносяцца з ніякім родам назоўніка (*Дула, Сукала*); е) неадпрадметныя жаночыя прозвішчы, род якіх вызначыць складана (*Протчанка Настасся, Сувалка Тамара, Шарана Алеся*), ж) “ініцыяльныя” гукавыя абрэвіятуры на галосны (*НІА, ДАІ*) і літарныя абрэвіятуры (*БДУ, СНД (эсэндэ)*).

Адпрадметныя прозвішчы з асновай на заднеязычны і ненаціскнымі канчаткамі –а, –я (*Скруха, Піка, Кніга*) скланяюцца ў залежнасці ад полу

асобы. Жаночыя прозвішчы скланяюцца, як назоўнікі другога скланення з адпаведнай асновай (Д.-М. (пры) *Скрусе Веры, Т. Скрухай Верай*), а мужчынскія, як рознаскланяльныя назоўнікі мужчынскага роду з асновай на г, к, х (Д.-М. (пры) *Скруху Андрэю, Скрухам Андрэем*). Жаночыя і мужчынскія прозвішчы, што суадносяцца з назоўнікамі жаночага роду другога скланення, акрамя назоўнікаў на ненаціскныя –га, –ка, –ха (*Хмара, Страха, Бяроза, Кропля*), скланяюцца, як агульныя назоўнікі жаночага роду другога скланення з адпаведнай асновай (Д.-М. *Хмары, Страсе, Бярозе, Кроплі; Т. Хмарай, Страхой, Бярозай, Кропляй*).

Неадпрадметныя мужчынскія прозвішчы на –а, –я скланяюцца, як назоўнікі мужчынскага роду з ненаціскнымі канчаткамі –а, –я ў залежнасці ад тыпу асновы (Д.-М. (пры) *Капіцу, Дамейку, Бядулю, Сачанку; Т. Капіцам, Дамейкам, Бядулем, Сачанкам*).

Канчаткі назоўнікаў змешанага тыпу скланення

Мужчынскія прозвішчы на –аў (-еў), –оў (-ёў), –ын (-ін) і агульныя назоўнікі *кабельтаў, швартоў* змяняюцца як назоўнікі перашага скланення з цвёрдай асновай, аднак у творным склоне яны маюць канчатак прыметніка –ым (*Валожыным, Барысавым, кабельтавым*). Геаграфічныя назвы на –аў (-еў), –оў (-ёў), –ын (-ін) скланяюцца, як назоўнікі перашага скланення з цвёрдай асновай і ў творным склоне маюць канчатак –ам (*Валожынам, Барысавам*). Жаночыя прозвішчы на –ав(-а), –ев(-а), –ын (-а), –ін (-а) ў назоўным і вінавальным склонах маюць канчаткі назоўнікаў жаночага роду другога скланення з асновай на цвёрды зычны, а ў іншых ускосных склонах – канчаткі прыметнікаў (Н. *Пятрова, Бяседзіна, Р. Пятровай, Бяседзінай, Д. Пятровай, Бяседзінай, В. Пятрову, Бяседзіну, Т. Пятровай, Бяседзінай, М. (пры) Пятровай, Бяседзінай*).

Назоўнікі ад’ектыўнага тыпу скланення. Канчаткі назоўнікаў ад’ектыўнага тыпу скланення

Назоўнікі ад’ектыўнага тыпу скланення змяняюцца, як прыметнікі, і маюць парадыгму з дванаццаці формаў. Напрыклад, назоўнікі *малады, дзяжурны* змяняюцца, як прыметнік *малады*; назоўнікі *прахадная, дыспетчарская* -- як прыметнікі *залатая, новая*; назоўнікі *мінулае, салодкае* – як прыметнік *новае*. Множналікавыя назоўнікі *прэміяльныя, сутачныя* змяняюцца, як прыметнікі ў множным ліку.

У вінавальным склоне множнага ліку канчаткі адушаўлёных назоўнікаў супадаюць з канчаткамі назоўнікаў роднага склону (*Р. камандзіраваных – В. камандзіраваных, Р. рабочых – В. рабочых*), а неадушаўлёных – з канчаткамі назоўнікаў у назоўным склоне (*Н. сутачныя – В. сутачныя, Н. прыёмныя – В. прыёмныя*).

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДЛЯ САМАСТОЙНАЙ ПАДРЫХТОўКІ

1. Вызначце тып скланення назоўнікаў: субстантыўнае – I – 1, II – 2, III – 3, рознаскланяльныя – 4, ад’ектыўнае – 5, змешанае – 6, нулявое – 7, па-за тыпамі скланення – 8.

Газель, ЦСУ, Кузьма, кампазітар Мдывані, скнара Аліна, гуаш, прамоўца Алесь, праязны, далячынь, імжа, Чашнікі, арпеджыю, варожасць, вольнападданы, Цяпіна, зграя, бацька, Квітко, зебраня, хованкі, НІА, немаўля, Смалявічы, шынель, цемя, цішыня, вадзіцель, прымерачная, ворыва, Барысаў, бульдог, кавярня, Генрых

2. Вызначце, які канчатак маюць выдзеленыя назоўнікі.

1. эпоха Рэнэсанс...	14. праявы генацыд...
2. дробненькага дожджык...	15. пераможца конкурс...
3. спіртавога кампрэс...	16. белага кужал...
4. прыехаць з Пінск...	17. старонка буклет...
5. маленькага мангуст...	18. плод рэнклюд...
6. новага рэпертуар...	19. з невялікага лясочк...
7. пасля першага семестр...	20. выраз твар...
8. кара старога дуб...	21. здольнасці маклер...
9. дзіцяня мандрыл...	22. майстры жывапіс...
10. прыехаць з Захад...	23. абсталяванне пако...
11. смачнага грог...	24. будынак кааператыв...
12. ад духмянага бохан...	25. ідэі дызайнер...
13. пакаштаваць мёд...	

3. Раскрыйце дужкі. Адзначце нумары словазлучэнняў, у якіх назоўнікі маюць канчаткі –у (-ю).

Ніводнага (шылінг), наступствы (ураган), некалькі кропель (валакардзін), у доўгім (маналог), тэлеграма з (Нясвіж), дачакацца (рамонт), воды (акіян), стаяць каля (пад'езд), напярэдадні (экзамен), песні роднага (край), на юбілеі (універсітэт), герб (Гамбург), цыстэрна (бензін), гасць з (Дзвінск), таблетка (баралгін), вецер з (поўдзень), няма (загалолак), пасля (перапіс) насельніцтва, многа (рамонак), мяч для (бейсбол), пасля (абед), з кратэра (вулкан), метр (шоўк), восеньскага (кірмаш)

4. Дапішыце канчаткі назоўнікаў

Чыгуначнага пераезд..., грашованага перавод..., цвёрдага гук..., прыехаць з дом..., каля трактарнага завод..., з месяца лістапад..., палі сланечнік..., не мець аўтарытэт..., з батанічнага сад..., падчас пераезд... ў горад, конь добрага завод..., работнікі Мінгаз..., многа народ..., стаяць каля гардэроб..., першага гром..., букет бэз..., прадаўцы з “Крыштал...”, выйсці з дом..., з Краснадарскага кра..., перамога народ..., не ўзяць пропуск..., лісце баабаб..., паркет з дуб..., фестывал... песні, на прыступках ганк...

5. Вызначце, які канчатак маюць выдзеленыя назоўнікі.

1. У канцы **лагер...** ціха перагукаліся вартавыя (І. Шамякін). 2. Цёпла зялёным заваям расці на ўдзірванелай хмурыне **разлог...** (Р. Барадулін). 3. І думаў, пэўна, пра магчымасць пісьма інакшага і **рытм...** (Л. Дранько-Майсюк). 4. Нічога не было на гэтай плыні: ні **ветраз...**, ні чарады качак (У. Караткевіч). 5. Валуеў хутка будзе сядзець сярод членаў **савет...**, так што для яго ўсё наперадзе (К. Крапіва). 6. Хата стаіць адна сярод пустога прагалу – ні двара пры ёй, ні **плот...** (М. Зарэцкі). 7. Не то што чалавек, а нават подых **ветр...** не пранікае ў неруш (А. Міцкевіч). 8. Ён ведаў, што “чога на свеце” – адбітак яго голасу, як бывае адбітак **твар...** ў люстэрку ці ў вадзе (З. Бядуля).

9. Калі я разгадаў свой лёс, усім астаткам сіл я ўзняў далоні да нябёс і **знак...** папрасіў (Г. Бураўкін). 10. ...І ззяў гожа васількамі **пол...** жытняга разлог (Якуб Колас). 11. **Пажар...** агонь ломіць вочы? Затое нам відна ўночы (М. Чарот). 12. Так доўга ні **гук...**, ні слова з тых пор, як трымаў ты свой гнеў (Я. Янішчыц).

6. Дапішыце канчаткі падкрэсленых назоўнікаў.

1. Хоць я не радзіўся ад страх..., ды вечна пад страхам жыву (К. Камейша). 2. Кліча ў паход за айчыну вершнік, што зваць не стаміўся з горкіх часоў Рагвалод..., Вітаўт... слынных харугваў (І. Багдановіч). 3. Беларускае слова ад спев..., бо спявае ў ім даўніна (Р. Барадулін). 4. Мары вырастаюць на падмурку хоць нейкага жыццёвага досвед... (У. Арлоў). 5. Казалі звонікі з дзылінганнем вясёлым да звон..., што сумна ляжаў пад касцёлам: “Што з велічы твае, калі ляжыш ты нема?” (А. Міцкевіч). 6. Як пасівелыя лірнікі гэтага кра..., збіраюцца пець камяні. Я стаю і чакаю (М. Танк). 7. Як прысак, ля Сож... пяскі жаўцеюць на полі (А. Пысін). 8. Прыцягненне красы і святла чалавека да скон... пільнуе (С. Законнікаў). 9. Яднае белы промень фарбы спектр... Нясе ўсе фарбы свету белы лён (Г. Булыка). 10. Ніколі не ехаць хлапцу маладому да блізкага га..., да роднага дому (М. Сурначоў)

7. Вызначце, які канчатак маюць назоўнікі.

У горкім палын..., у цёмным тунел..., пры ўважлівым бухгалтар..., на надзейным бельгійц..., па Юр’евым дн..., пры малым сын..., працаваць у Верхнядзвінск..., пабываць у Чарнобыл..., па чужым маёнтк..., аб Цімох... Ворчык..., у матчыным напамін..., пры прэм’ер - міністр..., ісці па двар..., збіраць на канвеер..., сумаваць па яфрэйтар..., у Вечным агн..., па невыразным цен..., пры незнаёмым вадзіцел..., на экзатычным веер..., на раўнабедраным трохвугольнік..., у бяздонным калодзеж..., пры ваяўнічым егіпцянін..., на адказным білецёр..., у кароткім запіс..., на школьным бал...

8. Раскрыйце дужкі і запішыце назоўнікі ў патрэбнай граматычнай форме.

1. Народ мой, дзякую табе, што і на міг мне не дазволіў, каб я кагосьці абязволіў, жыў у кагосьці на (**горб**) (Г.Бураўкін). 2. Ці са шчытом, ці на (**шчыт**) ў краіну нашу зноў мы прыйдзем (Алесь Дудар). 3. Зіма ўжо на (**двор**), за позваю шле позву (В. Вітка). 4. Але дарэмна марш па (**кароль**) хаўтурны гралі змучаныя сурмы (І. Багдановіч). 5. У (**покліч**), у родным слове гэтым я чую вас, паўночныя ільды (Л. Дранько-Майсюк). 6. Плыве ў (**туман**) вечар разамлелы (Г. Бураўкін). 7. ...І воля ўжо так блізка, проста як дарагая ваша постаць на плане дальнім у (**двор**) (І. Багдановіч). 8. На (**досвітак**) запахне снег малінава-празрыстым сокам... (А. Грачанікаў). 9. Беляць у (**сад**) вясновым камлі – галіны самі пабеляцца неўзабаве (А. Разанаў). 10. Не ўсё мы так зрабілі, як маглі. Ішлі, кульгаючы на кожным (**крок**) (Г. Бураўкін). 11. Сойм разваліўся, дзяржава ў паўкроку ад страты, здрадніцтва ў (**ранг**) вышэйшых дзяржаўных паводзін (І. Багдановіч). 12. На паляне ў светлым (**пералесак**) расцвілі налітыя расой сінія падснежныя пралескі пад аховай урачыстых хвой (П. Панчанка). 13. Зялёны блакіт успыхваў імгненна, на (**страх**) настоены і чысціні (Л. Дранько-Майсюк). 14.

Ходкая лодка ў (чарот), свой распачаўшы разгон, цешылася адзіноце прыпяцкіх ветраных дзён (Л. Дранько-Майсюк).

9. Раскрыце дужкі і запішыце назоўнікі ў патрэбнай граматычнай форме.

У класічным (стыль), пры даследчыку (Дызель), стаяць на (парог), у спелым (грэйпфрут), жыць у (страх), на першым (снег), па беспрычынным (разлад), варыць у (кіпень), на восеньскім (кірмаш), разважаць пры (Уладзімір Караткевіч), на зялёным (мурог), па дзіцячым (цемя), пры добрым (надвор'е), у родным (Селішча), на дзятлавым (крыло), у далёкім (замежжа), на рыжскім (узмор'е), у маленькім (вушка), у ніжэйшым (саслоўе), маляваць на (шкло), сустрэцца ў (Замасточча), пры пастаянным (шэфства)

10. Вызначце, які канчатак маюць падкрэсленыя назоўнікі.

З калег... Іванам Пятровічам, няўдзячнаму размазн..., знаходзіцца пры Валодз..., сумаваць па плакс...сыне, паскардзіцца Юр..., з сабак... паляўнічага, перапісвацца з Вас..., сачыць за памаўз... унукам, з забіяк... пеўнем, пры непасед... карэспандэнце, на маладзенькай (ткачыха), белакрылай (чайцы), пры (чысцёха) Алесі, эксперымент на (авечка) Долі, на беларускай (лялька), пры пільнай (увага), даць (самавучка) Настассі, у алюмініевай (біклага), пры (прайдоха) Анжэле, у доўгай (чарга), на (шчотка) для адзення, (замазоха) Ганне, казначай (баба-яга), падараваць (Сеня), за таленавітым (ляўша), вымова (шантрапа) Антосю, перад нястрыманым (Ілья), з суседскім (гуляка), пры дзядзьку (Даніла), іграць з (Саўка), за (тулягам) панічом, не даць (скупянда) Арцёму, пазнаёміцца з (Янка Купала)

11. Раскрыце дужкі. Запішыце назоўнікі ў форме творнага склону адзіночнага ліку.

1. за вялікай (аброць)	13. з сыноўняй (любоў)
2. пашпарт з (нацыянальнасць)	14. за (педаль) веласіпеда
3. захапляцца ("Слодыч")	15. спыніцца перад (насып)
4. з мясцовай (арцель)	16. зачараваны (Нарач)
5. са сваёй (задуменнасць)	17. падхоплены (плынь)
6. перад (вось) Зямлі	18. перад паўнаводнай (Бесядзь)
7. з першай (завязь)	19. вярнуцца з (медаль)
8. за свойскай (гусь)	20. плыць (Прыпяць)
9. накрываць (шынель)	21. апошняй (чвэрць)
10. знаходзіцца перад (гартань)	22. знясілены (роспач)
11. за бяздоннай (глыб)	23. за спаленай (Хатынь)
12. сучаснай (мадэль)	24. заліты (кроў)

12. Вызначце, у родным склоне адзіночнага ліку назоўнік мае канчатак –аў (-яў), -оў (-ёў) – 1, нулявы канчатак – 2, канчатак –эй (-ей), -ай – 3.

Дзівосы, хваля, крупы, задворкі, гоні, мандарын, Бясахлебічы, зносіны, ступня, сені, грошы, тысяча, віно, нож, сяло, сесія, піка, поле, гавань, гранат, каліва, скронь, грам, джала, саха

12. Раскрыце дужкі. Запішыце назоўнікі ў форме творнага склону множнага ліку

Ганарыцца (дзіця), вострымі (кап'ё), з добразычлівымі (свякроў), мінулымі (тыдзень), шчаслівымі (вока), над сямейнымі (рэліквія), дамовіцца з (суддзя), перад двума (чвэрць), ладзіць з (людзі), за шырокімі (плячо), падводнымі (глыб), некалькімі (пядзя), варанымі (конь), мазолістымі (далонь), за металічнымі (дзверы), перад невялікімі (прыстань), над распілаванымі (бервяно), дзесяццю марскімі (міля), над магутнымі (крыло), з бацькавымі (долата), пасівелымі (скроня), маладымі (курыца), быкаўскімі (прыпавесць), з гусінымі (пяро), хірургічнымі (шво)

13. Раскрыце дужкі. Запішыце назоўнікі ў патрэбнай граматычнай форме. Прывядзіце, дзе магчыма, варыянтныя формы.

1. Гляджу ў заплаканыя вочы старых (**жабрачка**) – родных хат... (Міхась Чарот). 2. А збоку, пад маладой вішняй, стаіць, нябачная, люлька з (**немаўля**) (В. Іпатава). 3. Шмат шчасліўцаў за ёй палявала па няходжаных сцежках (**лось**) (А. Куляшоў). 4. [кляштароў] Нада мной схіліліся званіцы недаруйнаваных (**кляштар**) (С. Сыс). 5. Пылам сыплюцца лёгкім іголка з неабсяжных нябесных (**поле**) (Н.Арсеннева). 6. Застынь, каб мне хоць раз вярнуцца да (**вусны**), нібы ручая (Я. Янішчыц). 7. Колькі ўжо часу аб вас я ламаю гусіныя (**пяро**) й крытычныя коп'і (А. Хадасевіч). 8. Вечна палае агонь Свентарога з волі (**служыцель**) Богу адданных... (А. Міцкевіч). 9. Ад бед рэцэпту быць адзіным: таропка торыць новы шлях, каб жыта спела на (**поле**) адвечна праведнай Айчыны (М.Віняцкі). 10. У (**дзьмухавец**) пад ліпамі паляна. Бяжыш і не кранаешся травы (М. Мятліцкі). 11. Зноў па цячэнні ракі з (**краска**) плывуць вяночкі (М. Шабоўіч). 12. Доўга біўся над мовай (**дрэва**), пакуль не зразумеў, што яна таксама беларуская... (М. Шабоўіч).

14. Раскрыце дужкі. Запішыце назоўнікі ў патрэбнай граматычнай форме. Пакажыце, дзе магчыма, варыянтныя формы.

Пры (майстра) Страдывары, старжытным (племя), кітайскаму (рыкша), крыло (птушаня), з (недавучка) Люба, за маленькім (дзіця), не пакарміць (зебраня), са зручнымі (стрэмя), каля нязграбнага (бусяня), са (стыляга) Аркадзем, пайсці за (медзведзяня), элітнымі (семя)

15. Пастаўце імёны і прозвішчы ў неабходную форму

Сімфонія (Дзмітрый Шастаковіч), вынайдзены (Ігнат Дамейка), зацікавіцца працай (Гайдук Алесь), палотны (Язэп Драздовіч), надзённасць твораў (Алесь Гурло), сустрэцца з (Ганна Серада), суразмоўнічаць з (Казімір Камейша), сядзець за (Антось Дарога), выступаць перад (Здзіслаў Стома), падзякаваць (Вінцусь Дарога), размаўляць з (Алесь Калюга), віншаваць (Алена Шваба), песні (Эдуард Ханок), Віцебск (Марк Шагал), балады (Генрых Гёйнэ), карціны (Гаўрыла Вашчанка), санаты (Вольфганг Амадэй Моцарт), ролі (Марыя Захарэвіч), інтэрв'ю з (Зінаіда Бандарэнка), трактат (Рыгор Скаварада), карціны (Ван Гог), захапляцца голасам (Эдзіт Піяф), мадэлі (Клод Мантан), у апавяданнях (Антаніна Хатэнка)

16. Дапішыце канчаткі назоўнікаў

З мастаком Шышкін..., адпачываць пад горадам Петрыкаў..., п'есы, напісаныя Бетховен..., Рыгорам Барадулін..., тэмпературная шкала, прапанаваная Кельвін..., сустрэцца пад Лоев..., за старажытным Мсціслаў..., з

рэжысёрам Турав..., перад А.Новікаў...-Прыбоем, прыпынак перад Магілёв..., пасёлак пад Турав..., створанае Канстанцінам Тарасав..., з майстрам Жодзін..., адпачываць пад Рагачов..., здымацца з Болдуін..., з пісьменнікам Іванам Чыгрынаў..., шахты пад Старобін..., напісанае Шамякін..., з Максімам Лужанін..., азёры пад Браслав..., пад старажытным Дрыбін..., пазнаёміцца з Барадзін... Стасем, вёска пад Крычав..., захапляцца горадам Кракаў..., перад Анатолем Грачанікаў...

17. Вызначце часцінамоўную прыналежнасць выдзеленых слоў.

1. Дзве дарожкі, дзве сцяжынкi, дзве сцяжынкi, як iстужкi, да **каханае** дзяўчынкi ўюцца дужкай (А.Мілюць). 2. Свет тваіх зачакаўся балядаў: не саромься, давай, **сiнявокі** (А. Хадановіч). 3. Можа яна дойдзе, калі пачнуць кананізаваць не ў **святых**, а ў людзi (У. Караткевіч). 4. ...Тут куточак такi **мiлы**, так ён добра паслужыў (Я. Колас). 5. Хто ў гэтым **вiнаваты** – вядома добра і табе і мне (Н. Гілевіч). 6. Зноў **маладая** кроў узыгралася, бы мора (А.Мілюць). 7. Хто шнур зжуе няроўным плехам – Антось яго ўжо дойме смехам, задзене проста за **жывое**, хоць сэрца ў дзядзькi і не злое (Якуб Колас). 8. Чакаць, калі ты прыляціш, калі свае спаволіш крылы, каб пацалункам поўніць ціш, каб прашаптаць святое “мiлы”? (М. Шабовіч). 9. І тады Хрыстос моцным ударам нагі скiнуў уніз адну фігурку **святых**, вялікі вулей з доўбленай ліпы (У. Караткевіч). 10. Простае нашых прадзедаў слова, хоць апаганена мудрым чужынцам, шлі, ідзём далей улева ці ўправа – **простым** гасцiнцам (Янка Купала). 11. **Мудрэiшыя** кажуць: на выпрабаванні – не мы, а сусветы, замкнёныя ў нас (Т. Бондар). 12. Як **сляпыя** ўначы – хто куды два чужыя пайшлі чалавекi (М. Шабовіч). 13. А вось маёй адсталасцi прычына -- **прыёмны** мой пакой, мая дзяржава – кухня, дзе пры цяпельцы ў дзежцы цеста пухне (Д. Бічэль-Загнетава). 14. Нехта дужы, і **смелы**, і горды расчасаў па загонах чупрыны (А.Мілюць). 15. Хата жывая, пакуль **маладое** гадуецца ў ёй (Р. Барадулін). 16. Ён з’явіцца, **жаданы** хтосьцi, як даўнi і чаканы госць (І. Багдановіч). 17. Памылкi прывядуць цябе ў адчай – **чужых** выхаду не пазычай (Д. Бічэль-Загнетава).

КСРС-2

Лексіка-граматычныя разрады прыметнікаў: якасныя, адносныя, прыналежныя. Поўныя і кароткія формы якасных прыметнікаў, адметнасць ужывання.

Пытанні:

1. Семантычныя, словаўтваральныя і граматычныя адзнакi якасных, адносных і прыналежных прыметнікаў.
2. Колькасны склад, шырыня і прадуктыўнасць ужывання прыметнікаў розных граматычных разрадаў.
3. Прычыны пераходу адносных прыметнікаў у якасныя і наадварот.
4. Адметнасць ужывання прыналежных прыметнікаў у беларускай мове ў параўнанні з рускай.
5. Прадуктыўнасць iменных канструкцый з прыметнікамі і родным прысубстантыўным у беларускай і рускай мовах.

6. Ужыванне якасных, адносных і прыналежных прыметнікаў у розных функцыянальных стылях.

7. Поўныя і кароткія формы якасных прыметнікаў, іх ужыванне ў беларускай мове. Сцягнутыя формы прыметнікаў.

8. Семантычныя, марфалагічныя і сінтаксічныя адрозненні поўнай, кароткай і сцягнутай форм.

Прыметнік – знамянальная частка мовы, што аб'ядноўвае словы з катэгарыяльным значэннем непрацэсуальнай прыметы, якое выражаецца ў словазмяняльных марфалагічных катэгорыях роду, ліку і склону, а таксама несловазмяняльнай катэгорыі ступені параўнання..

У залежнасці ад спосабу выражэння прыметы (непасрэдна: *сухі, малады, востры, сляпы* ці праз адносіны аднаго прадмета да другога: *вячэрні, драўляны, лісіны, татаў*) прыметнікі падзяляюцца на лексіка-граматычныя разрады: **якасныя, адносныя і прыналежныя**. Гэтыя разрады прыметнікаў адрозніваюцца шэрагам марфалагічных, словаўтваральных і сінтаксічных прымет.

Якасныя прыметнікі абазначаюць прымету прадмета па-за яго адносінамі да іншых прадметаў, таму толькі яны могуць мець невытворную аснову: *белы, жоўты, сіні, доўгі, густы, ціхі, смелы* і інш.

Якасныя прыметнікі, як правіла, маюць ступені параўнання, могуць ужывацца ў поўнай і кароткай форме, абазначаць пераменныя і ацэначныя прыметы, утвараць суадносныя прыслоўі на -а, адцягненыя назоўнікі і спалучацца з прыслоўямі меры і ступені: *малады – молад – маладзейшы – маладзенькі – маладосць – вельмі малады*.

Аднак існуюць пэўныя лексічныя і марфалагічныя абмежаванні ва ўтварэнні форм якасных прыметнікаў.

Адносныя прыметнікі абазначаюць прыметы прадмета праз адносіны да іншага прадмета, з'явы ці дзеяння і ўтвараюцца ад іншых часцін мовы: *драўляны, учараіні, пасляваенны, англійскі, награвальны, двайны* і інш. Для адносных прыметнікаў характэрны суфіксы з элементамі –н- і –ск-: *літарны, пясчаны, скураны, радзільны, вясенні, бацькоўскі, студэнцкі, банкаўскі, амерыканскі* і інш. А таксама суфіксы –ав (-яв), -ов (-ёв): *бязрозавы, паркалёвы, звеннявы, гандлёвы* і інш. Адносныя прыметнікі не маюць ступеней параўнання, ужываюцца толькі ў поўнай форме, не могуць спалучацца з прыслоўямі меры і ступені.

Адносныя прыметнікі абазначаюць адрознівальныя прыметы прадмета апасродкавана, праз адносіны да іншага прадмета, з'явы ці дзеяння і ўтвараюцца ад іншых часцін мовы: ***драўляны, стальны, учараіні, красавіцкі, пасляваенны, англійскі, грузінскі, лячэбны, награвальны, двайны, трайны і інш.*** Такія прыметнікі адносяць прадметы да падкласаў аднаго класа прадметаў: параўнаем, ***пісьмовы стол (кухонны стол, абедзенны стол), шклянны посуд (гліняны посуд, металічны посуд).***

Адносным прыметнікам уласціва абазначэнне пастаянных і класіфікуючых прымет прадмета. Для іх характэрна сінанімічная суаднесенасць са словазлучэннямі, што змяшчаюць слова, ад якога ўтвораны

дадзены прыметнік: *драўляны стол – стол з дрэва, залаты пярсцёнак – пярсцёнак з золата, бяххвосты невень – невень без хваста, бібліятэчная кніга – кніга з бібліятэкі і інш.* (рознiца ў тым, што спалучэнні з назоўнікамі падкрэслiваюць раздзельнасць прадметаў, а спалучэнні з прыметнікамі – адрознівальную прымету аднаго прадмета). Выражэннем пастаяннай і кваліфікуючай прымет тлумачыцца абавязковае ўжыванне адносных прыметнікаў перад назоўнікамі і якасных прыметнікаў перад адноснымі ў спалучэннях тыпу *новы металічны посуд, вялікі абедзенны стол, вопытны зубны тэхнік і інш.*

Прыналежныя прыметнікі паказваюць на прыналежнасць прадмета асобе або жывёле: *Пецеў пакой, буслава крыло*. Прыналежныя прыметнікі падзяляюцца на ўласнапрыналежныя і адноснапрыналежныя.

Уласнапрыналежныя прыметнікі найчасцей утвараюцца ад асновы ўласных або агульных адушаўлёных назоўнікаў пры дапамозе суфіксаў -ын (-ін), -аў- (-еў), -оў- (-ёў-): *Марылін букет, Алесеў матацыкл, дзед аў кажух*. Яны скланяюцца паводле змешанага тыпу скланення. Уласнапрыналежныя прыметнікі ў назоўным і вінавальным склонах маюць кароткую форму (*буслава гняздо, матуліну хустку, сестрыно паліто*) за выключэннем прыметнікаў мужчынскага роду вінавальнага склону пры адушаўлёных назоўніках (*бабулінага брата, Максімавага сына*).

Адноснапрыналежныя прыметнікі ўтвараюцца ад асноў агульных назоўнікаў, што абазначаюць назвы жывёл, пры дапамозе суфіксаў -ын (-ін-), -яч- ці нулявога суфікса (*птушыны шчэбет, ягнячая поўсць, мядзведжая сцэжка, чалавечае жыццё, лісіныя сляды, а таксама дзіцячыя думкі*) і ўказваюць на ўласцівасць ці тыповыя прыметы тых ці іншых жывых істот. Адноснапрыналежныя прыметнікі ва ўсіх склонах адзіночнага і множнага ліку маюць поўную форму.

Спалучэнне значэння прыналежнасці са значэннем адноснасці наглядаецца і ў семантыцы прыметнікаў, утвораных ад назваў асоб, напрыклад: *купалаўскі, быкаўскі*. Толькі кантэкст дапамагае вызначыць, да якога разраду адносіцца прыметнік. У выразе *быкаўская прыпавесць* пераважае значэнне прыналежнасці, а ў выразе *быкаўскі стыль* – значэнне адноснасці. Калі прыметнік ужываецца ў пераносным значэнні, з’яўляецца вобразным азначэннем, ён можа пераходзіць у якасны: *мацярынская ласка, курыны розум*.

Мяжа паміж лексіка-граматычнымі разрадамі прыметнікаў рухомая: адносныя прыметнікі могуць набываць якасныя значэнні (*жалезная руда, але жалезны характар, жалезнае здароўе*), якасныя – значэнне адносных (*белы хлеб, чорная металургія*), прыналежныя – значэнне адносных (*бабровая шапка, воўчае футра*) і радзей – якасных (*воўчы апетыт, мядзведжая смеласць*).

Поўныя і кароткія формы якасных прыметнікаў. Сцягнутыя формы прыметнікаў.

Якасныя прыметнікі ўжываюцца ў сучаснай беларускай мове пераважна ў поўнай форме. Поўныя прыметнікі змяняюцца па родах, ліках і склонах. У назоўным склоне адзіночнага ліку мужчынскага роду яны маюць

канчатак **-ы (-і): вясёлы, блізкі**, жаночага роду -- **-ая(-яя): сціплая, даўняя**, ніякага роду -- **-ое(-ае), -яе: залатое, ранняе, сумнае**, у назоўным склоне множнага ліку – **-ыя(-ія): васільковыя, белабокія**. У сказе поўныя прыметнікі бываюць азначэннем і выказнікам: *Чырваць руж балючых, палотнаў свойскіх* (азначэнне) *бель, шэпт крыніц неўміручых – васількоў купель* (А. Лойка), *Будзь так весел, як вясна, будзь так **моцны*** (выказнік), *як зіма* (Нар.)

Кароткая форма ў сучаснай беларускай мове ўжываецца вельмі рэдка, пераважна ў паэтычных творах, прыказках і прымаўках.

Кароткія прыметнікі змяняюцца па родах і ліках, але не скланяюцца. У назоўным склоне адзіночнага ліку яны маюць нулявы канчатак у мужчынскім родзе: *рад, повен, дуж*; канчатак **-а** – у жаночым родзе: *чутна, рада, шчасліва*; **-а** – не пад націскам і **-о** пад націскам – у ніякім родзе: *усё мілагучна, дно добра відно*; **-ы(-і)** – у назоўным склоне множнага ліку: *павінны, дорагі*. У адрозненне ад кароткай формы прыналежных прыметнікаў, якая ў сказе з’яўляецца азначэннем, кароткія формы якасных прыметнікаў выступаюць толькі ў ролі выказніка: *Цяпер **відзён** выразней снег валос, на сцягнутых вуснах запяклася стома* (С. Грахоўскі).

Утварэнне кароткай формы якасных прыметнікаў абмежавана. Яна не ўтвараецца ад а) прыметнікаў са значэннем масці жывёл (*буланы, пярэсты*), б) некаторых прыметнікаў са значэннем колеравай прыметы (*аранжавы, фісташкавы*), в) прыметнікаў у складзе тэрміналагічных і фразеалагічных спалучэнняў (*хуткая дапамога, жывая прырода, глыбокая старасць*).

Ад кароткіх якасных прыметнікаў трэба адрозніваць сцягнутыя (усечаныя) формы прыметнікаў розных разрадаў. Яны сустракаюцца ў паэтычных творах, у творах вуснай народнай творчасці і ў сказе выконваюць функцыю азначэння. Сцяжэнне канчаткаў назіраецца ў форме назоўнага і вінавальнага склону адзіночнага (толькі для жаночага і ніякага роду!) і множнага ліку: *вясёлу песню, чыста поле, дзявочы дні*.

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДЛЯ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ

1. На якія разрады падзяляюцца прыметнікі паводле лексічнага значэння, граматычных і словаўтваральных прымет?

2. Раскажыце пра лексічныя і граматычныя асаблівасці якасных прыметнікаў. Дакажыце, што якасныя прыметнікі маюць самыя вялікія формаўтваральныя і словаўтваральныя магчымасці.

3. Чым адрозніваюцца адносныя прыметнікі ад якасных па значэнні, форма- і словаўтварэнні?

4. Дайце характарыстыку прыналежным прыметнікам. Чаму не ўсе лінгвісты вылучаюць гэты разрад прыметнікаў? Раскажыце пра адметнасць ужывання прыналежных прыметнікаў у беларускай мове ў параўнанні з рускай.

5. Пакажыце, пры якіх умовах магчымы пераход прыметніка з адной лексіка-граматычнай групы ў іншую.

6. Які сэнс вы ўкладваеце ў паняцці “поўная форма прыметніка” і “кароткая форма прыметніка”? Якія прыметнікі могуць мець кароткую форму? Ці ёсць у беларускай мове прыметнікі, што не маюць поўнай формы?

7. У чым асноўнае адрозненне паміж поўнай і кароткай формамі прыметніка? Паміж кароткай формай якасных і кароткай формай прыналежных прыметнікаў? Прывядзіце прыклады.

8. Як адрозніць кароткія формы якасных прыметнікаў ад сцягнутых формаў прыметнікаў розных разрадаў? Пакажыце на прыкладах.

1. Прачытайце. Вызначце асноўную думку тэксту. Выпішыце прыметнікі разам з назоўнікамі ў пачатковай форме. Да якога лексіка-граматычнага разраду яны адносяцца?

Няма радзімы без бацькоўскай хаты;
Бусліны клёкат – гэта родны дом;
Ты будзеш жыць шчасліва і багата,
Калі над хатай – буслава гняздо.

А летнім днём блакіт нябёс бясконцы,
І воблакі – мелодыя без слоў,
І над зямлёю роднай наша сонца,
І крылле прамяністае буслоў.

Буслы да нас вясною зноўку вернуцца,
Як на зямлі прадзюбнецца трава.
Без чалавечай і буслінай вернасці
Няма ні дабыні, ні хараства. (Пімен Панчанка).

2. Прачытайце тэкст. Вызначыце яго стыль і тып. Прыметнікі якога разраду пераважаюць у прачытаным тэксце. Абгрунтуйце сваю думку.

Крыжова-купальная базіліка Нясвіжскага касцёла прываблівае выразным сілуэтам, дынамічнай аб'ёмна-прасторавай кампазіцыяй з велічным светлым інтэр'ерам і багатай пластыкай галоўнага фасада ордэрных профілі, франтоны і паўкруглыя нішы з драўлянымі скульптурамі святых. Акрамя фасадаў, аб'ёмныя выявы святых актыўна ўводзіліся ў інтэр'еры бажніц, займаючы ў іх вядучае месца. Іх размяшчалі ў нішах і на гзімсах алтароў. Пасля ліквідацыі ордэна езуітаў у Беларусі Нясвіжскі касцёл стаў звычайным прыходскім (фарным) касцёлам. У яго лёхах размешчана сямейная спачывальня князёў Радзівілаў. Твор Бернардоні паслужыў аналагам для навакольных культавых пабудоў -- комплексу бенедыкцінскага кляштара ў Нясвіжы і касцёла ў Міры. (Алег Трусаў)

3. Пабудуйце словазлучэнні, у якіх прыведзеныя прыметнікі выкарыстоўваліся б у значэнні якасных. Назавіце прычыны пераходу прыметнікаў з адных разрадаў у іншыя.

Курыны, драўляны, мядзведжы, алавяны, жалезны

4. Вывзначце, да якіх лексіка-граматычных разрадаў адносяцца прыметнікі.

I. Мяккі (зычны) гук, бабулін партрэт, жалезная воля, воўчы след, Сымонішын смех, заячая смеласць, шаўковая тканіна, буслава гняздо, ружовая кветка, ахілесавы пяты, рыбакоў гадзіннік, залатое дзяцінства, тэатральныя крэслы, цяжкая індустрыя, зязюльчын хвост, дзіцячыя паводзіны, жаваранкава песня, норкавае манто, цялячая скура, курыны булён, Кастусёў канспект, ліць кракадзілавы слёзы, чалавечы ўзлёт, салаўіныя трэлі

II. Вольтава дуга, Нёманавы хвалі, лісіная хітрасць, Купалаўскія чытанні, тэатральны жэст, куляшоўскія творы, шаўковыя валасы, вясковы жыхар, мядзведжая сіла, гусіная прына, уважлівы погляд, праметэў агонь, залатая манета, мядзведзеў бярог, мележаўскі стыль, дзіцячыя цацкі, лёгкая прамысловасць, свіная адбіўная, базетава хвароба, жалезны лом, саламонава рашэнне, заячая нара, мядзведжы след, глухі (зычны) гук, фіялетавае шоўк

5. Прачытайце. Вывзначце лексіка-граматычны разрад выдзеленых прыметнікаў.

1. Салодка п'ецца сок. **Ляўкоўскі** сок (Ю. Свірка). 2. У **шчырым** бары неспакой загаю – засну, паклаўшы пад вуха **матчын** прыпол, зямлю маю, -- падушку з **гусінага** пуху (Д. Бічэль-Загнетава). 3. Ці інакш – такая справа – да пагібелі дарога ёсць **траякая**: трывога, і спакуса, і цікавасць (А. Міцкевіч). 4. **Вушацкі** верабей каля вазоў шукае, дзе смачней пачаставацца (Р. Барадулін). 5. **Крыштальныя** нябесаў галасы мне чуюцца на стыку дня і ночы. Зыбаецца ў тумане стан **дзявочы** і адліваюць срэбрам валасы (Р. Барадулін). 6. Гляджу на Вас, і рады я да слёз, што мы жывём на гэтым **белым** свеце (М.Шабовіч). 7. Паспеў і болей таго спазнаці, верш апусціўшы ў **сонечны** шоўк: дзяўчына, жанчына, жонка і маці – таксама **гранатавы** ланцужок (Л. Дранько-Майсюк). 8. Каб завеі **жыццёвая** замець не завеяла нашых слядоў, гімнасцёрку, як **бацькаву** памяць, я збірог для сваіх сыноў (М. Хведаровіч). 9. Пад небам **асеннім калодзежны** журавель: скардзіцца, што не можа лётаць?! (А. Разанаў). 10. Мне ногі змываюць **крыштальныя** росы (Якуб Колас). 11. Калаўрот **палескай** Ганны прывітае ля парога (М. Мятліцкі). 12. Слугае, жыве ён, адкрыты вятрам, мой край белакоры, **язычніцкі** храм (М. Мятліцкі). 13. Хоць не забылі б **сейбітавы** дзеці, што сіла ў сіле **роднае** зямлі (С. Грахоўскі).

6. Ад прапанаваных у дужках назоўнікаў утварыце прыметнікі розных разрадаў. Сказы з утворанымі прыметнікамі запішыце. Раствлумачце пераход прыметнікаў аднаго разраду ў іншы.

1. Нехта бразнуў (сталёва) **сталёваю** песняй, звонка сыпнуўшы іскрамі словы (А. Мілюць). 2. Ды няхай і была, як усе, гэтая ноч, -- а ў (неба) **нябесных** суквеццях, як лілеі ў (срэбра) **срэбнай** расе, ззяла зорка, нязнаная ў свеце (Н. Арсеннева). 3. Калі ж узняўшыся крыху, пазнаўся з **бацькавым** шнуром, я рад бы ўзяцца за саху, адчуць сябе гаспадаром (П. Броўка). 4. Штогод умірае ён парой (восень)**асенняй**, каб зноў аджыць, убачыўшы вясну (А. Гарун). 5. На ранку дзеці (шпак) **шпакавы** песцяцца, збіваюць з галінак ліповы пылок (К. К) 6. Вечарам (травень) **травеньскім** тут, на растанні,

людзі пяюць, адмаўляюць літанні, кленчаць на цёплай зямлі (Н. Арсеннева). 7. Няўжо ізноў заснуць я не змагу і лёсам дараваная сустрэча мне прынясе не распач і тугу, а сонца бліск у (чэrvень)чэrvеньскай сінечы? (М.Шабовіч) 8. Рэжа бераг вада, на якім дзікі бэз, як вясною далёкай, зацвітае над плынню ракі пад (бусел)бусліны турботлівы клёкат (В. Ярац). 9. Спадчына — песня (матка) матчына просіцца ў белы свет (М. Скобла).

7. Ад выдзеленых назоўнікаў утварыце прыналежныя прыметнікі.

Гняздо *ластаўкі*, смех *Алеси*, запасы *вавёrkі*, вершы *Дубоўкі*, юнацтва *Аленкі*, лапаць *Мікіты*, крык *кнігаўкі*, хата *Лявоніхі*, дупло *куніцы*, апярэнне *язюлькі*, паліто *Зоські*, вочы *Гаўрылы*, творы *Аўрамчыка*, рукапісы *Антоса*, мары *Гілевіча*, крылы *дзятла*, кнігі *Танка*, апавяданні *Бядулі*, крылатыя словы *Броўкі*, рэкорд *Антосі*, крокі *Янкі*, стук *дзятла*

8. Прачытайце тэкст. Вывзначце форму прыметніка (поўная, кароткая, сцягнутая). Раскажыце пра адметнасць ужывання кароткай формы прыметніка ў беларускай мове.

Будзь здароў, як вада,
А расці, як вярба.
Будзь здароў на ўвесь год.
Будзь так весел, як вясна,
Будзь так моцны, як зіма.
Не будзь санлівы,
Да работы лянiвы,
Не будзь завіслiвы,
Але будзь здароў, як вада!
Расці, як вярба,
Будзь шмыткі, як пчала!
Будзь багат, як зямля!.. (3 народнага)

9. Вывзначце, у якой форме (поўнай, сцягнутай ці кароткай) ужыты прыметнікі. Спішыце. Падкрэсліце выдзеленыя словы як члены сказа. Звярніце ўвагу на стылістычную мэту ўжывання кароткай і сцягнутай формы прыметніка.

1. Ганна *смутна* і *маркотна*, усё думае аб ім (Якуб Колас). 2. ..Мне *люб* такі палон, шалёныя маіх фантазій хвалі... (І. Багдановіч). 3. Пачынаецца ўсё з любві, нават самая *простая* ява (Я. Янішчыц). 4. Сеў матылёк на куст квяцістага бэзу — і ўбачылі ўсе адразу, які фіялетаваы бэз, а матылёк — *бялюткі*! (А. Разанаў) 5. Усё тут *знаёма і блізка*: і гэта гара, і рака, дыханне любімага Мінска, і неба — цвяток васілька (Ю.Свірка). 6. Свет *шчодры*. Свет мяне паўторыць... Ну, а не свет, дык Беларусь — мне — досыць (У. Караткевіч). 7. *Бедна* нашая старонка, яе люд бядней яе: не апеты песняй звонкай, і цяпер хто ж апяе (Янка Купала). 8. Відаць, што *гаротна* іх доля, што шмат у іх жыцці клопот... (Н. Арсеннева). 9. Люблю мой сад у *марозну* зіму, як у крышталях увесь дрыжыць, як дзяцел, сеўшы на галіну *зімову* песню загудзіць (Цётка). 10. Шуміць базар, кіпіць базар *сталічны*, а на прылаўках дыхае зямля (Я. Янішчыц). 11. Мая з ёй думка след у след, -- то рвецца ў даль, то зноў баіцца: і *мiл*, і *страшан* думцы свет (Янка Купала) 12. Ты з

хаты выйшла – *лёгкая* касынка, кавалачак паднебнага блакіту (М. Мятліцкі).
 13. Якія цёплыя ў надзеі промні! Якія *лёгкія* ў чакання крылы! (Д. Бічэль-Загнетава)
 14. А, пажыўшы ў заморскай далечы, паглядзеўшы рэкламны рай, зразумеў я, дамоў прылятаючы, як мне *дораг* мой родны край (Г. Бураўкін)
 15. *Здароў* будзь, зямляча! Чуць бачны ў даліне – маркотна, нявесела шэпча ён мне (У. Жылка).
 16. Будзь *здарава*, радня па крыві, будзь *бяссмертна*, радня па духу! (Н. Мацяш).
 17. “Як *макаў* цвет!” – хвала красе высокай. Вачмі вітала вуліца дзяўчат (М. Мятліцкі)

КСРС-3 Скланенне лічэбнікаў

Пытанні:

1. Скланяльныя і нескланяльныя лічэбнікі. Скланенне ўласнаколькокасных лічэбнікаў
2. Тыпалогія скланення простых уласнаколькокасных лічэбнікаў.
3. Асаблівасці скланення складаных і састаўных уласнаколькокасных лічэбнікаў.
4. Склонавыя формы зборных лічэбнікаў
5. Скланенне дробавых лічэбнікаў, іх склонавыя канчаткі.
6. Скланенне парадкавых лічэбнікаў, аб’ём парадыгмы.

Тэрміналагічны мінімум

лічэбнік	парадыгма
скланенне лічэбнікаў	ад’ектыўнае скланенне
склонавыя формы	субстантыўнае скланенне
склонавыя канчаткі	аманімічныя формы
нескланяльныя	і
скланяльныя лічэбнікі	

1. Скланяльныя і нескланяльныя лічэбнікі. Скланенне ўласнаколькокасных лічэбнікаў

Як можна заўважыць, лічэбнікі проста на вачах страчваюць усе формы ўскосных склонаў – гэту часціну мовы перастаюць скланяць. Як адзначае В.А. Служэўская, некалькі гадоў таму вядучыя адной з тэлеперадач прайшлі з камерай і магнітафонам па вуліцах Пецярбурга, папаноўваючы каштоўны прыз чалавеку, які ...усяго толькі правільна прачытае невялікі тэкст – адзін сказ!: Паспрабуйце, можа ў вас гэта атрымаецца: “**Арандатар валодаў 867 790 га зямлі**”.

У адносінах да катэгорыі склону ўсе лічэбнікі падзяляюцца на нескланяльныя: няпэўнаколькокасныя словы *мала* (нямала), *многа* (нямнога), *шмат* (няшмат), *трохі* і скланяльныя – усе астатнія. Наогул у скланенні лічэбнікаў няма нічога складанага, трэба толькі ўспомніць, як гэта робіцца, і зразумець логіку ўтварэння іх склонавых формаў.

Катэгорыя склону ў лічэбнікаў з’яўляецца словазменнай катэгорыяй і пададзена шасцю радамі склонавых формаў, якія паводле канчаткаў

супадаюць са склонавымі формамі назоўнікаў, прыметнікаў ці займеннікаў. Некаторыя лічэбнікі маюць свае адметныя формы словазмянення.

Уласна-колькасныя лічэбнікі характарызуюцца складанай сістэмай канчаткаў. Вызначаецца восем груп лічэбнікаў, якія адрозніваюцца асаблівасцямі скланення.

- 1 група – *адзін (адна, адно), адны*;
- 2 група – *два (дзве), тры, чатыры*
- 3 група – *пяць – дзесяць, адзінаццаць – дваццаць, трыццаць*;
- 4 група – *сорак і сто*;
- 5 група – *дзевяноста*;
- 6 група – *тысяча*;
- 7 група – *мільён, мільярд, нуль*.
- 8 група – *пяцьдзсят – восемдзсят, дзвесце – дзевяцьсот*;

2. Тыпалогія скланення простых уласнаколькасных лічэбнікаў.

Лічэбнік адзін (адна, адно), адны

Лічэбнік *адзін* паводле сваіх марфалагічных і сінтаксічных характарыстык суадносіцца з прыметнікам і скланяецца, як прыметнік, паводле ад'ектыўнага тыпу скланення. Лічэбнік *адзін* дапасуецца да назоўніка ў родзе, ліку і склоне. Парадыгма скланення складае дваццаць чатыры формы: *адзін (адна, адно), адны*.

Лічэбнікі *адзін* і *адно* адрозніваюцца паводле роду толькі ў форме назоўнага склону. Ва ўскосных склонах, у тым ліку і ў вінавальным, калі ён не супадае з назоўным, родавыя адрозненні лічэбнікаў *адзін* і *адно* сціраюцца: *аднаго студэнта і аднаго дзіцяці, аднаго камп'ютэра і аднаго вясла*.

Лічэбнікі два (дзве), тры, чатыры

У сувязі з тым што лічэбнік *два* змяняецца па родах, ён мае дзве парадыхмы скланення, якія пададзены дванаццацю формамі. Адзін рад склонавых формаў пададзены лічэбнікам *два* (для мужчынскага і ніякага роду – шэсць формаў, а другі рад – лічэбнікам *дзве* (шэсць формаў).

- Н. два браты, два возеры*
- Р. двух братоў, двух азёр*
- Д. двум братам, двум азёрам*
- В. як назоўны або родны*
- Т. двума дамамі, двума азёрамі*
- М. у двух дамах, на двух азёрах*
- Н. дзве стыпендыі, дзве студэнткі*
- Р. дзвюх стыпендыій, дзвюх студэнтак*
- Д. дзвюм стыпендыям, дзвюм студэнткам*
- В. як назоўны або родны*
- Т. дзвюма стыпендыямі, дзвюма студэнткамі.*
- М. (на) дзвюх стыпендыях, (на) дзвюх студэнтках*

Лічэбнік *дзве* захоўвае ва ўсіх склонах аснову жаночага роду толькі калі ўжываецца як асобны лічэбнік. Калі ж ён уваходзіць у склад складанага слова, то для трох радоў выкарыстоўваецца аснова *двух-*: *двухсоты*,

двухтысячны (лічэбнікі); двухмоўе, двухрадкоўе (назоўнікі); двухпавярховы, двухзначны, двухкіламетровы (прыметнікі) і інш.

Лічэбнікі *тры* і *чатыры* маюць адзін рад склонавых формаў для мужчынскага, жаночага і ніякага роду (6 формаў). У сувязі з тым, што гэтыя лічэбнікі паходзяць ад прыметнікаў, яны маюць канчаткі, падобныя на канчаткі прыметніка.

Пры скланенні лічэбнікаў *тры*, *чатыры* звяртаецца ўвага на творны склон, таму што ў гэтым склоне захаваліся канчаткі *—ма* і *—ыма* як рэшткі парнага ліку: *чатыр-ма мядзведзянятамі*, *тр-ыма сустрэчнымі*, *тр-ыма дакладамі*, *чатыр-ма рэфератамі*.

Форма вінавальнага склону лічэбнікаў два (дзе), тры, чатыры залежыць ад таго, спалучаюцца яны з адушаўлёнымі ці неадушаўлёнымі назоўнікамі: *бачу дзве сурвэткі, але дзвюх паненак; знайшоў тры жалуды і знайшоў трох адказных*. Аднак у беларускай мове назіраюцца выключэнні з правіла: пры спалучэнні лічэбнікаў два, тры, чатыры з адушаўлёнымі назоўнікамі ў вінавальным склоне дапускаецца форма назоўнага склону: *убачылі дзве цудоўныя істоты, злавілі два шчупакі, прыгнали дзве каровы*.

Лічэбнікі *пяць* – *дзесяць*, *адзінаццаць* – *дваццаць*, *трыццаць*.

Лічэбнікі ад *пяці* да *дзесяці*, ад *адзінаццаці* да *дваццаці* і лічэбнік *трыццаць* скланяюцца як назоўнікі трэцяга скланення з мяккай асновай тыпу *радасць*. Лічэбнікі ад *пяці* да *дзесяці*, а таксама лічэбнікі *дваццаць* і *трыццаць* ва ўскосных склонах маюць націск на канчатку: *пяці' залікам, дзевяці' месяцам, на дваццаці' старонках, у трыццаці' паштоўках*.

У лічэбніках *адзінаццаць* – *дзесятнаццаць* націск падае на склад *—на—*: *шасна'ццаці курсавых, на адзіна'ццаці заліках, у дзевятна'ццаці залах*.

У форме творнага склону лічэбнікаў ад *дзевяці* да *дваццаці*, лічэбніках *пяць* і *трыццаць* адбываецца падаўжэнне гука [ц'] у інтэрвакальным становішчы, што перадаецца на пісьме падвойным напісаннем літары *ц*: *дзевяццю ліпамі, пяццю таварышамі, трыццаццю гадамі*.

У лічэбніку *восем* ва ўскосных склонах на месцы беглага галоснага *е* пішацца мяккі знак: *васьмі, васьмю*.

Лічэбнікі *сорак* і *сто*.

Лічэбнікі гэтай групы маюць дзве формы: у назоўным і вінавальным склоне *сто*, *сорак*, а ва ўскосных (акрамя вінавальнага) -- *ста*, *сарака*.

У старажытнасці лічэбнік *сорак* скланяўся, як назоўнікі *клець*, *стол* (гл. працы М. В. Ламаносава). У вуснай народнай творчасці сустракаецца выраз *сорак саракоў*. Гэты выраз вучоныя разглядаюць як рэшткі старажытнага скланення лічэбніка *сорак*. На сённяшні дзень гэта форма разглядаецца як нязменная. Рэшткі былых склонавых формаў лічэбніка *сорак* можна назіраць і на прыкладзе слова *саракма*, якое ўваходзіць у склад устойлівых спалучэнняў слоў.

Лічэбнік *дзевяноста*.

У беларускай мове лічэбнік *дзевяноста* ва ўсіх склонах мае аманімічныя формы: *дзевяноста песень, дзевяноста песням, дзевяноста песнямі*. Як сцвярджае П.П. Шуба, “...флексійны *—[а]* у назоўным і вінавальным склонах з этымалагічнага [о], што яскрава пацвярджаецца

вымаўленнем гэтых словаформ у паўднёвабеларускіх гаворках: [дз'ев'еносто]; флексійны ж -[а] ва ўсіх астатніх склонах – з этымалагічнага - [а] (...), С.127) Марфаналогія

Лічэбнікі мільён, мільярд, нуль

Лічэбнікі *мільён, мільярд, трыльён* і падобныя скланяюцца, як неасабовыя неадусаўлёныя назоўнікі першага субстантыўнага скланення з цвёрдай асновай, а лічэбнік *нуль* – як неасабовыя неадусаўлёныя назоўнікі першага субстантыўнага скланення з мяккай асновай.

Лічэбнік тысяча скланяецца, як назоўнік другога субстантыўнага скланення з асновай на зацвярдзелы зычны. У творным склоне адзіночнага ліку мае варыянтныя формы *тысяччу* і *тысячай*. Для назоўніка *тысяча* – форма творнага склону толькі *тысячай*.

3. Асаблівасці скланення складаных і састаўных уласнаколькасных лічэбнікаў.

Лічэбнікі пяцьдзесят – восемдзесят, дзвесце – дзевяцьсот.

Пры скланенні складаных лічэбнікаў, якія абазначаюць сотні і дзесяткі і заканчваюцца на –дзесят ці –сот (-сце, -ста) у назоўным склоне, кожная частка скланяецца, як просты лічэбнік.

Пры скланенні лічэбнікаў ад *пяцідзесяці* да *васьмідзесяці* ва ўскосных склонах кожная частка мае канчаткі, аднолькавыя з канчаткамі лічэбніка *пяць*. Пры скланенні націск падае на канчатак першай часткі: *шасцідзесяці, сямідзесяці, васьмюдзесяцю*,

Н. *пяць дзесяць* *пяцьдзесят*

Р. *пяці дзесяці* *пяцідзесяці*

Д. *пяці дзесяці* *пяцідзесяці*

Т. *пяцю дзесяцю* *пяцюдзесяцю*

У складаных лічэбніках ад *двухсот* да *дзевяцісот* таксама пры скланенні змяняецца дзве часткі. Такія лічэбнікі, як і лічэбнікі, якія абазначаюць дзесяткі, маюць па два канчаткі, прычым націск падае на канчатак ці аснову другой часткі: *дв-ум-ст-а'м, тр-ыма-ст-а'мі, шасц-і-со'т* -□. Другая частка гэтых лічэбнікаў, якая суадносіцца з лічэбнікам *сто*, ва ўскосных склонах мае чатыры формы: *сямісо'т, сяміста'м, сямюста'мі, (у) сяміста'х гарадах*.

Частка *дзве-* лічэбніка *дзвесце* ў назоўным і вінавальным склонах мае форму жаночага роду, а ва ўскосных склонах змяняецца па тыпу мужчынскага роду: *двумстам, двухсот*.

Н. *дзвесце рукапісаў*

В. *дзвесце рукапісаў*

Р. *двухсот рукапісаў*

Т. *двумастамі рукапісамі*

Д. *двумстам рукапісам*

М. *(пры) двухстах рукапісах*

Скланенне састаўных уласнаколькасных лічэбнікаў

Пры скланенні састаўных лічэбнікаў змяняецца кожная частка, як просты лічэбнік. Пры скланенні састаўных лічэбнікаў, якія заканчваюцца на *адзін* (дваццаць адзін, трыста дваццаць адзін) назіраецца залежнасць формы лічэбніка ад адушаўлёнасці – неадусаўлёнасці назоўніка. Так, у вінавальным склоне назіраем розныя формы састаўнога лічэбніка пры адушаўлёных і неадусаўлёных назоўніках: *бачу трыста дваццаць адзін кабінет і бачу*

трыста дваццаць аднаго студэнта. Састаўныя лічэбнікі, якія заканчваюцца на два, тры, чатыры, пры спалучэнні з адушаўлёнымі назоўнікамі ў вінавальным склоне будуць мець формы назоўнага склону. Адушаўлёныя назоўнікі могуць абазначаць: а) асобу: У гэтым годзе на аддзяленне “Беларуская філалогія” залічылі дзевяноста два студэнты; б) назвы жывёл: Фермер даглядаў дзвесце дваццаць дзве авечкі; в) назоўнік істота: Цікава было даследаваць дваццаць чатыры невядомыя істоты.

Пры скланенні састаўных лічэбнікаў, якія заканчваюцца на *пяць*, формы вінавальнага склону не залежаць ад адушаўлёнасці – неадушаўлёнасці назоўніка.

4. Склонавыя формы зборных лічэбнікаў

У працэсе свайго гістарычнага развіцця зборныя лічэбнікі ва ўсходнеславянскіх мовах паводле сваіх склонавых форм згрупаваліся ў дзве парадгмы: 1. лічэбнікі *абое, двое, трое, чацвёрта* і пад., якія скланяюцца, як займеннікі; 2. лічэбнікі *абодва, абедзве*, якія змяняюцца, як уласнаколькасны лічэбнік *два, дзве*. Пры скланенні лічэбнікі *абодва, абедзве* захоўваюць родавыя адрозненні, прычым скланяецца толькі другая частка: *абодвух братоў, абодвум братам, абодвума братамі; абедзвюх дзяўчат, абедзвюма дзяўчатамі, пры абедзвюх дзяўчатах*. Націск падае на другі склад слова.

Лічэбнік *абое* скланяецца, як займеннік *твае*. Ва ўскосных склонах націск на *і*.

Н. абое твае суседзі

Р. абаіх тваіх суседзяў

Д. абаім тваім суседзям

В. абаіх тваіх суседзяў

Т. абаімі тваімі суседзямі

М. пры абаіх пры тваіх суседзях

5. Скланенне дробавых лічэбнікаў, іх склонавыя канчаткі.

У дробавых лічэбніках асобна скланяюцца лічнік -- як уласнаколькасны лічэбнік, і назоўнік – як парадкавы лічэбнік: *тры дзесятыя кіламетра, трох дзесятых кіламетра, тром дзесятым кіламетра і г.д.*

Пры скланенні лічэбнікаў, якія абазначаюць змешаны лік, змяняюцца ўсе часткі. Дробавыя лічэбнікі, якія абазначаюць частку ад цэлага і змешаны лік, кіруюць родным склонам назоўніка. Назоўнік ва ўсіх склонах ужываецца ў форме адзіночнага ліку роднага склону.

Н. дзве цэлыя пяць сотых маку

Р. дзвюх цэлых пяці сотых маку

Д. дзвюм цэлым пяці сотым маку

В. дзве цэлыя пяць сотых маку

Т. дзвюма цэлымі пяццю сотымі маку

М. пры дзвюх цэлых пяці сотых маку

Дробавыя лічэбнікі *паўтара* і *паўтары* захоўваюць родавыя адрозненні пры скланенні і ва ўсіх склонах маюць аманімічную форму: *паўтара* – пры спалучэнні з назоўнікамі мужчынскага і ніякага роду і *паўтары* – з назоўнікамі жаночага роду. Парадыгма словазмянення складае дванаццаць формаў. У назоўным склоне лічэбнік кіруе родным склонам назоўніка адзіночнага ліку. Ва ўскосных склонах, акрамя роднага і вінавальнага, пры лічэбніках *паўтара* і *паўтары* назоўнік ужываецца ў множным ліку.

Н. паўтара семестра

Р. паўтара семестра

Д. паўтара семестрам

В. паўтара семестра

Т. паўтара семестрамі
М. (у) паўтара семестрах
Н. паўтары гадзіны
Р. паўтары гадзіны

Д. паўтары гадзінамі
В. паўтары гадзіны
Т. паўтары гадзінамі
М. (у) паўтары гадзінах

Лічэбнік паўтараста мае аманімічныя формы ва ўсіх шасці склонах. У спалучэнні “*паўтараста + назоўнік*” залежнае слова ўжываецца ў форме множнага ліку:

Н. паўтараста сяброў
Р. паўтараста сяброў
Д. паўтараста сябрам
В. паўтараста сяброў
Т. паўтараста сябрамі
М. (пры) паўтараста сябрах

Н. паўтараста паштовак
Р. паўтараста паштовак
Д. паўтараста паштоўкамі
В. паўтараста паштовак
Т. паўтараста паштоўкамі
М. (на) паўтараста паштоўках

6. Скланенне парадкавых лічэбнікаў, аб’ём парадыгмы.

Парадкавыя лічэбнікі змяняюцца, як прыметнікі ў залежнасці ад характару асновы, націску і роду. Парадкавыя лічэбнікі (за выключэннем лічэбніка *другі*) ва ўсіх склонавых формах маюць націск на аснове: *адзіна'ццаты, мільё'нны, трыста трыцца'ты*. Пры скланенні састаўных парадкавых лічэбнікаў змяняецца толькі апошняе слова. Назоўнік дапасуецца ў родзе, ліку і склоне.

Н. дваццаць першы год
Р. дваццаць першага года
Д. дваццаць першаму году
В. дваццаць першы (першага)
Т. дваццаць першым
М. у дваццаць першым

Н. трэцяя рэцэнзія
Р. трэцяй рэцэнзіі
Д. трэцяй рэцэнзіі
В. трэцюю рэцэнзію
Т. трэцяй рэцэнзіяй
М. (у) трэцяй рэцэнзіі

У лічэбніках, якія заканчваюцца на *–тысячны, –мільённы, –мільярды* і інш. таксама змяняецца толькі апошняе слова: *дваццацітысячны (дваццацітысячнаму, дваццацітысячным, трохмільённы (трохмільённага, трохмільённым), двухмільярды (двухмільярднага, двухмільярднаму)*. Такія лічэбнікі маюць адзін канчатак. Часткі *–і, –ох, –ух* у складаных парадкавых лічэбніках з’яўляюцца інтэрфіксамі.

ЗАДАННІ ДЛЯ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ

1. Прачытайце тэкст. Вызначце яго тып. Запішыце колькасна-іменныя спалучэнні, пашыраючы іх прыметнікамі. Раскажыце пра адметнасць скланення лічэбнікаў адзін, чатыры, пяць, дзесяць.

Узор: шэсць высокіх вежаў

Галоўнай адметнасцю Мірскага замка з’яўляліся, безумоўна, вежы. Яны ўзвышаліся ў 4 вуглах, выступалі з-за сцен замка. Кожная нагадвала квадрат 10х10 метраў. Увышкі яны дасягалі да 25 метраў. Каб утрымаць гэтакія важкія стоўпы, зрабілі глыбокі, аж на 4 метры, фундамент з вялізных валуноў. Вежы мелі 5 паверхаў рознага прызначэння, складаную сістэму хадоў, унутраных лесвіц і пераходаў. На ўсіх паверхах знаходзіліся гарматныя і ружэйныя байніцы. Калі ў аснове сваёй вежы нагадвалі квадрат, то з 4-га яруса ператвараліся ў васьміграннік. Кожная вежа мела сваю архітэктурную індывідуальнасць, а агульны арнамент не толькі яднаў іх між сабой, але і ўдала гарманіраваў з аздобай сцен. Кажуць, што гэтакія палацава-замкавыя

комплекс быў 1 на ўсе навакольныя землі Польшчы, Расіі і Балтыйскага краю. (Анатоль Бутэвіч)

2. Словы, што ў дужках, пастаўце ў неабходнай склонавай форме. Праскланяйце словазлучэнні з лічэбнікамі дзве і чатыры

Дзве (рыбацкі) вёскі, у якіх жывуць дзед Вячэра і ўнучак яго Міхась, разлучаны вялікай вадою (Б.) 2. Дзве (дзявочы) постаці мільганулі на фоне лугавой зеляніны (Хадк.) 3. Ужо, відаць, пад поўнач выгнутая дугой траншэя сяк- так злучыла пяць (стралковая ячэйка) (В.Б.) 4. Машыны спыніліся, і далей уніз пайшлі танкі – тры (грукатлівы, сталёвы) аграмадзіны (В.Б.) 5. Нечакана наляцеўшы, сем (невядомы коннік) згрудзіліся, спыніліся Лыньк.) 6. Сонца пазалаціла тры (вялізны) дубы, што стаялі тут жа на ўскрайку поля (Лыньк.)

3. У чым асаблівасці скланення лічэбнікаў ад 5 – 10, ад 11-20 і лічэбніка 30. У чым адметнасць дапасавання да назоўніка.

4. Раскажыце пра асаблівасці скланення лічэбнікаў ад *пяцідзсяці* да *васьмідзсяці*, ад *двухсот* да *васьмісот*? Запішыце лічбы словамі. Прачытайце тэкст. Словы якіх часцін мовы вы запісалі? З лічэбнікам *дзвесце* пабудуйце сказ, які б адпавядаў тэматыцы тэксту. Праскланяйце лічэбнікі *пяцьдзсят, дзвесце, восемсот*.

Слова юбілей – лацінскае. Гэтым словам называлі прамежак часу ў 50 гадоў. Цяпер юбілеем называюць круглую дату, гадавіну, кратную пяці. Характэрным для слова юбілей з'яўляецца тое, што яно спалучаецца з прыметнікам гадовы: 800-гадовы юбілей горад, 50-гадовы юбілей маці, 100-гадовы юбілей майго дзядулі (З. І. Бадзевіч)

5. У падручніку па беларускай мове для 6 класа (аўтары Л.С. Васюковіч, З.М. Кавалевіч, Я.Н. Марозава, В. Несцяровіч) школьнікам прапануецца адгадаць загадку. Прачытайце тэкст. Адгадайце загадку. Якімі часцінамі мовы з'яўляюцца выдзеленыя ў тэксце словы? Праскланяйце лічэбнік, які вы адгадалі, разам з назоўнікамі. Раскажыце пра адметнасць скланення састаўных лічэбнікаў і лічэбніка *сто*.

Колькі гусей убачыў Яўсей?

На Беларусі

Ляцелі гусі.

Малы Яўсей

Убачыў гусей

І *столькі* многа,

Здзівіўся што:

-- Ой, гусі, гусі,

Вас, мабыць, *сто*?!

Важак малому

Тады ў адказ:

-- Правільна злічыш

Тады ты нас,

Калі дадасі

Яшчэ *столькі*,

Паўстолькі,

Чвэртку столькі

Ды разам з намі

Сам паляціш –

Тады і будзе

Што-нішто,

А роўна *сто*.

Колькі гусей

Убачыў Яўсей?

У.А.Паўлаў

6. Прачытайце. Выпішыце з тэксту лічэбнікі разам з назоўнікамі. Раскажыце пра адметнасць скланення лічэбнікаў абодва, абедзве, абое і іх сінтаксічную сувязь з назоўнікамі.

Браты шлюбныя

Сярод беларускай шляхты існаваў добры старадаўні звычай даваць узаемную клятву братэрскай любові і дапамогі да скону. Такую братэрскую клятву давалі двое сяброў ці прыяцеляў. У касцёле, у капліцы, а ў паходзе ля прыдарожнага крыжа, пры абавязковых сведках, двое шляхцічаў прысягалі перад Богам захоўваць вернасць між сабой да магілы. З гэтага моманту зваліся яны братамі шлюбнымі. Прысяга мела такія ўзнёслыя словы: “А калі б мы абодва толькі адзін грош мелі, тады палова належыць будзе аднаму, а палова – другому. А калі б на нас абодвух толькі адна рука засталася, тады тая рука мае працаваць на хлеб для абодвух. А калі б на абодвух толькі дзве засталіся нагі, тады тыя ногі маюць насіць цэлы абодвух”. Падчас шматлікіх войнаў і сутычак шмат бывала скалечаных, і тады той брат шлюбны, што застаўся жывы і здаровы, праз гады клапаціўся пра скалечанага таварыша, трымаючы шлюбную клятву (К. Тарасаў).

7. Як раней называлася мера даўжыні, якая складала

1, 067 км? 0, 711м, 2, 540 см? 2, 134 м?

Даведка

Меры даўжыні

1 вярста = 50 сажняў = 1, 067 км

1 сажань = 3 аршыны = 7 футаў = 2, 134 м

(махавы сажань – 1,76 м; касы сажань – 2, 48 м);

1 аршын = 16 вяршкоў = 0, 711 м

1 дзюйм = 2, 540 см

Меры вагі

1 пуд = 40 фунтаў = 16, 38 кг

1 фунт = 409, 5 г = 410 г

8. Запішыце словазлучэнні, замяняючы лічбы словамі і раскрываючы дужкі. Растлумачце правапіс лічэбнікаў. З трыма словазлучэннямі пабудуйце сказы. Праскланяйце дробавыя лічэбнікі разам з назоўнікамі.

3 978 надпісамі, 16-павярховы дом, да 875 старонак, перад 327 школьнікамі, 50-тысячны жыхар, ад 237 адняць 14, здаць $\frac{4}{5}$ работы, 5-мільённы даход, 2 (залаты ланцужок), за 35-гадовым доктарам, $\frac{3}{9}$ (падручнік), $2\frac{3}{8}$ (літр), 12 (свінні), 900-гадовы юбілей, 9 (параненыя), перад 98 абітурыентамі, $\frac{4}{5}$ (зала) за 387 слупамі, з 49 памылкамі, звыш 97 гатункаў, на 90-й мінуце, 1, 5 сотні (слухачы), 7 (бусляня), 40-градусная спякота, 185-ы надзел, на 263-ім кіламетры, пад 728 цаглінамі, да 164 дадаць 108, за 487 прыказкамі, 12-дзённая камандзіроўка, 233 (студэнт), у 462 пашпартах, $4\frac{3}{5}$ (тона), 250-літровая цыстэрна, 75-годдзе суседа, за 687 гарадамі, $\frac{3}{6}$ (тэрыторыя), $\frac{2}{3}$ (клас), з 87 ілюстрацыямі, 12 (нажніцы).

9. На працягу тыдня паназірайце за мовай дыктараў беларускага радыё і тэлебачання і занатуйце памылкі ў скланенні лічэбнікаў.

Конкурс-жарт на замяшчэнне пасады дыктараў беларускага радыё і тэлебачання

Крымінальная хроніка

Грамадзянка Мухіна, знайшоўшы кашалёк з 56 093 рублямі, набыла самавар коштам каля 25 600 рублёў, а таксама чай, цукар і кандытарскія вырабы на суму больш за 34 900 рублёў, дабавіўшы да знойдзеных 56 093 рублёў яшчэ недзе каля 4 500 рублёў з уласнага фонду. 23 гасцям, якія сабраліся ў Мухінай, было прапанавана шыкоўнае частаванне. На 38 мінуце свята на гаспадыню напаў нехта Павукоў, але госці, захопленыя ежай, не звярнулі на гэта ніякай увагі. Выратаваў Мухіну оперупаўнаважаны Камароў (гэта яго 265 падобная аперацыя). Відаць, шкадуе цяпер Мухіна аб 60 500 рублях, патрачаных на няўдзячных гасцей! Але не пашкодзіла б ёй задумацца і пра тое, што несумленна набытыя грошы шчасця не прыносяць! Нагадваем, што знойдзеныя рэчы, грошы і дакументы патрэбна здаваць у “Стол знаходак”! За апошні год гэта было зроблена 789 440 грамадзянамі. Хацелася б, каб гэтай нормы паводзін прытрымліваліся ўсе.

Астралагічны прагноз

Заўтра, 6 снежня, з 18 гадзін 45 мінут да 23 гадзін 41 мінуцы на вуліцу лепш не выходзіць: пра гэта сведчыць размяшчэнне Венеры ў градусе 66-ай шырыні. Казярогам пажадана не падпісваць грашовыя пагадненні на суму больш чым 562 770 рублёў, а Блізнятам – на суму менш чым 390 860. Раку ў гэты дзень можна рызыкнуць, але не больш чым 269 750 рублямі. Рызыкнуўшы 580 272 рублямі, Леў да 580 272 дадасць яшчэ ад 1,5 да 130 тысяч. Вагі даўно мараць пра 1 500 000 долараў, якія маглі б палепшыць справы. Заўтра гэтыя мары збудуцца, калі Юпітэр сутыкнецца з Марсам.

Смачныя навіны

Што падаць да святочнага стала? Зразумела, што торт! Яго можна спячы ўсяго з 350 г мукі, 250 г кефіру, 200 г цукру і 2 яек.

Разатрыце яйкі з 200 г (г.зн. 1 шклянка) цукру, змяшайце з 250 г (1 шклянка) кефіру, 1 шклянкай варэння і 350 г (2 шклянкамі) мукі. Дабаўце чайную лыжку соды, абсыпце форму манкай і выпякайце корж.

Для крэму да 250 г смятаны дабаўце цукру і ўзбіце, ці 150 г масла змяшайце са 150 г згушчанага малака. Зразумела, прадукты гэтыя цяпер не вельмі танныя, але пакаштаваўшы торт, вы не пашкадуеце пра 250 г кефіру і 350 г мукі!

Музычная старонка

З вялікім поспехам прайшоў канцэрт групы “Мінскія музыкі”. Пасля яго выбіта больш за 54 700 шыбаў, выламана каля 280 дзвярэй і перавернута не менш за 250 аўтобусаў. Вядома, гэта бледнавата ў параўнанні з 367 аўтобусамі, перавернутымі напярэдадні “фанами” групы “Ну і ну!”, але калі да тых 367 дадаць 250 гэтых, то можна зрабіць вывад: у цэлым цікавасць моладзі да музыкі не знікае.

Бізнес-клас

У нас у студыі Анатоль Пятровіч Цыганкоў – вядомы бізнесмен. Яго пачатковы капітал складаў 762 рублі. За месяц Анатоль Пятровіч павялічыў яго да 768 450 рублёў. Праз нейкі час устаўны капітал зарэгістраванай ім фірмы “НеЗямная” складаў больш за 440 990 000 рублёў. Сёння ён набліжаецца ўжо да 965 773 000 долараў (Паводле В. Служэўскай).

10. Прачытайце тэкст. Ахакараарызуіце лічэбнік з тэксту паводле значэння і структуры. Праскланяйце яго.

Бярозазолам нашыя пращчыры называлі сакавік — час, калі палілі беразнякі, чысцілі зямлю пад новы ўраджай. Попел з бяроз вецер сеяў-веяў па гонях. Зямля цярпліва рыхтавалася прыняць зерне, каб потым узгадаваць колас і прынесці хлеб. Адначасова абуджаўся бярозавы сок, а трохкі пазней на галінках з'яўляліся першыя клейкія лісцікі. Адзін такі лісцік аднойчы зляцеў з галінкі і трапіў на герб Бярозы, побач з датаю — 1477 (А. Бензарук).

Пра нараджэнне якіх беларускіх гарадоў гавораць вам наступныя лічбы: 862, 974, 980, 1019, 1067, 1097, 1102, 1128, 1142, 1155, 1267? Што вы ведаеце пра гісторыю іх утварэння?

(Полацк, Віцебск, Тураў, Брэст, Мінск і Орша, Пінск, Барысаў, Гродна, Гомель, Мазыр, Магілёў).

На прыкладзе названых вамі парадкавых лічэбнікаў пакажыце адметнасць іх скланення і спалучэння з назоўнікамі. Складзіце сказы з прапанаванымі колькасна-іменнымі словазлучэннямі, ужываючы парадкавыя лічэбнікі ва ўскосных склонах.

11. Ахакараарызуіце лічэбнікі паводле прапанаваных граматычных прымет. Запоўніце табліцу

Лічэбнік	Род	Лік	Склон	Скланенне	Сінтаксічная сувязь з назоўнікам
Адзін	+	+	+	як прыметнік	дапасуецца да назоўніка ў родзе, ліку, склоне
два					
шэсць					
трыццаць					
сорак					
дзесяноста					
дзвесце					
нуль					
мільярд					
тры					
дзесятыя					
дзесяцера					
сто пяць					

12. Прачытайце тэкст. Выпішыце колькасна-іменныя спалучэнні. Зрабіце марфалагічны разбор выдзеленых слоў.

Крывічы

Крывічы – гарадскі пасёлак у Мядзельскім раёне, на рацэ Сэрвач. Ён знаходзіцца за 39 км ад Мядзела і 139 км ад Мінска. Вядомы з сярэдзіны XVI як мястэчка Ашмянскага павету Вялікага княства Літоўскага. Першапачаткова мястэчка належала магнаткаму роду Кішкаў (да 1653 года), а потым Швыкоўскім. У пачатку XVII ст. Крывічы -- невялікае паселішча (на 38 двароў у 1606 годзе) з вуліцамі Дворнай (25 двароў) і Куранецкай. Вуліцу Дворную замыкаў сядзібны комплекс, у склад якога ўваходзілі двор (вялікі панскі дом, дом аканомы, пякарня, зблакіраваная з кухняй, 4 (вялікі) свірны), гаспадарчае падвор'е (3-камерны жылы дом, 5 свірнаў) і гумнішча. З 1620 па 1630 год ажыццяўляецца перабудова Крывічаў. Ужо ў 1639 годзе паселішча

складалася з 61 двара. Цэнтрам паселішча стала квадратная гандлёвая плошча з царквой, гасціным домам і 11 дварамі. Ад яе разыходзіліся 3 (шырокі) вуліцы – Дворная (6 двароў), Данюшаўская і Мядзельская (на 22 двары). Існаваў фальварак: уключаў 3 (жылы) дамы, стайню, варыўню, сыраварню, клеці і свірны, вялікую абору і гумнішча з 2 такамі, вазоўню. Каля ракі была ўзведзена царква, знаходзілася гумнішча з токам, пуня і смалакурня. У 1776 годзе ў цэнтры пасёлка (па вуліцы 17 Верасня) пабудаваны Крывіцкі касцёл і кляштар трынітарыяў, а ў другой палове XIX стагоддзя – царква з 3-яруснай шатровай званіцай, якія з’яўляюцца помнікамі архітэктуры.

З 1793 Крывічы знаходзіцца ў складзе Расіі і становіцца мястэчкам. У 1866 годзе ў мястэчку было 40 двароў з 200 жыхарамі. Менш чым праз 20 гадоў (у 1883 годзе) Крывічы становіцца буйным населеным пунктам з 625 жыхарамі. (Кіламетр) за паўтара ад мястэчка размяшчаўся фальварак з вінакурняй і 2 вадзянымі млынамі.

З 1921 па 1939 год Крывічы ў складзе буржуазнай Польшчы. З 1939 – у складзе БССР. 28.06.1958 года мястэчка атрымалі статус гарадскога пасёлка (І. Казакова).

2. Перакласці на беларускую мову. Зрабіць марфалагічны разбор выдзеленага слова.

Два правильных ответа, три весёлых товарища, четыре новых завода, тридцать два газетных экземпляра, сегодня – 28 ноября, семнадцать белорусских олимпийцев, три целых и четыре десятых сантиметра, две пятых населения.

КСРС-4

Прыслоўе як часціна мовы. Прыслоўе і безасабова-прэдыкатыўныя словы

Пытанні:

1. Прыслоўе як паўназначная часціна мовы: асаблівасці лексічнага, граматычнага значэнняў і сінтаксічнай функцыі.
2. Разрады прыслоўяў паводле значэння. Роля ў маўленні.
3. Ступені параўнання якасных прыслоўяў.
4. Прыслоўі са значэннем ацэнкі і меры якасці.
5. Спосабы ўтварэння прыслоўяў.
6. Словы катэгорыі стану як знамянальная часціна мовы, іх адрозненне ад прыслоўяў.

1. Прыслоўе як паўназначная часціна мовы. Асаблівасці лексічнага, граматычнага значэнняў і сінтаксічнай функцыі прыслоўяў.

Прыслоўе – гэта нязменная часціна мовы, якая выражае значэнне дадатковай прыметы (“прымету прыметы”): ***добра адказвае, вельмі асцярожны, занадта павольна рухацца, зрабіць па-свойму, дабірацца пешшу, сустрэча ранняй.*** Прыслоўе можа абазначаць непрацэсуальную

прымету дзеяння, калі адносіцца да дзеясловаў і дзеепрыслоўяў (*ісці моўчкі, шчыра кажучы*), непрацэсуальную прымету прыметы, калі прымыкае да прыметніка, дзеепрыметніка, прыслоўя (*вельмі яркі, вывучаны зранку, занадта весела*) і непрацэсуальную прымету прадмета, калі адносіцца да назоўніка (*мяса па-французску, дарога нацянькі*). Аднак, на думку вучоных, **катэгарыяльным значэннем** прыслоўя з'яўляецца толькі значэнне непрацэсуальнай прыметы дзеяння і прыметы прыметы, а значэнне непрацэсуальнай прыметы прадмета з'яўляецца другасным, таму што яно ўзнікла ў выніку апушчэння дзеяслова ці дзеепрыметніка (*мяса, прыгатаванае па-французску; дарога ішла нацянькі*).

Характэрная асаблівасць прыслоўяў — нязменнасць. Яны не скланяюцца і не спрагаюцца, не маюць формаў роду і ліку, з іншымі словамі ў сказе яны звязваюцца па спосабу прымыкання Адзінай граматычнай катэгорыяй прыслоўя з'яўляецца катэгорыя ступеней параўнання, якая пададзена формамі вышэйшай і найвышэйшай ступеней параўнання: *Антось хутка падрыхтаваў рэферат. Антось падрыхтаваў рэферат хутчэй за іншых*.

У сказе прыслоўі часцей за ўсё выконваюць функцыю

а) **акалічнасці** спосабу дзеяння, радзей — функцыю акалічнасці часу, месца, прычыны, мэты, меры і ступені: *служыць аддана, канспектаваць уважліва, відаць здалёк, сустраца адвячоркам, наткнуцца сослепу і інш. Старая таполя з парэпанаю карою — няспынна цякуць па ёй ручайкі часу*. (А.Разанаў)

б) **азначэння** : *сарочка навыпуск (сарочка, апранутая навыпуск), суседзі насупраць (якія жывуць насупраць), чай па-англійску (чай, прыгатованы па-англійску)* і інш. *Надзея навыврост/ парожні поўдзень/ распростаецца жоўты дзьмухавец* (А.Разанаў)

в) **выказніка** ў двухсастаўным сказе: *Футра мне якраз. Ён быў напакатове. Рэчка недалёка. Інтэрнат побач*.

Пры ўмове субстантывацыі прыслоўі могуць выконваць функцыю дзейніка або дапаўнення: *Наша заўтра будзе яшчэ больш цудоўным; Не адкладвай на потым*.

2. Разрады прыслоўяў паводле значэння. Роля прыслоўяў у маўленні.

У залежнасці ад лексічнага значэння прыслоўі падзяляюцца на азначальныя і акалічнасныя. У сваю чаргу сярод азначальных вылучаюць якасныя і колькасныя прыслоўі, а сярод акалічнасных — прыслоўі месца, часу, прычыны і мэты. Большасць вучоных у асобную групу вылучае якасна-акалічнасныя прыслоўі, якія даюць дзеянню якасную характарыстыку з адценнем акалічнаснай прыметы (гл. табліцу №1).

Якасныя прыслоўі, утвораныя ад якасных прыметнікаў, вызначаюцца наступнымі ўласцівасцямі: могуць мець ступені параўнання (*прыгожа — прыгажэй — больш (менш) прыгожа, найпрыгажэй, прыгажэй за ўсіх; сумна — больш (менш) сумна, найбольш сумна, вельмі сумна*) і дапускаюць утварэнні са значэннем ацэнкі і меры якасці (*прыгожанька, сумнавата*).

Табліца №1

Разрады прыслоўяў

Разрады прыслоўяў		Значэнні	Пытанні	Прыклады
А З Н А Ч А Л Ь Н Ы Я	я к а с н ы я	абазначаюць якасць дзеяння	як?	звонка, інакш, сарамліва, увачавідкі, навылёт, бурна, глуха, жорстка, па- добраму, смела, упустую, тэатральна, чароўна, шчодра, эфектна, па-беларуску
	к о л ь к а с н ы я	абазначаюць колькасць дзеяння	колькі?	вельмі, удвое, надта, страх, дужа, залишне, амаль, крыху, ледзь, прыблізна, бясконца
		абазначаюць інтэнсіўнасць дзеяння або яго мяжу	як многа?	Даастатку, дабяла, датла, дарэшты, наглуха, насуха, ушчэнт, удосталь, напавал, дапаўна, зусім
		абазначаюць меру ці ступень якасці	да якой ступені?	мала, многа, спрэс, цалкам
а к а л і ч н а с н ы я	месца	паказваюць на месца, напрамак, мяжу распаўсюджвання дзеяння	дзе? куды? адкуль? дакуль?	побач, дамоў, сюды, туды, знізу, даверху, пагэтуль, недалёка
	часу	указваюць на час	калі? як доўга? з якога часу да якога?	зранку, спачатку, днём, загадзя, тады, увесну, летась, навек, назаўсёды
	прычыны	паказваюць, па якой прычыне або пры якіх абставінах адбываецца дзеянне?	па якой прычыне?	здуру, сп'яну, выпадкова, заслужана, сослепу, без дай прычыны, нізавошта
	мэты	паказваюць для чаго, з якой мэтай адбываецца дзеянне	для чаго? з якой мэтай?	Неспраста, сумыслу, на смех, назнарок, назло, напаказ
я к а с н а- а	спосабу дзеяння	якасная характарыстыка дзеяння сумяшчаецца з указаннем на шлях, спосаб ці прыём утварэння дзеяння	як?	вярхом, урукапаісную, уручную, сілком, нахрапам, нахабна, уброд, накрыж, наўскасяк, пехатой, аберуч, цішком, усутыч

калічнасця	параўнання	якасная характарыстыка дзеяння даецца шляхам параўнання	якім чынам? якім спосабам?	крукам, клубком, зайцам, роем, віхрам, дыбам, па-студэнцку, па-суседску, па-брацку
	сукупнасці ці сумеснасці	якасная характарыстыка дзеяння спалучаецца з указаннем на сумеснасць		оптам, гуртам, удваіх, утрох, разам, сумесна

Варта адзначыць, што менавіта ад лексічнага значэння прыслоўяў залежыць іх выкарыстанне ў тэкстах розных тыпаў і стыляў. Так, функцыянаванне азначальных прыслоўяў у маўленні вызначаецца іх уласцівасцю не проста перадаваць інфармацыю, а даваць ацэнку пэўным дзеянням і прыметам. У сувязі з тым, што большасць якасных прыслоўяў утворана ад прыметнікаў, як і прыметнікі, яны могуць метафарызавацца і выражаць самыя разнастайныя прыметы дзеяння, з'яўляючыся дастаткова пашыраным выяўленчым сродкам у мастацім і публіцыстычным маўленні. Найбольш ярка і выразна якасныя прыслоўі характарызуюць прымету дзеяння пры апісанні прыроды, стану навакольнага асяроддзя і характарыстыцы чалавека. *Выпаў на досвітку снег: бязмоўна спявае наўколле.* (А.Разанаў).

Акалічнасныя прыслоўі ўтрымліваюць у сабе інфармацыю пра час, месца, мэту і прычыну ажыццяўлення дзеяння, але не даюць ацэнкі гэтаму дзеянню. Таму такія прыслоўі дастаткова шырока ўжываюцца ў апісаннях, апавяданнях, разважаннях і функцыянуюць ва ўсіх стылях маўлення. *Гусіныя крокі ў асеннім полі: заўтра зіма* (А.Разанаў)

У мове мастацкай літаратуры прыслоўі ўжываюцца для дэталізацыі апісання і надання мове вобразнасці. У прыказках і прымаўках для стварэння кантрасту, супрацьпастаўлення ўжываюцца антанімічныя прыслоўныя пары: *зімой і летам адным цветом, блізка відаць, ды далёка дыбаць.*

Паводле характару выражэння лексічнага значэння прыслоўі падзяляюцца на знамянальныя і займеннікавыя. Лексічнае значэнне знамянальных прыслоўяў канкрэтнае, а займеннікавых — абагульненае: у маўленні яны толькі ўказваюць на прымету дзеяння ці прыметы іншых прымет, але не называюць гэтыя акалічнасці і ўласцівасці. Сярод займеннікавых прыслоўяў вылучаюцца групы, якія суадносяцца з разрадамі займеннікаў (гл. табліцу № 2).

Табліца № 2

Разрады займеннікавых прыслоўяў

Займеннікавыя прыслоўі				
Указальныя	Азначальныя	Пытальныя	Няпэўныя (незначальныя)	Адмоўныя
таму, адтаго, затым, так,	усяк, усюды, адусюль, інакш, па-	калі, адкуль, куды, калі, як, нашто,	куды-небудзь, дзе-нідзе, аднекуль,	нідзе, нікуды, ніадкуль,

<i>туды, тут, тады</i>	<i>ўсякаму, па-іншаму, заўсёды</i>	<i>адчаго, чаму</i>	<i>калісьці, як-небудзь, чаму</i>	<i>ніколі, ніяк</i>
------------------------	------------------------------------	---------------------	-----------------------------------	---------------------

На думку П.П. Шубы, займеннікі *па-мойму, па-нашаму, па-вашаму* варта кваліфікаваць як асабовыя, а займеннік *па-свойму* як зваротны.

3. Ступені параўнання якасных прыслоўяў

Як ужо адзначалася, большасць якасных прыслоўяў можа паказваць на розную ступень праяўлення дзеяння, стану ці якасці, што знаходзіць сваё выражэнне ў формах звычайнай, вышэйшай і найвышэйшай ступеней параўнання.

Граматычнае значэнне ступеней параўнання можна ахарактарызаваць наступным чынам. Звычайная ступень параўнання абазначае прымету безадносна да ступені яе праяўлення (*шчыра ўсміхацца, шчыльна прычыніць*). Вышэйшая ступень параўнання абазначае прымету, якая праяўляецца ў большай меры ў параўнанні са звычайнай (*больш шчыра ўсміхацца, шчыльней прычыніць*), а найвышэйшая ступень параўнання паказвае, што прымета праяўляецца ў самай высокай ступені (*найбольш шчыра ўсміхацца, найшчыльней прычыніць*). Розніца паміж вышэйшай і найвышэйшай ступенямі параўнання ў тым, што для першай пунктам адліку з'яўляецца адзін прадмет ці некалькі прадметаў, а для другой — увесь клас аднародных прадметаў.

Змяненне па ступенях параўнання адбываецца за кошт змены суфіксаў і асноў, шляхам далучэння прыстаўкі (для простых форм) ці дапаможных слоў (часціц) *больш (болей), менш (меней), найбольш (найболей)* (для складаных форм) (гл. табліцу № 3).

Табліца № 3

Ступені параўнання прыслоўяў

Вышэйшая ступень параўнання		Найвышэйшая ступень параўнання	
простая форма	складаная форма	простая форма	складаная форма
прыслоўе + -ей- (-эй-) суплетывізм асноў	больш (болей) + прыслоўе менш (меней) + прыслоўе	Най- + простая форма вышэйшай ступені	найбольш (найболей) найменш(найменей) + прыслоўе простая форма вышэйшай ступені + за ўсё, за ўсіх
<i>зручна</i> — <i>зручней</i> <i>звонка</i> — <i>званчэй</i> <i>мала</i> — <i>менш</i> <i>(меней)</i>	<i>выразна</i> — <i>больш</i> <i>выразна</i> <i>адчувальна</i> — <i>менш адчувальна</i>	<i>зручней</i> — <i>найзручней</i> <i>больш</i> — <i>найбольш</i>	<i>доказна</i> — <i>найбольш доказна</i> <i>ярчэй</i> — <i>ярчэй за ўсіх</i> <i>горш</i> — <i>горш за ўсё</i>

Простая форма вышэйшай ступені параўнання ўтвараецца ад асновы якаснага прыслоўя пры дапамозе далучэння суфікса *-ей (-эй)*: *ярка* — *ярчэй*,

радасна — радасней, а таксама шляхам суплетывізму асноў: *многа — больш (болей), добра — лепш (лепей)*. Формы з суфіксам *-ш-* найбольш пашыраны ў беларускім маўленні.

Заўвага: 1. У лінгвістычнай літаратуры сярод суфіксаў, якія ўтвараюць простую форму вышэйшай ступені параўнання прыслоўяў, часам называюць суфікс *-ш-*: *лепш, горш* і інш. Сапраўды, пры марфемным аналізе ў словах *лепш, горш* вылучаецца суфікс *-ш-*, аднак, калі звярнуцца да пытанняў формаўтварэння, то заўважаем, што ва ўтварэнні форм тыпу *лепш, горш* суфікс *-ш-* не ўдзельнічае: яны ўтвораны суплетыўнымі асновамі.

2. У мастацкай літаратуры сустракаем словы *даўней, раней, далей*, ужытыя са значэннем “некалі”, “калісьці”, “потым”. Вышэйназваныя прыслоўі лексікалізаваліся і страцілі значэнне вышэйшай ступені параўнання: *Але калі **раней** дарога ўпадала ў вёску, то цяпер, хутчэй, наадварот: вёска ўпадае ў дарогу.* (А.Разанаў)

Складаная форма вышэйшай ступені параўнання ўтвараецца шляхам далучэння да якасных прыслоўяў (звычайная ступень) слоў *больш(болей), менш (меней)*: *больш адказна, больш смела, менш эканомна, менш актуальна.*

Заўвага: Канструкцыі тыпу “*больш адказней*”, “*менш эканомней*”, “*менш актуальней*” з’яўляюцца парушэннем літаратурнай нормы.

Простая форма найвышэйшай ступені параўнання ўтвараецца ад простаі ступені параўнання прыслоўя пры дапамозе прыстаўкі **най-**: *эканомней — найэканомней, менш — найменш.*

Пры ўтварэнні **складанай формы найвышэйшай ступені** параўнання да якаснага прыслоўя (звычайная ступень) далучаюцца словы *найбольш (найболей), найменш (найменей)*: *найбольш (найболей) слушна, найменш (найменей) прынцыпова*. Складаная форма найвышэйшай ступені параўнання можа ўтварацца і далучэннем да простаі формы вышэйшай ступені параўнання слоў за ўсё, за ўсіх: *мацней — мацней за ўсіх, лепш — лепш за ўсё.*

Заўвага: Не з’яўляюцца нарматыўнымі канструкцыі “*найбольш дакладней*”, “*найменш эфектыўней*”.

У адрозненне ад простых формаў ступеней параўнання, складаныя могуць утварацца ад усіх якасных прыслоўяў.

Да формаў вышэйшай і найвышэйшай ступеней параўнання прыслоўяў могуць далучацца часціцы *яшчэ, усё, куды, як, чым, сама, што* і інш., якія ўзмацняюць значэнне ступені: *яшчэ мудрэй, усё лепш, куды смачней, як найграмчэй, сама лепш, што наймацней.*

4. Прыслоўі са значэннем ацэнкі і меры якасці.

Прыслоўі са значэннем ацэнкі і меры якасці, утвораныя ад якасных прыслоўяў, акрамя ўласцівасці даваць ацэнку пэўным дзеянням і прыметам, здольны перадаваць экспрэсіўныя адценні (ласкальнасці, пагарджальнасці, зневажальнасці і інш.): *роўненька, ранавата, танюсенька, паўнютка* і інш. Утвараюцца гэтыя прыслоўі пры дапамозе тых самых суфіксаў, што і прыметнікі са значэннем ацэнкі і меры якасці.

Значэнне высокай меры якасці ў спалучэнні з экспрэсіўным значэннем ласкальнасці перадаецца пры далучэнні да якаснага прыслоўя прадуктыўнага словаўтваральнага суфікса **–еньк- (-аньк-)**: *чысценька, утульненька, свежанька, смачненька, актыўненька*.

Пры ўтварэнні прыслоўяў са значэннем ласкальнасці ці памяншальнасці ўжываюцца таксама непрадуктыўныя суфіксы **–утк- (-ютк-), –усеньк- (-юсеньк-), –усенечк-(-юсенечк-), –ечк-**: *ціхутка, ранютка, паўнютка, ціхусенька, памаленечку*. Узмацняльна-павелічальным значэнне надаюць словам суфіксы **–енн (-энн), –эзн, –эразн-**, якія таксама не вызначаюцца прадуктыўнасцю.

Суфікс **–ават** мае значэнне непаўнаты якасці: *сумнавата, пазнавата, страшнавата*.

З памяншальна-ласкальным значэннем ужываюцца некаторыя прыслоўі, утвораныя ад назоўнікаў: ***капельку, крышку, крышачку, вечарком***.

Формы суб'ектыўнай ацэнкі могуць утварацца

Формы прыслоўяў са значэннем ацэнкі і меры якасці ўжываюцца пераважна ў гутарковым стылі і стылі мастацкай літаратуры.

5. Спосабы ўтварэння прыслоўяў.

Паводле спосабу ўтварэння прыслоўі падзяляюцца на вытворныя і невытворныя. Як невытворныя ў беларускай мове разглядаюцца прыслоўі (*сёлета (з сего лета), летась (з лето се), сёння (з сего дня, учора, заўтра, тады, калі, заўсёды, пакуль, цяпер, зараз, пасля, тут, вельмі, раптам і інш.)*

Разам з тым прыслоўе актыўна папаўняецца за кошт іншых часцін мовы. Пераход розных формаў зменных часцін мовы ў прыслоўе называецца *адвербіялізацыяй*: *без канца – бясконца, верхам – вярхом, бегам – бягом*.

Сярод марфалагічных спосабаў ўтварэння прыслоўяў вылучаюцца: суфіксальны (*смачна, зелена, завочна, магутна, тройчы*), прыставачны (*няўмела, наводдаль, паабапал, заўчора, залетась*), прыставачна-суфіксальны, або конфіксны (*па-суседску, адразу, снаўна, збоку, пароўну*), і інш. Некаторыя прыслоўі ўтварыліся спосабам складання (*штогод, даўно-даўно*).

Заўвага: Пры вызначэнні спосабу ўтварэння прыслоўяў неабходна адрозніваць з'явы сінхраніі і дыяхраніі і аналізаваць прыслоўі з сінхроннага пункту погляду. Так, з пазіцыі дыяхраніі словы *раніцай, знізу, па-чалавечы* ўтвораны шляхам *адвербіялізацыі*, а з пазіцыі сінхраніі — пры дапамозе *афіксальных* спосабаў утварэння.

Прыслоўі ўтвараюцца шляхам афіксацыі і словаскладання ад розных часцін мовы. Найбольш пашыраны такі спосаб утварэння, як афіксацыя, пры дапамозе якога прыслоўі ўтвараюцца ад назоўнікаў, прыметнікаў, лічэбнікаў, займеннікаў і дзеясловаў (гл. табліцу №4).

Табліца 4

Спосабы ўтварэння прыслоўяў

Прыслоўі ўтвараюцца	
шляхам афіксацыі	
ад прыметнікаў	ад лічэбнікаў

суфіксальным		прэфіксальна-суфіксальным		суфіксаль-ным		прэфіксальна-суфіксальным	
добры — добра завочны — завочна мілагучны — мілагучна міласэрны — міласэрна		новы — па-новаму белы— дабяла правы — направа пусты — упустую		трое — тройчы двое — двойчы адной-чы		два — удвух шасцёра — ушасцярых першы — спярша	
ад назоўнікаў							
суфіксальным				прэфіксальна-суфіксальным			
дома (ад р.скл) крыху(ад в.скл) стралою (ад т.скл.) вечарам (ад т.скл.) раз (ад н.скл) доле (м.скл) часамі (ад т.скл, мн.л)				навек адразу дадому наверсе папацёмку сосмеху замуж усярэдзіну уперамешку			
ад прыслоўяў							
прэфіксальным				Постфіксальным			
скрозь — наскрозь абапал — паабапал калі — абы-калі высока — заввысока двойчы — удвойчы далёка — недалёка				дзе —дзе-небудзь калі — калісьці як — як-небудзь			
ад займеннікаў				ад дзеясловаў			
прэфіксальным		прэфіксальна-суфіксальным		суфіксальным		Прэфіксальна-суфіксальным	
што — нашто		мой — па-мойму іхні — па-іхняму		бегчы — бегма адкрыты — адкрыта		выпускаць —навыпуск замяняць — узамен	
іляхам словаскладання							
зліцця слоў				паўтору аднолькавых ці сэнсава блізкіх слоў			
мімалётам таксама раз-пораз		штомінуту далей-болей якраз		ледзь-ледзь адным доўга-доўга векі		калі- нікалі мерна-роўна вавек-	
іляхам пераходу іншых часцін мовы ў прыслоўі							
Пераходзячы дарогу, памятайце пра небяспеку. Шчасце пераходзячы жыве. — дзеепрыслоўе → прыслоўе							
Хлопец устаў ні свет ні зара. Не смяяўся дзед з Сымонкі, не ўшчуваў яго ні-ні...(К-с) — часціца → прыслоўе							

Пры **суфіксальным** утварэнні найбольшай прадуктыўнасцю вызначаецца суфікс *-а*, а таксама суфіксы, якія суадносяцца з канчаткамі творнага склону іменных часцін мовы (*-ам* (*-ём*, *-ом*), *-ем*, *-ою* (*-ёю*, *-аю*), *-ой* (*-ёй*, *-ай*), *-у* (*-ю*), *-амі* (*-ямі*)). Напрыклад: вечарам, досвіткам, часам, зрэдку, рысся, прыхваткамі.

Прыставачны спосаб не вызначаецца прадуктыўнасцю. Такім спосабам утвораны прыслоўі з прыстаўкамі *не-*(*ня-*), *ні-*, *на-*, *у-*, *па-*, *за-*: *нявесела*, *заввысока*, *абы-калі* і інш.

Пры дапамозе **прыставачна-суфіксальнага, ці конфіксальнага**, спосабу ў беларускай мове ўтворана вялікая колькасць прыслоўяў, дзе прыстаўкамі з’яўляюцца марфемы, што ўзыходзяць да прыназоўнікаў, а суфіксами — кампанент, які суадносіцца з канчаткамі скланяльных часцін мовы: *усярэдзіну*, *наверсе*, *адразу*, *ушасцярых*, *па-новаму*, *па-мойму*, *узамен* і інш.

Увага: словы *замуж, навек* і падобныя ўтвораны прэфіксальна-суфіксальным спосабам пры дапамозе прыставак *за-, на-* і нулявога суфікса.

Шляхам **словаскладання** ў беларускай мове ўтворана адносна невялікая колькасць прыслоўяў: *штораз, чын-чынам, мімаходам, напauголаса* і інш.

Прыслоўі могуць утварацца і шляхам пераходу ў іх слоў іншых часцін мовы, найчасцей дзеепрыслоўяў: *чытаў смяючыся, пабег плачучы* і інш.

Заўвага: звычайна дзеепрыслоўе збліжаецца з прыслоўем, калі не мае паясняльных слоў, стаіць пасля дзеяслова і з'яўляецца акалічнасцю спосабу дзеяння: *гаварыў смяючыся, ішоў туляючыся*.

Такім чынам, прыслоўе з'яўляецца самастойнай часцінай мовы, якая мае адметныя марфалагічныя, сінтаксічныя і словаўтваральныя прыметы і характарызуецца высокай ступенню ўжывальнасці ў тэкстах розных стыляў.

Парадак марфалагічнага разбору прыслоўя

1. Слова ў тэксце.
2. Часціна мовы. Катэгарыяльнае значэнне прыслоўя.
3. Пачатковая форма прыслоўя (для *тых, якія маюць ступені параўнання*).
4. Разрад паводле значэння: *азначальнае (якаснае, колькаснае), акалічнаснае (месца, часу, прычыны, мэты) ці якасна-акалічнаснае (спосабу дзеяння, параўнання, сумеснасці)*.
5. Разрад паводле паходжання і ўтварэння: *невыворнае ці вытворнае, ад якой часціны мовы і якім спосабам утворана*.
6. Ступень параўнання (калі ёсць): *вышэйшая ці найвышэйшая, простая ці складаная*). паказчык ступені параўнання.
7. Форма ацэнкі і меры якасці (калі ёсць).
8. Парадыгма ступеней параўнання прыслоўя.
9. Сінтаксічная роля ў сказе.

Узор разбору прыслоўяў (гл. табліцу №5):

Цяжкасці дазваляюць ісці хутчэй. (Алесь Разанаў)

Срэбра зрэбнае: яно блізкае простаму людскому жыццю, шэраму на выглед, шурпатаму навобмацак. (Алесь Разанаў)

Табліца №5

Парадак марфалагічнага разбору прыслоўяў

Слова ў тэксце	Часціна мовы	Катэгарыяльнае значэнне	Пытанне да словаформы	Пачатковая форма	Разрад паводле значэння
<i>хутчэй</i>	Прыслоўе	непрацэсуальная прымета дзеяння	як?	хутка	азначальнае, якаснае
<i>навобмацак</i>	Прыслоўе	непрацэсуальная прымета прыметы	як?	не мае	якасна-акалічнаснае, спосабу дзеяння

Ступень параўнання	Паказчык ступені	Значэнне ступені	Форма ацэнкі і	Парадыгма ступеней	Сінтаксічная роля
--------------------	------------------	------------------	----------------	--------------------	-------------------

	параўнання	параўнання	меры якасці	параўнання	
простая форма вышэйшай ступені параўнання	суфікс –эй і чаргаванне зычных у аснове (хутка — хутчэй)	прымету дзеяння ў параўнанні з нечым	зыходная форма ўтварае хуценька	Змяняецца па ступенях параўнання (3 члены)	акалічнасць спосабу дзеяння
не мае	—	—	не мае	не мае	акалічнасць спосабу дз.

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ ДЛЯ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ

1. Што вы ведаеце пра прыслоўе як часціну мовы? Якімі граматычнымі адзнакамі яна характарызуецца?
2. З якімі часцінамі мовы могуць спалучацца прыслоўі? У чым адметнасць сінтаксічнай сувязі прыслоўяў з іншымі часцінамі мовы?
3. Якія сінтаксічныя функцыі можа выконваць прыслоўе ў сказе?
4. На якія разрады падзяляюцца прыслоўі паводле значэння?
5. Якія семантычныя групы вылучаюць у складзе азначальных, акалічнасных і якасна-акалічнасных прыслоўяў? Прывядзіце прыклады.
6. Якія прыслоўі могуць мець ступені параўнання? Як утвараюцца формы вышэйшай і найвышэйшай ступеней параўнання? Пакажыце на прыкладах.
7. Якія памылкі назіраюцца пры ўтварэнні ступеней параўнання? Ці будуць нарматыўнымі формы тыпу больш (менш) ярчэй, найбольш хутчэй, даражэй роднага краю, мудрэй ад дзеда?
8. Што вы ведаеце пра формы суб'ектыўнай ацэнкі прыслоўяў? Якімі прыватнымі значэннямі яны характарызуюцца? Прывядзіце прыклады.
9. Адзначце выпадкі пераходу ў прыслоўі іншых часцін мовы і іншых часцін мовы ў прыслоўі.
10. Прачытайце тэкст. Вызначце яго тэму і асноўную думку.

Тою вясною неяк асабліва рана расцвілі ландышы. **Яшчэ** не паспела як след развінуцца клейкая маладая істота на дрэвах, яшчэ ў гарадскіх скверах і парках не ўкрыла зямлю трава, а ўжо тыя ж бабулі, што не так даўно прадавалі пралескі, стаялі, трымаючы ў руках далікатныя букецікі ландышаў.

Якраз тою парою адкрылася ў Палацы мастацтваў выстаўка. Добра памятую гэта, бо **ўпершыню** зайшла туды з духмяным белым букецікам. Я **часта** туліла яго да твару, адчуваючы незвычайна тонкі водар гэтых мілых кветак. Побач са мною быў Віктар. Ён глядзеў на мяне радаснымі вачыма, раз-параз нахіляўся і шэптам пытаў: “Падабаецца?”

Мне ў той дзень падабалася ўсё. І белыя, цнатліва-чыстыя кветкі, і вясновы сонечны дзень, і вясёлыя, узбуджаныя твары людзей **навокал**. Я перажывала высокае, ні з чым не параўнанае ўзрушэнне. Здаецца, я ўпершыню была так **моцна** захоплена, зачаравана мастацтвам. То была мая першая сустрэча з сапраўдным майстрам. Так, так, першая. Не важна, што перад тым былі ўжо ў жыцці Эрмітаж і Трацякоўка, не важна, што з Віктарам мы штотомся хадзілі ў наш Мастацкі музей “шукаць” натхнення. Усё гэта было не тое, усё гэта было не так. Тут найперш была роднасць, тут найперш было яднанне тваёй душы з тым светам, у які цябе **нязмушана**, але

настойліва веў мастак. Гэта быў твой свет. І было такое **надзвычай** дзіўнае адчуванне, што ты калісьці ўжо жыў у гэтым свеце, бачыў і любіў гэтых людзей, але здарылася нейкая непапраўная бяда з тваёю душою, з тваёю памяццю, і ты **надоўга** забыў гэта ўсё, не думаў, не ўспамінаў яго, жыў з дня ў дзень дробным і мітуслівым жыццём, думаючы, што так і трэба, што гэта і ёсць тое тваё прызначэнне, дзеля якога ты і народжаны на белы свет... (Хрысціна Лялько)

11. Падкрэсліце прыслоўі як члены сказа. Вызначце, якія прыметы — дзеяння, прадмета ці іншай прыметы — абазначаюць падкрэсленыя прыслоўі?

12. Выпішыце з тэксту словазлучэнні “дзеяслоў + займеннікавае прыслоўе”. Падбярэце да іх пары словазлучэнняў, у якіх бы прыслоўе абазначала прымету дзеяння.

13. Да якіх разрадаў паводле значэння адносяцца выдзеленыя ў тэксце словы?

14. Перакладзіце на беларускую мову.

Чем честнее человек, тем менее он подозревает других в бесчестности (Цицерон). Легче находятся такие люди, которые добровольно идут на смерть, чем такие, которые терпеливо переносят боль (Юлий Цезарь). Чем глубже скрыт недуг, тем злее он и опасней (Вергилий). Часто лучше не замечать обиду, чем мстить за неё (Публилий Сир). Счастье легче найти, чем сохранить (Публилий Сир). Обидеть легче, чем обиду вытерпеть (Публилий Сир). Легче переносить терпеливо то, что нам не дано исправить (Гораций).

(Энциклопедия афоризмов)

15. Выпраўце памылкі ва ўтварэнні формаў ступеней параўнання прыслоўяў і прыметнікаў..

-- Ды на Столінічыне сярэдні ўклад на аднаго чалавека складае толькі 296 тысяч рублёў, што ў 2 разы **менш абласнога наказчыка** (“Навіны Палесся”. № 132 ад 15.08.06);

-- Тым больш, што ў апошні час разлік за здадзеную прадукцыю праводзіцца **не пазней 15 дзён** (“Да новых перамог”. № 120 ад 26.07.05);

-- З усіх раёнаў нашай краіны Жыткаўшчына пацярпела **больш іншых** <...> (“Новае Палессе”. № 21-23 ад 14-18.02.06);

-- Сакавітая, мілагучная беларуская мова **больш гадзіны** гучала з вуснаў вядучай С.В.Гарбуз, гасцей свята, прысвечанага Дню беларускага пісьменства <...> (“Да новых перамог”. № 146 ад 6.09.06);

-- Днём яшчэ на сонечным прыгрэве ва ўсёй красе “іграюць” восеньскія фарбы, а ноччу слупок тэрмометра апускаецца **ніжэй нуля**, напамінаючы людзям аб тым, што трэба фарсіраваць тэмпы ўборкі <...> (“Да новых перамог”. № 180 ад 1.11.05);

-- Ніхто і ніякім чынам не пасадзейнічаў мужчыне ў затрыманні злачынцы, **больш таго** – усе зрабілі выгляд, што нічога не адбылося (“Да новых перамог”. № 120 ад 26.07.05);

-- **Больш таго**, многім жанчынам выдаляюць не ўсю малочную залозу, а толькі яе частку, што дазваляе ім жыць здаровым і паўнацэнным жыццём (“Да новых перамог”. № 146 ад 6.09.05);

НАВУЧАЛЬНЫ ТЭСТ

1. Закончыце фармулёўку.

Прыслоўе – гэта ... (прыклады)

2. Падкрэсліце прыслоўі як члены сказа, вызначце іх разрад паводле значэння

Паволі, але з кожным днём усё смялей наступала вясна. Снег проста ўвачавідкі асядаў, змрачнёў і адсоўваўся як мага далей ад прыздаў. Удзень капала са стрэх. У небе рабілася прасторней. Зіма, праўда, не хацела здавацца, храбрылася. На ноч уедліва браўся залішне яршысты марозік, сушыў, знарок сцягваў тонкім празрыстым лядком лужы, ранкам церусіў дробны сняжок. Але ледзь паказалася сонца, ад злосці і бяссілля зіма заплакала дастаткова шчодрымі слёзнымі каплямі. А потым раптам у адзін дзень снег набрак вадою і знік назусім (Паводле Б.Сачанкі)

3. Закончыце фармулёўку.

Складаная форма найвышэйшай ступені параўнання ўтвараецца...

(прыклады) _____

4. Утварыце, калі магчыма, ад прапанаваных слоў прыслоўі са значэннем суб'ектыўнай ацэнкі.

Прыслоўе	Форма суб'ектыўнай ацэнкі	Значэнне формаўтваральнага сродка
зручна		
таямніча		
светла		
сумна		
цесна		
спакойна		
глуха		

5. Вызначце, ад слоў якіх часцін мовы ўтвораны прыслоўі, і пакажыце спосаб іх утварэння

Сардэчна	
Крыху	
Тайком	
Утрох	
Па-брацку	
Недалёка	
Штогод	

6. Разам (1), асобна (2) ці праз злучок (3)?

у...права		гаварыць у...адкрытую	
Сам...на...сам		смяцца да...ўпаду	
На...векі вечныя		па...доўгу займацца	
Па...майстэрску			

КСРС-5

Кантрольны выніковы тэст па раздзеле “Марфалогія”